

O
JEJICH JEST
KRÁLOVSTVÍ
T

**Výbor z knih o etickém chování
vůči zvířatům a jejich osudu**

**Sestavil a předmluvou doplnil
Jan Čejka**

PRÁH 2005

Autor tohoto souboru a vydavatel vyslovují poděkování za povolení překladu a publikaci kapitol z knih „Dominion: The Power of Man, the Suffering of Animals, and the Call to Mercy“ (ISBN 0-312-26147-0. St. Martin’s Press, ©2002, Matthew Scully), „Without a Tear: Our Tragic Relationship with Animals“ (ISBN 0-252-07198-0. University of Illinois Press, ©2004, Board of Trustees of the University of Illinois) a „The Pig Who Sang to the Moon“ (ISBN 0-345-45281-X. Ballantine Books, The Random House Publishing Group, ©2003, Jeffrey Moussaieff Masson).

Kresba na obálce PEACEABLE KINGDOM
(Serigraf 76 x 57 cm)

© 1994, John August Swanson
Translation©Viktor Faktor, Jan Čejka, 2005

ISBN 80-7252-112-8

OBSAH

Předmluva	5
------------------------	---

Matthew Scully:

PANOVÁNÍ: MOC ČLOVĚKA, UTRPENÍ ZVÍŘAT A PROSBA O SLITOVÁNÍ

Úvod	15
Osvobod' mne od žádostí	17

Mark H. Bernstein:

BEZ JEDINÉ SLZY: NÁŠ TRAGICKÝ POMĚR KE ZVÍŘATŮM

Úvod	65
Holocaust velkofarem	67

Jeffrey Moussaieff Masson:

VEPŘ, KTERÝ ZPÍVAL NA MĚSÍC

Úvod	99
Vepř coby náš bližní	102
Závěr: Nejist své přátele	130

Soubor kapitol z knih *Dominion: The Power of Man, the Suffering of Animals, and the Call to Mercy* (Matthew Scully), *Without a Tear: Our Tragic Relationship with Animals* (Mark H. Bernstein) a *The Pig Who Sang to the Moon* (Jeffrey Moussaieff Masson)

PŘEDMLUVA

Lze říci, že to, co člověka činí opravdu lidským, je právě jeho schopnost pochopit, že utrpení zvířete je důležitější než požitek z kousku masa.

(MATTHEW SCULLY)

Je mnoho knih a vědeckých pojednání o životě zvířat, jejich mimořádných schopnostech, citlivém vnímání okolního světa, jejich emocích, věrnosti vůči jedincům svého druhu, oddanosti k lidem a mnohých jiných obdivuhodných vlastnostech, které z nich učinily tvory neoddelitelné od života nás lidí. Díky výsledkům stále četnějších studií fyzických a duševních schopností zvířat postupně padají přehrad, které v minulosti byly – a stále ještě jsou – záměrně vytvářeny mezi člověkem a ostatními tvory, abychom je mohli vykázat z okruhu naší odpovědnosti, ochrany a soucitu. Jsme si dobře vědomi všeho, co bylo zvířatům odepřeno ve snaze, aby sloužila všemožným potřebám a zálibám lidí a přitom nezatěžovala naše svědomí pocitem, že těmto tvorům křivdíme a podrobujeme je nespravedlivému násilí a utrpení. Často slyšíme: vždyť zvířata nemají schopnost mluvit (ted' mě napadá: Co by se asi stalo, kdyby zvíře na jatkách náhle promluvílo a poprosilo o milost? Přesto bychom je zabili?), schopnost trpět a pociťovat bolest, myslet a rozhodovat se, jsou emocionálně zaostalá a morálně neodpovědná – nejsme tedy vázáni povinnostmi s nimi zacházet jako s cítícími a morálně vyspělými tvory, můžeme s nimi nakládat jakkoliv chceme, jsou pouhým majetkem a prostředkem k uspokojení našich četných potřeb. Dnes však dobře víme, že všechna zvířata mají svou řeč, že se mezi sebou dorozumívají často velmi složitým způsobem, nám lidem zatím neznámým, a mnohá z nich jsou schopna dorozumění a dialogu s lidmi; že umějí myslet, činit logické závěry a rozhodnutí srovnatelná s myšlenkovými pochody dětí a často převyšou-

jící mentální schopnosti mnohých lidí; že dokážou užívat a dokonce vyrábět nástroje a předměty nutné ke své obživě a přežití, že prožívají emoce jako úzkost, strach a smutek. A což jejich paměť, schopnost orientace přes neuvěřitelné vzdálenosti, jejich neskonale vyvinutější smysly zrakové, sluchové a čichové, jakož i mnohé jiné schopnosti, kterými my sami nejsme obdařeni! Když ještě připočteme jejich věrnost, soucit s utrpením jedinců svého druhu, který tak často projevují, jejich péči o své potomky a věrnou službu lidem v tolika různých odvětvích lidského konání – není toto vše víc než dostačující důvod k tomu, abychom všechna zvířata chovali v obdivu a úctě? Nezavazuje nás k humánnímu jednání vůči těmto tvorům též jejich bezbrannost a nevinność?

Mnohem závažnější než všechny tyto jejich vlastnosti je však lidmi stále nechápaná a tak často záměrně opomíjená schopnost zvířat *trpět a vnímat bolest*, ač je podle současného bádání prakticky neodlišitelná od vnímání bolesti u lidí. Již před více než 200 lety to výstižně vyjádřil anglický filozof Jeremy Bentham v oné dnes tak známé větě: „Otázkou není, zda dokážou myslet ani zda dokážou mluvit, ale zda jsou schopna trpět!“ Jak odlišné je toto poznání od středověkého i pozdějšího názoru doby osvícenské, který ponížil mimolidské tvory na bezduché automaty neschopné jakéhokoliv utrpení a pocitu bolesti. Jak k nám tento výrok, mnohými lidmi dosud nepochopený a odsuzovaný jako nevhodné srovnávání utrpení lidí a zvířat, promlouvá i dnes, po tolika letech. A jak málo se změnil osud zvířat od dob temna, jak se dokonce značně změnila forma a vzrostla míra jejich utrpení! Jako by nic neznamenaly četné vědecké studie, dokazující nejenom bohatý vnitřní život zvířat, jejich inteligenci a jejich emoce tak blízké nám lidem, ale i podobnost fyziologických mechanismů, které u člověka a ostatních zvířat, a to zejména u savců i ostatních obratlovců, kontrolují a zprostředkují vnímání bolesti. Nejedná se pouze o zvířata člověku geneticky tak podobná, jako jsou šimpanzi a gorily, či oblíbená a lidem citově blízká zvířata; jde o výsledky četných nedávných prací zabývajících se studiem inteligence, chování a emocí hospodářských zvířat, těch nejpočetnějších trpících a lidmi zapomenutých tvorů. Inteligence

vepřů (je prokázáno, že je vyšší než inteligence psů), krav, ovcí, slepic i ryb, jejich složité společenské uspořádání, projevy radosti, smutku, strachu i bolesti, účast s utrpením ostatních jedinců a mnohé jiné důkazy jejich bohatého vnitřního života jsou vskutku ohromující. Avšak i bez vědeckých studií dobře víme, že zvířata umějí předvídat nepříznivé a bolestivé situace, nebezpečí a dokonce přírodní katastrofy – jak by tedy bylo možné, aby neprožívala strach z lidí, kteří jim ubližují, a hrůzu při cestě na jatka i na místě samém, kde jsou navíc přinucena sledovat zabíjení svých vlastních druhů? Jenom cynický antropocentrický přístup k mimolidským stvořením a netečnost k utrpení ostatních cítících tvorů mohou tyto schopnosti zvířatům upřít.

Musíme se tedy ptát: jak je možné, že civilizované společnosti vůbec dovolí, aby se s těmito tvory ve velkochovech a na jatkách zacházelo jako s neživými předměty, jejich už tak uměle zkrácený život naplnit hrůzou z nemožnosti jakéhokoliv pohybu v těsných klecích, držet je ve tmě a nedýchatelném vzduchu rozžírajícím jejich plíce, vystavit je netečnosti a často svévolné krutosti lidí, nedopřát jim i tu malou útěchu a radost z přítomnosti jejich druhů a potomků a nakonec jim odepřít i milosrdnou a bezbolestnou smrt. Vždyť neexistuje ani zákon, který by chránil těžce nemocná, trpící a při transportech zraněná zvířata! Na jatkách jsou dennodenně statisíce a ročně miliony zvířat zaživa vhazovány do vařící vody nebo při plném vědomí rozřezávány, protože „výroba“ masa, mléka a vajec se nesmí zdržovat a zisky masného a mléčného průmyslu nesmějí poklesnout. Miliardy hospodářských zvířat jsou každoročně podrobeny velmi bolestivým zákrokům bez jakéhokoliv zmírnění bolesti, postiženy zhoubnými a chronickými nemocemi, aniž jim je poskytnuta i ta nejnutnější veterinární péče, nespočet zvířat je těžce zraněno během chovu, transportu, při četných nehodách a přírodních katastrofách, ponecháno trpět bez jakékoliv pomoci, pohřbeno zaživa či spálen jako nepotřebný odpad – výčet je nekončící a pro vnímavého člověka doslova neuvěřitelný. Ačkoliv nelidské zacházení s hospodářskými zvířaty bylo nescíslněkrát detailně popsáno v četných státních dokumentech, podloženo svědectvími

zemědělských inspektorů i pracovníků masného průmyslu a dnes již i přístupné veřejnosti, zákazník o těchto každodenních, tak dobře utajovaných krutostech nemá takřka ponětí. Mnohé ovšem známo je z občasných zpráv v tisku i televizi; kde však jsou protesty občanů, vzdor církví, humanálních organizací a spolků pro ochranu zvířat, proč nepozvednou svůj hlas proti těmto krutostem? Vždyť se jedná o tvory vnímající stejnou bolest jako naši domácí mazlíčci, o něž tak starostlivě pečujeme a na něž se vztahují zákony na ochranu proti krutosti!

Zůstává nadále otázkou, kdy vlády konečně uvedou v platnost zákony, které by chránily hospodářská zvířata před jejich nezměrným utrpením při chovu, transportu a před krutostmi na jatkách. Jen velmi pomalu dochází ke změnám v legislativě států Evropské unie a několika dalších civilizovaných zemí. Leč i ve Velké Británii, zemi známé svou tradicí v ochraně zvířat proti krutosti, ještě nedávno hořely hranice milionů krav a ovcí, násilně a většinou zcela bezdůvodně likvidovaných po výskytu nemoci šílených krav a slintavky. Svědomí národa probudil teprve nářek telátka přitisknutého ke své mrtvé matce pod hromadou mrtvol připravených ke spálení; nazvali je Fénix, podle onoho bájného ptáka, který povstal z prachu a znovu ožil. Miliony slepic a jiných zvířat jsou však nadále denně likvidovány nepředstavitelně brutálním způsobem ve snaze zabránit přenosu zhoubných nemocí na lidi a možné katastrofální celosvětové epidemii, miliardy hospodářských zvířat jsou každým rokem obětovány pro obživu stále přibývajících obyvatel naší planety bez ohledu na jejich utrpení, negativní dopad na zdraví lidí a na nezměrné ničení přírody.

O tom, jaký je skutečný život zvířat ve velkochovech a jejich osud na jatkách, se nedozvíme skoro nic. Všemocný průmysl podporovaný vládami a parlamenty samozřejmě nechce, aby spotřebitel znal pravdu; nedávný zákon ve Spojených státech dokonce pokládá neohlášený vstup do velkofarmy za federální zločin a trestá jej dlouholetým vězením. Sám dobře vím, jak těžký a často bezvýsledný je boj s mocnostmi tohoto světa, je však v silách každého z nás udělat malý krok a krutému systému se vzepřít! Učinili tak mnozí velikáni v dějinách lidstva, když jim jejich vzdělání, snaha neubližovat jiným

živým tvorům a jejich svědomí nedovolily nadále podporovat krutý systém a rozhodli se pro vegetariánství; patřili k nim například Pythagoras, Plutarchos, Ptolemaios, Leonardo da Vinci, Lev Nikolajevič Tolstoj, Máhatmá Gándhí, Albert Schweitzer, Mark Twain, Romain Rolland, George Bernard Shaw, Isaac B. Singer, Albert Einstein a mnoho dalších. Jejich příkladu následuje stále větší počet lidí ve všech zemích světa, zvláště lidí mladých, kterým není lhostejné utrpení ostatních živých tvorů a kteří ve výrobcích, jež jsou dnes snadno dosažitelné, nacházejí stejně výživnou a navíc i zdravější náhradu za maso, mléko a vejce. K poučení slouží i celá řada knih a dokumentů popisujících poměry na velkofarmách a na jatkách, doplněných svědectvími inspektorů a bývalých dělníků, kteří měli odvahu popsat poměry v těchto novodobých koncentračních táborech. Je zatím málo těch, co tyto knihy čtou, neboť pohodlnější je zavřít oči a nepříjemnou pravdu nevědět. Pevně věřím, že vlna soucitu, která se v nás vždy probudí vůči lidským obětem velkých tragédií a přírodních katastrof, by po poznání pravdy stejně vroucně objala i mimolidské tvory a přiměla lidi ke vzpouře proti nezměrným zločinům páchaných na zvířatech. Kde by jinak bylo naše lidství, kdybychom ztratili soucit se slabými a bezbrannými?

Není sporu o tom, že přechod k vegetariánské stravě je ten nejúčinnější způsob, jakým lze snížit míru utrpení hospodářských zvířat. Jen velmi málo lidí si uvědomuje, jak ohromný podíl na tomto utrpení má též produkce mléka a vajec; bolestivé a psychicky nesnesitelné několikaleté věznění dojníc a slepic ve tmě, nedýchatelném vzduchu a bez možnosti sebemenšího pohybu je neospravedlnitelným týráním, které si spotřebitel nemůže ani představit, pokud poměry na novodobých velkofarmách sám neviděl. Tudíž přijetí přísně vegetariánské stravy odmítající nejen maso, ale i mléko a vejce zachrání nespočetně víc hospodářských zvířat od dlouhodobého strádání a smrti. Zřeknutí se masa na jeden z deseti dnů by jen ve Spojených státech každým rokem zachránilo život jedné miliardě zvířat! Nenechme se tedy mýlit těmi, kteří hlásají, že „vegetariánství mnoho neřeší“, že je pro udržení pevného zdraví problematické či dokonce pochybené. Hlasatelé těchto varování buď nejsou dosta-

tečně informováni a poučení, nebo nejnovější výsledky vědeckého výzkumu prostě ignorují či záměrně zamlčují. Dokonce i americký Ústav pro výzkum výživy, ve svých rozhodováních masivně ovlivňovaný průmyslem živočišné výroby, musel pod tíhou výsledků četných lékařských studií ve Spojených státech a Velké Británii nedávno prohlásit vegetariánskou i veganskou stravu nejen za „podporující pevné zdraví a odpovídající správné výživě“, ale v mnohém ohledu za zdravější, než je strava založená na požívání masa a jiných živočišných výrobků, která je spojená se zvýšeným výskytem chronických, kardiovaskulárních a nádorových chorob. Jsou též mnozí, kteří z prosté nesnášenlivosti vůči odlišnému životnímu stylu druhých lidí nebo z jiných osobních pohnutek mají zájem vegetariánství hanět a pomocí neplatných a často naivních argumentů odsuzovat či zesměšňovat; tito jedinci jsou často přímo nebo nepřímo podporováni zemědělským průmyslem a vegetariánství tím pro ně představuje hrozbu a ztrátu jejich zisků. Není divu, vždyť by podle prohlášení statistického úřadu pro výzkum masného průmyslu i jeden „bezmasý“ den v týdnu znamenal katastrofální finanční ztráty a příklon k vegetariánství u větší části obyvatelstva „smrtnou“ ránu pro masný a mléčný průmysl. Je tedy pro ně nanejvýš nutné – bez ohledu na poškozování zdraví lidí a nezměrné utrpení hospodářských zvířat – vegetariánství zdiskreditovat a všemi možnými prostředky pomáhat nelidskému industrializovanému zemědělství k přežití.

Žijeme v době velkých změn a mnozí lidé, zvláště ti mladí, si začínají uvědomovat, že ostatní tvorové jsou tu na světě s námi, nikoliv pro nás. Stále čtenější vědecké studie, prováděné převážně ve Velké Británii, přinášejí velmi přesvědčivé důkazy o emocionální příbuznosti člověka s ostatními zvířaty: důkazy o tom, že schopnost řeči nemá nic společného s vnitřními myšlenkovými pochody, že pocity a emoce nejsou závislé na inteligenci, že vnímání bolesti u ryb a savců včetně člověka je velmi pravděpodobně totožné a mnohé jiné překvapivé poznatky, které dnes moderní věda dokáže odhalit. Nebudou-li výsledky těchto prací zanedbány a výzkum v této oblasti záměrně potlačen (jestliže receptory pro vnímání bolesti u ryb a člověka jsou podobné nebo dokonce totožné, museli bychom pře-

stat i s rybařením!), pak lze doufat, že výsledků tohoto výzkumu bude využito v praxi a že dojde k velkým změnám v našem vztahu k ostatním živým tvorům. Bude to ovšem chvíli trvat; vždyť kolik let bylo třeba k tomu, aby bylo zrušeno nevolnictví a otroctví, aby alespoň v civilizovaných zemích ženy dostaly právo volit a aby odlišná barva pleti, národní identita či náboženská příslušnost nebyly příčinou diskriminace jednotlivců i celých národů. Je třeba se vzdělávat; a chceme-li opravdu naši společnost nazývat civilizovanou, pak není jiné cesty než radikálně změnit náš postoj ke zvířatům, tvorům bez jakékoliv moci a schopnosti obrany. Díky své nevinnosti a bezbrannosti zvířata ráj nikdy neopustila; bude-li nám vůbec kdy dovoleno se do ztraceného ráje vrátit, pak lze jen doufat, že zvířata nám ty obrovské křivdy na nich spáchané odpustí a přivítají nás tam.

Knížka, kterou nyní český čtenář dostává do rukou, přináší soubor kapitol z knih nedávno vydaných ve Spojených státech. Matthew Scully, pravděpodobně díky svému postavení v Bílém domě, směl nahlédnout do několika z četných velkofarem v Severní Karolině a podat nám své svědectví o životě tisíců bezejmenných a zapomenutých tvorů, tak dobře ukrytých před zraky světa. Mark Bernstein krátce a zasvěceně popisuje holocaust novodobých velkofarem v Americe, které se významně neliší od intenzivního chovu hospodářských zvířat v evropských zemích. Poučením a výzvou jsou závěrečné kapitoly Jeffreyho M. Massona, autora četných knih o emocionálním životě zvířat, dobře známých i mnohým českým čtenářům.

Rád bych uzavřel tento úvod citátem z knihy *Dominion* Matthewa Scullyho; v jedné z kapitol této vzácné knihy napsal: „*Pro mne je tím nejzákladnější otázkou, zda jsem opravdu člověkem nebo jen pouhým spotřebitelem; zda stojím na straně mocných a zajištěných, nebo na straně slabých, postižených a zapomenutých. Zda jsem odpovědný bohu peněz, nebo Bohu milosrdenství.*“ Nemohu k tomu víc dodat. Snad pouze to, že by mi bylo velkým potěšením, kdyby tato útlá knížka našla porozumění u českých čtenářů a dotkla se srdcí alespoň některých z nich.

*Jan Čejka
Michigan, podzim 2004*

Matthew Scully

PANOVÁNÍ:
MOC ČLOVĚKA,
UTRPENÍ ZVÍŘAT A PROSBA
O SLITOVÁNÍ

T

*Moderní farmářství není pouze zabíjení. Je to negace,
úplné popření zvířat coby živých bytostí. Není to největší
zlo, kterého jsme schopni, je to však největší zlo, které
můžeme způsobit jim.*

ÚVOD

Dnes více než kdykoliv jindy jsou zvířata zkouškou našeho charakteru, naší schopnosti soucitu, slušného a čestného chování i starostlivé péče. Jsme vyzýváni zacházet s nimi laskavě – a to nikoliv proto, že zvířata mají práva, moc či nárok na rovnost, ale právě proto, že je nemají; že všechna před námi stojí tak nerovná a bezmocná. Je tak snadné zvířata přehlédnout a jejich zájmy opominout! Kdekoliv my lidé vstoupíme do jejich světa, od našich hospodářství přes útulky pro zvířata až k africké savaně, činíme tak jako páni této země, přinášejíce s sebou hrůzu i milosrdenství.

Nadvláda, jak nazýváme tuto moc v západní tradici, si dnes žádá soustředěné morální přemýšlení. Na následujících stránkách jsem se pokusil podat svůj názor. Doufám přitom, že mnozí čtenáři se mnou budou souhlasit, že zvířata jsou zde s námi, nikoliv jen pro nás. I když se musíme řídit rozumem při stanovování norem a zákonů týkajících se zvířat i racionálně posuzovat argumenty lidí, kteří takové normy odmítají, je obvykle nejlepší začít každou morální úvahu otázkou po původní motivaci; tu v případě zvířat můžeme bez ostychu nazvat láskou. Lidé milují zvířata tak, jak jenom vyšší miluje nižšího, zkušený neznalého a silný zranitelného. Ustrneme-li při pohledu na utrpení zvířete, vypovídá o nás tento cit mnohé, i když pro ně nic neuděláme, a ti, kteří pokládají lásku k ostatním živým tvorům za pouhou sentimentalitu, přehlížejí důležitou součást naší lidskosti.

Platí, a často se nám to připomíná, že laskavé chování ke zvířatům je jednou ze skromných součástí lidského milosrdenství – ačkoliv právě z tohoto důvodu je o tolik snadněji zanedbatelné. Stejně tak platí, že ve světě bude vždy dostatek nespravedlnosti a lidského utrpení na to, aby se zlo páchané na zvířatech jevilo jako nicotné a podružné. Odpovědí je, že spravedlnost je stejně neomezená jako laskavost a láska. Jakmile narazíme na špatné chování ke zvířatům,

nemůžeme ho omlouvat tím, že špatnosti páchané na lidech jsou důležitější, a proto se soustředíme na ně. Zlo je zlo, a často i ty nejmenší křivdy, nad nimiž krčíme rameny, se šíří a nakonec postihnou nás i ostatní. Jsem přesvědčen, že právě to je důsledkem našeho zacházení se zvířaty. Hořící hranice v Evropě byly pro nás buď podnětem k zamýšlení nad tím, jak zacházíme se zvířaty, nebo předzvěstí toho, co teprve přijde.

Po výskytu slintavky a kulhavky u skotu napsal bývalý člen britského parlamentu Matthew Parris do konzervativního časopisu *Spectator*, že „dochází k pomalé proměně morálního citění. Změna se nejdříve projevuje v podvědomí. Začínáme mít z toho všeho jakýsi vágní, trapný pocit, aniž bychom se proti tomu ještě vědomě postavili.“ Lze jen doufat, že má pravdu. Doufám, že mnozí z nás se přestanou cítit z morálního hlediska trapně a dojdou k morálnímu přesvědčení. Doufám, že se našemu chování ke zvířatům dostane tolik veřejné pozornosti, kolik si zasluhuje, a že dojde k právním reformám, které se budou týkat nejenom zacházení se zvířaty dnes chovaných a zabíjených po miliardách, ale i všeho, co je v dosahu lidské bezohlednosti, nenasytnosti, zbabělosti a krutosti. Pokud se pan Parris nemýlil a ve světě narůstá zájem o laskavé a milosrdné zacházení se zvířaty, pak mohu doufat, že k tomu přispěje i tato kniha.

OSVOBOĎ MĚ OD ŽÁDOSTÍ

*Jak těžce oddychuje dobytek!
Stáda skotu se plaší, nemají pastvu;
stáda bravu se plouží.
K tobě, Hospodine, volám.
Stepní pastviny pozřel oheň,
všechno polní stromoví sežehl plamen.
Dobytěk na poli po tobě prahne,
v potocích vyschla voda,
stepní pastviny pozřel oheň.*

JÓEL 1,18-20

Stojíte-li před velkofarmou, první otázka, která vás napadne, není morální, ale praktická: Kde všichni jsou? Kde jsou majitelé, farmáři, lidé starající se o dobytek, kdokoliv? V lednu roku 2001 jsem jednoho čtvrtedního odpoledne projížděl venkovem Severní Karolíny a náhodně se postupně zastavil u šesti prasečích farem, ale nikde nikdo. Jako by se všichni schovali před přicházejícím ničivým hurikánem, jaké často postihují obě Karolíny, a já byl jediný, kdo se o něm nedozvěděl. Komu to vůbec patří? Kdo se tady stará o zvířata? Proč tu nikdo není?

Takových farem je zde tolik, že si jich brzy přestanete všímat. Pochybuji, že průměrný člověk, který tudy projíždí, vůbec ví, co jsou zač, stejně jako člověk, který letadlem přistává v Raleighu, neví, že v každé z těch staveb podobajících se kasárnám, které vidí rozeseté pod sebou, je čtyři sta nebo pět set zvířat, která se z nich nikdy nedostanou ven. Zdá se, že tyto dlouhé, šedivé, naprosto stejné stavby z betonu a plechu, z nichž je vybudováno asi 3400 prasečích farem v tomto státě, byly vytvořeny tak, aby neupoutaly žádný zájem ani zvědavost.

Farma č. 3547, patřící společnosti Murphy a nacházející se jen

několik set metrů od silnice 41, sestává ze čtyř řad takových staveb – snad nějaká skladiště, pomyslí si většina lidí při letném pohledu ze silnice, možná garáže pro traktory, kombajny a mlátičky. Velkovýkrmnou vepřů pana Holmese u silnice 242 tvoří nejméně osm takových staveb a nápis „Zakázaný prostor – nevstupovat“. Pana Holmese ani jeho zaměstnance však nespattříte. Nikde nikdo. Prestage Farms, hned za exotickým rančem Jamba na silnici 210-jih, kde si můžete v oboře ulovit srnku, bizona nebo lamu, se skrývají za hustou řadou nedávno zasazených borovic, takže si nevšimnete ničeho, kromě cedule „Komplex P-16“, označující neasfaltovanou odbočku. Zajel jsem tam a spatřil jen jediného dělníka, který cosi opravoval na druhém břehu rybníka. V Clear Run Farms u silnice 41 rovněž ani živáčka. Před budovami nestál dokonce ani jediný osobní nebo nákladní automobil. Nikde žádná zvířata. Když jsem nahlédl dovnitř větracím otvorem v plátěné stěně jedné stavby, vše, co jsem spatřil, byly tváře asi pěti set poděšených zvířat, která na mne zírala.

K onomu vymizení vepřů i farmářů došlo ve velmi krátké době. Když jsem zde byl v roce 1992 naposledy, chovalo se v tomto státě třikrát méně vepřů než dnes – tehdy to byly tři miliony, nyní je to již deset milionů. V polovině osmdesátých let jich bylo v Severní Karolině jen jeden a půl milionu. Ještě o deset let dříve tu žil necelý milion těchto tvorů, většina z nich byla v oněch idylických sedmdesátých letech dokonce vidět ve venkovních výběžích. Rozhlížíte-li se zde dnes, nespattříte jedině zvíře, a nejste-li obeznámeni s fakty, začnete se v duchu ptát, zda je nevyhubil nějaký mor. Deset milionů vepřů, více než má tento stát obyvatel, a můžete projet Severní Karolinou z jednoho konce na druhý, aniž byste viděli jediný rypák, když nepočítám ty za mřížemi trojplošinových nákladních automobilů neustále hlomozících sem a tam.

Murphy je v tomto kraji velkým pojmem, stovky farem této rodiny jsou výsledkem celoživotního úsilí dvaadesátiletého Wendella Murphyho, bývalého senátora tohoto státu a muže, který přišel s pojetím hromadného skrytého chovu prasat. Inspiraci našel v drůbežářském průmyslu, který dnes dokáže nacpat do jediné budovy až

čtvrt milionu slepic. Uvědomil si, že jen s trochou důmyslnosti lze eliminovat prostor, práci i náklady spojené s chovem vepřů v otevřených výběžích. Přišel s pojetím naprostého omezení jejich pohybu, čímž se ušetří, protože zvířata, která se nemohou pohybovat, spálí méně kalorií než ta volně pobíhající a dají se na ně lépe aplikovat vakcíny a antibiotika proti chorobám vznikajícím z hromadného věznění. Pět tisíc let poté, co byl domestikován první vepř, dospěl k závěru, že zvířata jsou též živí tvorové. Ke klíčovému průlomům došlo na začátku šedesátých let, kdy vymyslel podlažní rošty, kterými trus v těchto klimatizovaných věznicích mohl propadat, proudem vody byl prohnán odpadním kanálem, smíchán s chemikáliemi a pak se buď vstřebal do půdy, nebo byl roznesen větry.

Pan Murphy a další, kteří v Americe i jinde ve světě brzy následovali jeho příkladu, na tomto vynálezu zbohatli. Pro vepře to však znamenalo nejen doživotní vězení, ale nedostávali už ani slámu, na kterou by si mohli lehnout. Sláma by jen ucpávala rošty a potrubí a ničila celý systém. Tito tvorové nyní prožijí celý svůj život na kovových nebo betonových podlahách.

Čtyři tisíce využívaných nebo opuštěných výkalových lagun ve státě vyvolává tu a tam protesty kvůli pronikavému zápachu, čpavku pronikajícímu do půdy, vody a vzduchu a všeobecnému podezření, že chov prasat má cosi společného s vysokým výskytem dýchacích a střevních potíží u dětí a dospělých, žijících v okolí těchto farem. Obrovské jámy s desítkami miliony litrů moči a výkalů, přesahující u větších farem dvojnásobnou či trojnásobnou plochu fotbalového hřiště, v nichž je nahromaděno přinejmenším pětkrát více výkalů, než vyprodukuje veškeré obyvatelstvo státu, představují pro tento průmysl vážný problém.

Vepři žijí uvěznění v uzavřených prostorech, aniž by se kdy dotkli trávy nebo spatřili slunce. Farmy prakticky běží samy od sebe a chov vepřů se tak stal nejvýnosnějším zemědělským podnikáním. Věda přetváří stejně tak průmysl jako zvířata sama, od štěpení genů až po usnadněné krájení šunky. Zůstává jen problém odpadu, poslední dosud nezvládnutá přírodní síla a poslední viditelná připomínka existence těchto tvorů coby živých bytostí. Kdyby prasata

tolik nekálela, kdyby tato jejich potřeba mohla být ignorována stejně jako ty ostatní, byl by již celý systém naprosto dokonalý.

INTENZIVNÍ ŘÍZENÍ

Kanceláře, z nichž se řídí tyto farmy, jsou obrazem moderního pohodlí. Zastavil jsem se v Carroll's Food, v místě zvaném Warsaw, asi dvě hodiny jízdy z Raleighu jihovýchodním směrem. Nedá se přehlédnout. Odbočíte ze státní silnice 40 a projedete v řadě kamionů kolem restaurací Wendy, McDonald's, KFC a jiných pamětihodností městečka, dokud se silnice nezúží a neuvídíte před sebou obrovský kombinát na výrobu krmiva. Hned naproti je elegantní nový kancelářský komplex s upraveným pozemkem a parkovištěm plným automobilů Lexus, SUV a BMW. Vstoupíte-li dovnitř, opustíte americký venkov a ocitnete se v hale obložené dlaždičkami, která by mohla patřit nějaké prestižní právnické firmě nebo prosperující internetové společnosti, všechno moderní a čisté, prosklené a mrazné a na první pohled nákladné. Jiskřivé prostředí.

Pamětní deska v předsáli je věnována muži, který komplex před šedesáti lety založil v nedaleké menší budově z neomítnutých cihel, jež nyní slouží jako laboratoř pro výzkum krmiva a v níž vznikl tento výnosný podnik se ziskem čtvrt miliardy dolarů ročně. Muž jménem O. S. Carroll je již po smrti, ale „jeho minulost vytváří naši přítomnost a inspiruje naši budoucnost“.

Budoucnost společnosti patří nyní konkurenční společnosti Smithfield Foods, Inc. z Virginie, která po smrti pana Carrolla v roce 1999 jeho podnik koupila. V roce 2000 společnost Smithfield získala Murphy Family Farms spolu se 470 miliony dolarů v hotovosti a převzatých dlužích, čímž se Wendell Murphy, jehož majetek podle časopisu *Forbes* již v té době obnášel 750 milionů dolarů, stal jedním z nejbohatších mužů ve státě. *Raleigh News & Observer* o něm píše jako o „Boss Hog“, „Šéfovi prasat“. Jak Carroll's Food, tak Murphy Family Farms si ponechaly svá původní jména, ale jako tučt jiných producentů masa, které Smithfield ve Spojených státech odkoupil,

jsou pobočkami, jež plně vlastní nyní největší světový producent nejoblíbenějšího masa na světě.

Bývalá Smithfield Ham and Products Company, rodinný podnik, založený již v koloniálním období, nyní dodává na trh 7 milionů prasat ročně jen v Severní Karolině. Na seznamu Fortune 500 se řadí na 341. místo s ročním prodejem v hodnotě 5–6 miliard dolarů. Vlastní 700 000 prasnic z celkového počtu 4,5 milionu chovaných ve Spojených státech. Každých 24 hodin porazí 82 300 prasat – jedno za necelou vteřinu – z 355 000 prasat, která se porazí každý den v celých Spojených státech. Provozuje osm zpracovatelských závodů a před několika lety vydala 76 milionů dolarů na stavbu největších jatek na světě, která jsou konečnou stanicí pro 32 000 zvířat denně. Játka se nacházejí v Tar Heel na Cape Fear River. Koupíte-li si libové mladé vepřové nebo jakýkoliv produkt z vepřového masa pod názvem Gwaltney, Valleydale, Dinner Bell, Sunnyland, ReaLean, Patrick's Pride, Ember Farms nebo Circle Four, je to stále tatáž firma.

Došlo zde ke spojení dvou amorálních nápadů. Cestu k tomu připravila vize pana Murphyho. Jakmile byla hospodářská zvířata vyňata ze seznamu živých tvorů a opuštěny veškeré ohledy na potřeby zvířat, spočíval další krok v tom, jak vyřadit z celého procesu farmáře. Společnost Smithfield toho dosáhla pomocí strategie, která je známá jako vertikální integrace. Prezident Smithfieldu Joseph W. Luter III. vysvětluje: „To, co jsme udělali v průmyslu chovu a zpracování prasat, je stejné jako to, co udělali Perdue a Tyson v drůbežářském průmyslu. Vertikální integrace poskytuje vysokou kvalitu a trvanlivé produkty s neměnnými genetickými vlastnostmi. A jediný způsob, jak toho docílit, je kontrola celého procesu od farmy až po játky.“

Vertikální integrace, podobně jako bývalý „monopol“, spočívá v pohlcování konkurentů, dokud jich nezůstane jen malá hrstka. Smithfield tak ovládá všechny své farmy, přepravu i provoz na jatkách. Díky smlouvám s maloobchodníky, kterým prodává asi 1,5 miliardy kilogramů čerstvého vepřového masa ročně, včetně smlouvy s velkoobchodem Wal-Mart z roku 2000, má tedy Smithfield pod kontrolou převážnou část trhu.

S dalšími velkými agrokombináty, jako je jeho největší konkurent Premium Standard, kontroluje Smithfield i reklamu. Přes Celostátní radu producentů vepřového masa vydá ročně 60 až 70 milionů dolarů, z čehož značnou část představují povinné poplatky malých farmářů, na propagaci „dalšího bílého masa“ a udržení současného zájmu o mimořádně libové vepřové, které dokáže produkovat jen intenzivní farmaření. A konečně, již jen díky svým rozměrům, důležitosti pro ekonomiku Severní Karolíny a štědrým politickým darům, Smithfield obvykle prosadí své záměry i ve státní legislativě a úřadech, které vydávají předpisy.

Všechny tyto trendy jsou v odborné hantýrce příslušných univerzitních kateder, které jsou samy díky grantům a dotacím pod kontrolou masného průmyslu, řízeny touhou po ještě „intenzivnějším hospodaření“. Moderní produkce masa vyžaduje „vysoce koordinovaný přísun sofistikovaně produkovaných surovin do obrovských zpracovatelských závodů... přechod na specifitější suroviny, technologický pokrok, ověřené výrobní metody, větší výrobní a zpracovatelské závody a zvýšení efektivity chovu zvířat samotných“.

Drobní farmáři, kteří si vedou méně „odborně“ než jejich velcí konkurenti, nemohou samozřejmě v takovém prostředí přežít. Výkrm vepřů býval kdysi součástí větších farem, kde se chovala i jiná hospodářská zvířata a pěstovala píce a plodiny na prodej. Farmář mohl k doplnění příjmů chovat pár set nebo jen pár desítek prasat – jako mladý Harry S. Truman, který si ještě po letech pamatoval jména svých prasat. Protože se v posledních desetiletích stává vepřové maso stále oblíbenějším, začali se mnozí farmáři věnovat výhradně chovu vepřů, ale záhy zjistili, že proti intenzivnímu chovu v tak širokém měřítku nemají šanci. Osobní péče o hospodářská zvířata vyžaduje čas, peníze, půdu a charakter a Smithfieldové tohoto odvětví průmyslu to vždy dokážou o hodně rychleji a za mnohem méně peněz. Proti nim mají nezávislí farmáři asi tak stejný vliv na svůj vlastní osud jako vepři na ten jejich. Jen za poslední rok přestalo podle ministerstva zemědělství Spojených států chovat prasata 25 280 nezávislých farem, pokud přímo nezkrachovaly. V Severní

Karolíně přežila většina farmářů jen díky tomu, že podepsali smlouvy s firmou Smithfield a pracují pro ni.

Smluvní farmaření je čímsi podobným jako koncese na podniky rychlého občerstvení, které stojí na opačném konci masného průmyslu. Farmář se stává „chovatelem“ Smithfieldu. Na základě smlouvy s touto společností dostane půjčku, aby si postavil novou velko-farmu, a to podle přesných specifikací Smithfieldu. Všechno si koupí a je za to zodpovědný: za vepřiny, strojní zařízení, půdu, výkalové laguny. Smithfield mu obstarává jen prasata, namíchané krmivo a Smithfieldem schválený přísný metodický systém.

Větší farmy mají zařízení pro březí prasnice i selata, menší jen pro vepře na výkrm; obojí pracuje podobně jako úschovna zavazadel. Smithfieldovy kamiony přivážejí vždy asi tisíc selat o váze zhruba 7 kg, která jsou nahnána skluzným žlabem do stodol na výkrm. Když přijde po šesti měsících jejich čas, přijedou jiné kamiony naložit stejný počet prasat kromě těch, která mezitím zahynula. Nyní mají tržní váhu kolem 120 kg, pomocí speciálního žlabu jsou nahnána do kamionů a odvezena k porážce do Tar Heel.

Tento systém je pro farmáře dost výhodný, pokud jim ovšem nevadí, že jsou farmáři jen podle jména a pracují na svém pouze jako nájemní síly. Průměrný Smithfieldův dodavatel má zaručený výdělek 60 až 70 000 dolarů ročně. Velká farma může mít hrubý příjem čtvrt milionu dolarů. Ještě lepší je však to, že odpadají rizika spojená s chovem hospodářských zvířat, což je nepochybně ten nej-lákavější aspekt Nového zemědělství, jak se mu nyní říká, a to i pro farmáře, kteří by se jinak podobným smlouvám vyhýbali. Smithfield přitom dostává svých 82 300 prasat denně a platí farmářům pevné částky za jejich služby, přičemž se zbavuje nákladů na půdu, zařízení a pojištění, starostí s odpadem a vším ostatním. Společnost navíc vydělává na tom, že vyrábí a prodává farmářům vepřiny a zařízení, které jsou specifikovány ve smlouvě – což je jen další příklad toho, co jeden investiční analytik nazval Smithfieldovo „mistrné dílo diverzifikace obchodu“.

Rozdíl mezi tímto a tradičním monopolem spočívá v tom, že není třeba žádného utajování. Stejně jako Smithfield i společnost ConAgra,

kteřá poráží v celých Spojených státech 72 600 prasat denně, či Premium Standard s 56 000 porážek a další obří společnosti v tomto odvětví na svou obranu uvádějí, že jejich činnost si vynucuje trh a došlo by k ní i bez poddajných politiků a obrovských státních dotací. Tento typ farmářství vznikl ze stejných důvodů, proč vznikly jiné velké společnosti, protože si lidé jako Donald Tyson, Frank Perdue a Wendell Murphy uvědomili, že také zvířata mohou být produkována v masovém měřítku a že čím více kusů chovají, tím nižší mají náklady. Hromadné věznění se spojilo s vertikální integrací a výsledkem je laciné zboží pro co největší množství lidí vyráběné tím nejefektivnějším způsobem; tento systém nakonec ocení sami konzumenti.

NOVÉ ZEMĚDĚLSTVÍ

Carroll's Food nyní vede muž jménem F. J. „Sonny“ Faison, s nímž jsem si domluvil schůzku.

Nechal mě chvíli čekat, ale pozoroval jsem ho v jeho impozantní kanceláři skrz prosklenou stěnu, která nás oddělovala. Začal zde ve staré budově před dvaceti osmi lety a nyní řídí Carroll's z důstojné kanceláře, které dominuje obrovský sekretář, bufet a masivní psací stůl z třešňového dřeva. Pan Faison, asi šedesátiletý muž distingovaného vzhledu, šedivých vlasů a v černém obleku s úzkým proužkem, seděl v pohodlném koženém křesle, s někým telefonoval, díval se přitom z okna a občas se otočil, aby vrhl bezvýrazný pohled na čekajícího návštěvníka. I když sám nepochází z farmářské rodiny, přišli jeho předci do Severní Karolíny již v 17. století. Jen kousek dál po silnici je město Faison. Před několika lety měl čest podávat v Růžové zahradě prezidentu Clintonovi Smithfieldova krocana. V okolí je váženým mužem, zaměstnává tisíce lidí a na jeho podniku závisí městečko i celý správní obvod. Podle toho se také chová. Širokými, velkými okny na protější stěně kanceláře vidím venku trávník, stromy a závod. Stejně příjemné interiéry jsou v celé budově. I menší kanceláře mají velká okna, aby dovnitř pronikalo světlo. Chodby a čekárna mají charakter atria se zužujícími se prosklenými střecha-

mi, nad nimiž se klene modrá obloha. Je to příjemné prostředí, které působí svěžím dojmem. Zaměstnancům poskytuje pocit svobody a otevřeného prostoru. V Carroll's mají rádi otevřenost. Milují slunce.

Vychází ven a přátelsky se představuje: „Ahoj, jsem Sonny Faison!“ Odvádí mě do své kanceláře, usazuje mě a pak přechází rovnou k věci, aniž by položil pár zdvořilých otázek o tom, jaká byla cesta či co pro mě může udělat. Několik minut nezávazně hovoří o rodinných farmách, trendech v zemědělství a dalších věcech, které mu právě přišly na mysl, než se konečně dostává k jádru věci: „Dnešní zemědělství jednoduše vyrábí a distribuuje bílkoviny a potraviny pro tuto zemi. Farmaření je stále odbornější a postavené na vědeckých poznatcích. Vychází se, stejně jako jiná odvětví. Občané této země cítí sympatie k malým rodinným farmám, ale realita se mění. Domnívám se, že mnoho lidí zbytečně lpí na starém pojetí farmaření, aniž by si uvědomovali, co Nové zemědělství znamená. Na zemědělství je třeba dívat se čistě z obchodního hlediska, a nikoliv jako na způsob života. Farmaření je dnes obchodním podnikáním. Za takové ho považujeme my a vyděláváme na tom. Každý se může přesvědčit, že jídlo je zde dnes nejlevnější na světě. Všeho je nadbytek. A tento nadbytek je dnes v zemědělství největším problémem.“

V Novém zemědělství, jak říká Sonny silným karolínským akcentem, nedokážou malí farmáři nabídnout lepší produkty za konkurenceschopné ceny. Jediný způsob, jak mohou malé farmy s chovem jatečných zvířat přežít, spočívá podle něj v tom, že je bude federální vláda udržovat naživu každoročními dotacemi v řádech miliard dolarů. Poptávka po vepřovém je vyšší než kdykoliv předtím a očekává se, že v celosvětovém měřítku se během jedné generace zdvojnásobí. To je jeden z důvodů, proč Smithfield umístil tolik farem a závodů do Severní Karolíny a nedávno postavil pod svou značkou Circle Four komplex v Utahu na pozemcích o rozloze 20 000 hektarů. Chce mít stejně daleko do přístavů na východním a západním pobřeží, protože očekává, že bude vyvážet maso do ciziny, zvláště do Asie, kde stoupne do roku 2030 počet obyvatel na 4 miliardy a poptávka po mase čtyřnásobně. Spotřebitelé jsou při nákupu

masa stále vybíravější a méně ochotnější platit vyšší ceny. To znamená, že má-li nějaká společnost uspět, musí produkovat obrovská množství a přitom podle mantry Nového zemědělství zaručovat „stálou, neměnnou jakost“.

Měřítka opět stanovili Perdue a Tyson: „Lidé v drůbežářském průmyslu zajišťují stálou jakost produktů již léta,“ řekl Joseph Luter časopisu *National Hog Farmer*, „zatímco lidé produkující vepřové maso dosud nikoliv.“ Spotřebitelé chtějí značku, na kterou se mohou spolehnout, „a takovou značku nelze vytvořit, dokud nebudete mít produkty stálé jakosti. McDonald’s může nebo nemusí mít nejlepší hamburgery na světě, ale mají stálou kvalitu.“ Richard Poulson, viceprezident Smithfieldu pro styk s médií, mi tuto *firemní filozofii* vysvětlil, když jsem mu zavolaal, abych si domluvil schůzku se Sonnym: „Zjišťujeme, že se spotřebitelé nespokojí s živelným způsobem chovu vepřů na malých farmách. Chtějí produkty, které mají uniformní vzhled, velikost a kvalitu. Chtějí specializované druhy masa. Chtějí, aby jejich maso mělo určitou barvu. A chtějí, aby bylo libové.“

To, co chtějí, musí dostat. A toto neměnné složení vyžaduje neustálé mučení na farmách. Malí farmáři, jak to vidí ve Smithfieldu, jsou beznadějně neukáznění a beznadějně zaostávají za požadavky spotřebitelů. Podle pana Poulsona je lpění na farmaření v malém rozsahu cosi jako snaha vyrábět automobily na dvorku a odmítat montážní linky, masovou výrobu a globální konkurenceschopnost. Smithfield, říká, je jako Ford Motor chovu zvířat. „Naše farmy vedou lidé s doktoráty, lidé v bílých pláštích. Jsme největší společností a na velikosti není nic špatného. Velké je efektivní. Chcete-li, aby vepřový řízek stál o pár dolarů víc, můžete to udělat velmi rychle – nechte vepře běhat volně venku.“

Tradiční farmaření ale není zastaralé jen v důsledku zvyšujících se nákladů na chov. Malí farmáři si dnes jen těžko mohou dovolit porážet sami. Musíte si proto koupit „prostor na jatkách“. Každému farmáři, který posílá prasata do masokombinátů k porážkám a zpracování, prodávají masokombináty stejně jako hotely příslušný čas a prostor. Mohou zvyšovat ceny, protože zájemců je hodně, a nekou-

píte-li si prostor vy, koupí ho někdo jiný. Ve Spojených státech byli poslední nezávislí chovatelé prasat téměř zruinováni před několika lety, kdy nabídka vysoce převýšila poptávku díky snaze velkých společností postavit rychle nové velkovýkrmny vepřů dříve, než začnou platit státní a místní omezení. „Jateční prostor“ se tak stal vzácným a malí producenti se dostali do vážné krize, z níž se nakonec dostali jen díky několika miliardám „krizových“ dotací. Farmáři pracující pro velké společnosti tyto problémy neměli, protože tyto společnosti mají vlastní závody, produkce se přesně řídí poptávkou a mají i dostatek peněz, aby si poradily s nevyhnutelným kolísáním cen a poptávky.

„Pokud jde o zemědělství, existuje jedna věc, kterou není snadné pochopit,“ vysvětluje Sonny. „Již deset měsíců předem se začínáme rozhodovat, kolik vepřů budeme chovat. Deset měsíců trvá, než dosáhnou jateční váhy. Jakmile začneme, už nemůžeme přestat. Začneme-li s chovem, musíme je prodat, a to nezávisle na cenách. Tím, jak se farmaři ve stále větších rozměrech, začíná být farmářům jasné, že není možné produkovat víc, než je třeba. A nebude-li nadbytek farmářů, nebude ani tolik nadprodukce, protože farmáři budou mít více informací a možností, jak kontrolovat trh. Vše je jen otázkou cen, ovlivňovaných nabídkou a poptávkou. Masný průmysl v této zemi je již téměř dokonalé, ničím neomezované svobodné podnikání založené na nabídce a poptávce. Stává se stále sofistikovanější a vědecktější. V zemědělství přežijí jen ti, kteří budou dodávat za nejnižší ceny.“

Takže farmaření provozované velkými společnostmi je nevyhnutelné, říkám, a budoucnost chovu zvířat se nachází zde ve Warsaw v Severní Karolině – v chovu těžších zvířat s libovějším masem na menším prostoru a na stále větších farmách. „Ano, takhle to bude probíhat,“ souhlasí Sonny.

Přístup Smithfieldu k tradičním farmářům charakterizuje směs tolerance a soucitu. Nechá je ještě chvíli žít, parazitovat na státních dotacích a počká, až se smíří s tím, že sami vyhynou. Současně mu ale ani v nejmenším nevadí, když spotřebitelé pokládají jejich společnost právě za seskupení oněch malých farem, které systematicky

ničí. Lidé ze Smithfieldu chápou hluboce zakořeněné sentimentální hodnoty rodinného farmaření, které je spojeno s péčí o půdu a slušným zacházením se zvířaty. Proto jsou dosud na mnoha obalech masných výrobků obrázky idylických malých farem, u kterých se pasou zvířata. Proto Nové zemědělství též těží z reputace zašlých dob a dává svým produktům falešné značky jako Murphy Family Farms (Murphyho rodinné farmy), Clear Run Farms (Farmy s výběhem), Sunnyland (Sluneční země) a Patrick's Pride (Patrikova pýcha), přestože by bylo vhodnější, kdyby se jmenovaly Murphy Factory Farms (Murphyho tovární farmy), Never Run Farms (Farmy bez výběhů), Sunlessland (Země bez slunce) a Patrick's Shame (Patrikova hanba).

V cestě Novému zemědělství stojí jen dvě síly, zlobí se Sonny, zasahování vlády a sílící akce skupin zabývajících se ochranou životního prostředí proti domnělým důsledkům intenzivního farmaření na lidské zdraví. Znepokojuje ho to? Sonny má náhle v obličeji vážný výraz: „Jistě, dost se toho obáváme.“

Obavy o lidské zdraví již vedly k zákazu dalších staveb velkofarem s intenzivní koncentrací zvířat, schváleného parlamentem Severní Karolíny. K podobnému opatření došlo i v Iowě, Oklahomě a několika dalších státech. Smithfield se bojí, že přijdou další zákony, které možná zcela znemožní hromadný chov zvířat v uzavřených prostorách. Pan Luter, Smithfieldův dědic, který vede firmu z Aspeny v Coloradu a z kanceláře na Park Avenue v New Yorku, hrozil, že přesune řízení firmy do ciziny, a začal již stavět průmyslové farmy v Mexiku, Brazílii a v Polsku („Iowě Evropy“). Na přibývajícím vládním předpisu si nedávno postěžoval v *Des Moines Register*, když prohlásil, že „v této zemi již nezůstává mnoho příležitostí. Farmáři si myslí, že je okrádáme, a ochránci životního prostředí by nás nejraději vrátili zpátky do jeskyní... Staví se proti nám stále více lidí.“

Průmysl chovu prasat se nedávno pokusil získat vládní subvenci ve výši přes miliardu dolarů na zaplacení nákladů za odstranění škod na životním prostředí, které sám způsobil svým zacházením s odpadem. Tato dodatečná finanční pomoc z kapes daňových poplatníků, kterou navrhl zařadit do federálního rozpočtu na rok

2002 zástupce republikánů za Oklahomu Frank Lucas, je podle jednoho chovatele prasat ze Severní Karolíny plně ospraveditelná, protože díky tomuto průmyslovému odvětví „jíme laciněji než kdekoliv jinde na světě“. A je to pravda, maso v této zemi je skutečně levnější než kdekoliv jinde. Musíte jen přehlédnout náklady, které nejsou na obale uvedeny, totiž podíl každého spotřebitele na desítkách miliard dolarů v každoročních dotacích, které platí Američané, aby měli tak levné maso.

Podle Sonnyho je starost veřejnosti o to, jak naložit s odpadem a splašky, výplodem mylných informací „rozšiřovaných hlavně extrémisty z řad ochránců životního prostředí“. Tato propagační kampaň vyvrcholila po hurikánu Floyd na podzim roku 1999, kdy záplavy ve východní části Severní Karolíny usmrtily statisíce prasat v uzavřených stodolách a přes dva miliony kuřat a krůt v klecích. Stovky výkalových lagun přetékal fialovou jedovatou vodou z odpadu, krve a nafouknutých mršín a byly zapotřebí další federální peníze na jejich vyčištění a opravy. Vypadalo to špatně a fotografie z této katastrofy byly publikovány po celém světě, včetně jedné zvláště výstižné na přední stránce *New York Times*, ukazující třicet pět plavajících prasat pokoušejících se vyškrábat na střechu tovární farmy. Ale nakonec se toho tolik nestalo, říká Sonny. Dnes již se vše zase vrátilo k normálu.

„Můžeme si promluvit o záplavách otevřeně? Slyšel jste někdy o Ocean View, o té velké záplavě?“ ptám se.

Ocean View je přílehlavý název pro farmu, kde se v roce 1995 protrhla obrovská výkalová laguna, z níž vyteklo do New River téměř 100 milionů litrů dusičnanového kalu (ve srovnání s asi 40 miliony litrů ropy, jež vytekla z tankeru *Exxon Valdez*), který usmrtil nějakých osm až deset milionů ryb.

„Ano, ale vždyť se toho zase tolik nestalo. V New River je dnes stejně ryb jako předtím. Nejsem žádný vědec, ale vím, že ty nejčistší řeky v této zemi protékají právě naší oblastí. Jak je to možné, když tady máme tolik prasat? Prostě neznečišťujeme. Nevěříme tomu. Je to jako s tou protrženou lagunou. Byla to strašná věc a neznám všechny podrobnosti, ale domnívám se, že se pravděpodobně jed-

nalo o lidskou chybu, víc než o cokoliv jiného. Netvrdím, že bychom z toho neměli ani v nejmenším vinit chov prasat. Ale jakmile se to vylilo a bylo po všem, nezůstaly žádné trvalé následky. To, co se dostalo ven, nebyl žádný toxický odpad. Nebylo to nic tak hrozného. Zabilo to sice ryby, ale ty se vrátily a všechno je zase při starém. Pozemky na březích mají vyšší hodnotu než dřívě. Pokud byste chtěl nalézt nějaké trvalejší škody, těžko se vám to podaří.“

V Sonnyho vidění světa – mohli bychom to nazvat Sonnyland – žije všechno v kolektivu a jen roste. Prasata nabírají na váze nezávisle na tom, jaké jim působíme strádání. Ryby a další vodní tvorové se vracejí do vody, ať pustíte do řek jakoukoliv špínu. Také lidem se daří, ať již je v mase nebo okolní půdě, vodě či ve vzduchu cokoliv. Hodnota majetku roste, společnosti rostou, zisky rostou, vývoz roste a životu se daří, stačí se jen soustředit na to nejdůležitější – obchodování.

Rozhodně jsme Sonny a já neměli moc společného. Stačila jen zmínka, že prvním, kdo s tím vším začal, byl Wendell Murphy, a hned byl oheň na střeše. „Murphy s tím nepřišel jako první. Podle mě s tím přišla jako první společnost Carroll’s Foods. Vždycky jsme říkali, že první jsme byli my. S chovateli prasat jsme začali už dávno. V roce 1974 jsme dostali všechno pod střechu. Zrušili jsme venkovní výběhy a zavřeli prasata uvnitř. Pan Carroll, zakladatel moderního hospodaření, přišel se stavbou takových vepřinů ještě před námi – tehdy se jim na venkově říkalo „prasečí salony“.

Nu dobrá, tak první nebyl Murphy, ale Carroll. Nemohli by se o tyto zásluhy podělit? Odvážil jsem se zeptat, jak se cítila v těchto „salonech“ zvířata. Chápu, jaké má uzavření prasat v omezeném prostoru ekonomické výhody, řekl jsem Sonnymu. A rovněž chápu, že poráží-li nějaká společnost každých dvanáct dní milion prasat, neexistuje žádný laskavý způsob, jak to udělat. Ale jen tak mezi námi, ptám se, není to trochu smutné, když takhle vězníte miliony zvířat?

„Ó, ta to milují!“ odpověděl Sonny.

„Opravdu?“

„Jo. Vůbec jim to nevádí. Jsou v současné době v těch nejlepších zařízeních. Podmínky, v nichž tahle zvířata chováme, jsou mnohem

humánnější, než kdyby byla venku. Chováme je v mnoha ohledech v ekologicky kontrolovaném prostředí. A jíst mohou, kdykoliv se jim zachce, vodu tam mají, čerstvou vodu. Pečujeme o ně v těch nejlepších podmínkách, protože čím je zvíře zdravější a spokojenější, tím lépe roste. Vůbec nám není jejich stav lhostejný – *do jisté míry*.“

Doufal jsem, že se do těchto nejmodernějších zařízení budu moci podívat, a nakonec se mně pozvání dostalo. Sonny náhle vyskočil z křesla a prohlásil: „Pojďte se mnou, ukážu vám jednu z našich farem!“

NA NEJVYŠŠÍM STUPNI POKROKU

Odjeli jsme ze Sonnyho soukromé garáže v největším autě ve městě a zajeli na farmu 2015 jen o pár mil dále. Místo, které je jednou z asi třinácti set farem společnosti v této oblasti, patří muži jménem Perry Smith. Stojí tam pěkný bílý dům, vpředu velká veranda, na sytém zeleném trávníku dětská houpačka. Padesát metrů dál stojí osm zbrusu nových vepřinů s uzavřeným chovem. V prvním okamžiku, než vás zasáhnou zvuky, máte dojem spořádaného venkovského blahobytu. Je to tak hezká momentka Nového zemědělství, že mi náhle došlo, proč jsem sem byl pozván. Mají tady zřejmě nějakou ukázkovou farmu.

„Tahle farma,“ říká Sonny, „přece nevypadá špatně. Nevadilo by mi, kdybych tady sám žil. Promluvte si s Perrym. Má z ní slušný příjem. Zbude na školné pro děti, na dovolenou a podobně. On sám je vším prostě nadšen.“

Perry tady ale není, pokud vůbec existuje. Dnes ráno se o čtyři tisíce uvězněných zvířat stará jediný člověk. Deset minut popojíždíme po komplexu sem a tam, než ho najdeme. Je na obchůzce, protože se jedná o jednoho z inspektorů farem společnosti Smithfield, který sem přichází jednou týdně, aby se přesvědčil, zda je všechno v pořádku.

„Tak jak to vypadá?“ zeptá se Sonny.

„Docela dobře,“ hlásí. „Jen si dnes moc hryžou ocásky.“

„Dělají to pořád.“

„Jo, to ano.“

Když se baví u auta, zeptám se, zda bych se krátce nemohl podívat dovnitř. Jakmile otevřu dveře, propukne mezi prasaty hlučná panika. Krčí se přede mnou, jako bych byl vlk. Utekla by, ale není kam. V každé ohrádce jich je dvacet a ohrádek, v kterých má každé pro sebe něco málo přes půl čtverečního metru, je zde dvacet pět. Mohou se zde jen choulit k sobě a schovávat jedno za druhé.

„Nejsou zvyklé na návštěvníky,“ slyším Sonnyho zvenčí. „Ale brzy se uklidní.“

A má pravdu. Po krátké chvíli je uvnitř klid. Slyšíte dech pěti set zvířat, která se pomalu blíží ke kraji ohrádek. Ta, která jsou nejbližší, mě očichávají. Mezi mřížemi vidím jejich oči. Hlavami se strkají do zadků, stále silněji, až dochází k slyšitelnému tlaku kupředu, dva tisíce kopýtek na betonu, všechna prasata se nyní zvedla a derou se kupředu, aby spatřila boha. Některá stojí na zadních a předními se opírají o ohrádky, s napůl vztyčenýma ušima, s očima naplněnýma strachem, tvorové, o kterých všichni víme, že jsou inteligentní. Na mysl mi přišla slova Temple Grandinové. Jsou jako štěňata.

„Proč se tak tlačí kupředu, když se tolik bojí?“ zeptám se Sonnyho.

„Jsou zvědavá. Nudí se. Ale jakmile zavřete dveře, dají se zase do spaní.“

Sehnu se, abych pohladil rypáček, který čenichá k mé noze. Ale ještě než jsem to stačil udělat, znovu propukne hysterie, ve zlomku vteřiny se vrhají zpět, že málem vyběhnou po kolmé stěně. Pak pohyb ustane, znovu ono dýchání a neklid a tlačení kupředu, aby mohla očichat návštěvníka.

Když jsem zavíral dveře za upřenými pohledy pěti set zvířat, ptal jsem se v duchu, jak vůbec dokáže Perry ve svém hezkém novém domě spát. Jak vůbec může člověk v noci odpočívat, když ví, že v tomto vězení bez jediného stébla slámy má živé tvory, kteří z něho vyjdou jen proto, aby zemřeli, kteří se jen stěží mohou otočit nebo si lehnout, které vyděsí každé otevření dveří a kteří se koušou a rvou a postupně propadají šilnství? Takto je, nacpané na sebe, tehdy zastihl hurikán. Jaký to asi tenkrát byl pohled?

Odjeli jsme ze Smithovy farmy a zamířili k farmě 2149, komplexu s řadou vepřinů, kde znovu začalo hledání po stopách lidského života. Přivítali nás zde jen supi, které jsme vyrušili z požírání jakési zdechliny na špinavém parkovišti. Tentokrát jsme se ani nedostali dovnitř, protože s výjimkou výkalové laguny byl celý komplex obehnan třetí metry vysokým plotem s ostnatým drátem nahore – určeným nikoliv k zabránění útěku, ale k udržení zvědavců a lidského soucitu v patřičné vzdálenosti.

Jaká je průměrná úmrtnost na farmách, ptám se Sonnyho, když si povšimnu dalších supů kroužících nad vepřínem kousek dál od mršiny. „Nějaké ztráty jsou, hlavně u prasnic.“ Co s nimi děláte? „Ty se prostě zpracují na krmivo. Pro zvířata, která pojdou na nemoc, přijíždějí každý den nákladní auta a odvezou je do jámy pro mrtvolky.“

Ukáže na místo za farmou, čímž naznačí, že jáma není daleko. Takových jam je v Severní Karolíně spousta, masové hroby se zdechlými státců, které nepřežily tak dlouho, aby se dostaly na jatka v Tar Heel, každé z těch zvířat pohřbené v neprodyšném pytli. Součástí federálně financované mimořádné pomoci po hurikánu Floyd bylo spálení pošlých zvířat či jejich rozložených těl roztroušených po polích do podobných jam.

Zpracovávání zdechlin, to znamená rozemletí pozůstatků zvířat na krmivo pro dobytek a na ostatní produkty, jako je želatina na výrobu Jell-O či gumových medvídků, je v tomto průmyslovém odvětví dosud povoleno. Americký Úřad pro kontrolu potravin a léků zakazuje zpracovávání většiny přežvýkavců z obav před nemocí „šílených krav“. Ale masokostní moučkou z pošlých prasat a drůbeže je dosud možné krmit jiná prasata, drůbež, krávy, ovce a kozy. Pozůstatky těch ostatních zvířat, nějakých 40 000 kubických tun zbytků z jatek, které se každý týden na celém světě zpracovávají, lze dosud legálně krmit prasata a drůbež. Neoprávněně se v tomto odvětví předpokládá, že se nikdy u vepřů neobjeví varianta encefalopatie, jakou známe u krav. A jiný důvod, proč nekrmit mrtvými býložravci jiná hospodářská zvířata, toto průmyslové odvětví nevidí.

Vpředu je malá kancelář. Sonny vystoupí a zaklepe na zamčené

dveře. Žádná odpověď. Jde k plotu a huláká: „Haló! Haló!“ Znovu žádná odpověď až na kvičení a chrochtání ozývající se z celého komplexu. Objedeme komplex opačným směrem, Sonny pak znovu vystoupí a potlačí naštvanost. Sonny se chová džentlmensky a přátelsky, ale mám podezření, že se rovněž dokáže v okamžiku změnit a chovat se sprostě. „Haló! Haló!“

Zaslechli jsme jakýsi pohyb. Otevřou se dveře a objeví se štíhlý, asi třicetiletý muž jménem Roberto, což poznáme podle toho, že má na košili odznak zaměstnance s jménem. Roberto anglicky nemluví. Pouze tam stojí za plotem s kbelíkem v ruce a bezmocně přikyvuje a krčí rameny na Sonnyho otázky: „Je tady někdo? Víte vůbec, kdo jsem? Můžete pro někoho dojit? Je... *tady*... ještě... někdo jiný?“

Roberto mizí uvnitř. Možná, že pro někoho jde. Čekáme tedy v autě, na roztomilém místě mezi plotem s ostatným drátem a odpadovou lagunou. Čas míjí. „Pracuje pro nás hodně pomocných sil,“ komentuje situaci Sonny.

Roberto možná narazil na jeden z inzerátů s nabídkou zaměstnání, které má Carroll's na svých webových stránkách a letáčích rozdávaných v nejhudších oblastech Severní a Jižní Ameriky: „Čeká vás kariéra v průmyslu chovu prasat, po které toužíte! Chcete-li se odborně rozvíjet v tomto průmyslovém odvětví, nemusíte již dále hledat. Máme farmy na chov prasat v Severní a Jižní Karolíně, Virginii, Utahu, Iowě, Mexiku a Brazílii.“ Asi devět tisíc Mexičanů, kteří se o této životní příležitosti dozvěděli, pracuje dnes na prasečích farmách v Severní Karolíně v rámci zvláštního programu udělování dočasných víz, který řídí Sdružení chovatelů Severní Karolíny ve spolupráci s Imigrační a naturalizační službou.

Federální sčítání obyvatel v roce 2000 ukázalo vzrůst hispánské populace v Severní Karolíně o 700 %, což je největší nárůst ze všech jižních států. Stejně je to i v některých částech jiných států a některá městečka Jižní Dakoty a Utahu dnes vypadají jako předměstí Sao Paula a Mexico City, zaměstnávající dohromady statisíce stálých nebo dočasných přistěhovalců. Aby bylo možné udržet v provozu moderní tovární farmy a márnice, je třeba lidí, kteří jsou ochotní dělat všechnu tu duši ubíjející práci. V Americe jsme se obrátili na

naše bratry z jihu. Stejně jako Thomas More ve své *Utopii* přenechal pouštění krve otrokům, my na to máme zde a v západní Evropě přistěhovalce.

Masokombináty se již dlouho spoléhají na nekvalifikovanou práci přistěhovalců, ale teď jsou jejich služby zapotřebí i v chovu hospodářských zvířat. Vyhovují ve všech ohledech. Nekladou zbytečné otázky. Nemají žádné požadavky. Protože je lze v kterémkoliv okamžiku deportovat, nevytvářejí odbory a podobné nesmysly. Všechno si nechávají pro sebe, zvláště ti, kteří jsou zde ilegálně a nechtějí mít potíže. Obvykle nevědí o prasatech či jiných hospodářských zvířatech vůbec nic. Co na tom ale záleží, když zvířata není třeba nijak opatrovat, pást či se o ně starat? Vše, co potřebujete, jsou tvrdě pracující lidé, takoví, kteří nemají na výběr, lidé tak chudí a zoufalí, že za sedm či osm dolarů na hodinu budou prořezávat hrdla a házet uhynulá zvířata do jam a bude jim to připadat jako výborná životní šance. A nejlepší na tom je to, že přistěhovalci zase zmizí. Až si něco ušetří a dostatečně se sedřou, můžete je poslat zpátky a mít přitom pocit, že jste jim pomohli. A lidé je nemusí ani vidět.

Roberto stále nepřichází. Sonny nakonec sáhne po telefonu, kterým je vybaven jeho automobil, a volá o pomoc.

„Carroll's Foods, kancelář pana Faisona.“

„Ahoj Terezo, tady je Sonny. Podívej, jsem teď na farmě dva-jedna-čtyři-devět. Nemůžeš zavolat a sehnat tam někoho, kdo nás pustí dovnitř?“

Objedeme znova komplex, zastavíme vpředu před kanceláří a čekáme tam se supy. Volá Tereza. Někdo už prý pro nás jde.

Ptám se, zda Sonny někdy jezdí na kontroly farem. „Ne tak často, jak bych měl,“ odpovídá Sonny a pokouší se o to, aby dělal dojem soustředění a dobré nálady, že je tady teď se mnou. „Měl bych se myslím dostat ven častěji.“

Tenhle výlet trvá už déle, než Sonny předpokládal. Stále se vrací zrakem na hodiny v palubní desce a zdá se, že se mu dnešní rozvrh pracovní doby nezamlouvá. Zajdeme dovnitř jen na pár minut, oznámí mi, a pak se hned vrátíme. Není ani třeba chodit dovnitř.

V tom případě bychom se museli nejprve osprchovat, abychom do chovu nezanesli nějaké „exotické bakterie“. Tady nejsou prasata jen na výkrm a na porážku jako u Perryho Smitha, vysvětluje Sonny. Tady se prasnice oplodňují, vrhají selata a pečují o ně, a to jsou všechno velmi delikátní procesy.

To by mi vůbec nevadilo, ujišťuji ho. Rád bych si vše prohlédl a sprcha by mi jen udělala dobře. Nu, na prohlížení toho tady zase tolik není, říká Sonny, ale když na něho tak naléhám, pak by mě tady mohl nechat a vrátil by se pro mě tak za tři čtvrtě hodiny. Je to tak O.K.? Dobrá, odpovídám, to by mi vyhovovalo.

V předním skle se objevil kulatý obličej. Otvírají se dveře a Sonny mě předává ženě jménem Gay. Zatímco odjíždí, žena mi podává ručník, boty, spodní prádlo a oficiální kombinézu „Carroll's Foods“. Vydrhnu se a vklouznu do uniformy bohů.

DALŠÍ GENERACE

Gay, dívka trochu při těle, které jistě ještě nebylo třicet, má neupravený vzhled a nepříjemný výraz někoho, koho právě probudili ze spánku. Je vědeckým pracovníkem v zemědělském hospodářství, povídá Gay, když se vydáváme na prohlídku. Právě prý dostala doktorát ze živočišné výroby na státní univerzitě Severní Karolíny. Má svou práci ráda. Má ráda zvířata. Je nadšená, že zde může být a pracovat pro Smithfield. Gay nemá nejmenší ponětí o tom, proč zde jsem, ví jen, že se tady najednou objevil její šéf a nařídil jí, aby mě tady provedla, a je z nervozity upovídaná.

Komplex je rozdělen na pět částí: izolační, pro březí prasnice, pro vrh selat, jejich odchov a pro výkrm. Jakmile se tady trochu vyznáte, už na žádné průmyslové farmě s chovem prasat nikde na světě nezabloudíte, protože jsou všude stejné. V Německu, Holandsku, Dánsku, Belgii, Francii, Irsku, Španělsku, Portugalsku a ve Velké Británii se 70 až 95 % prasat chová stejným způsobem, Itálie, Řecko a Maďarsko se k tomuto stavu blíží. Žijete-li prakticky v jakékoliv zemi, s jedinou výjimkou Švédska, kde je tento způsob intenzivního hro-

madného chovu prasat od roku 1994 zakázaný, víte, jak se vaše vepřové vyrábí. Jsou to i vaše farmy.

Gay mě vede nejprve do izolačního oddělení v blízkosti výkalové laguny, abych se podíval na pýchu Smithfieldu, na prasata z „nejlepšího chovu“, již téměř připravená k produkci dalších libových řízků. Jsou stará teprve čtyři nebo pět měsíců a jedná se o přímé potomky původního stáda dvou tisíc prasnic dovezených z Anglie, aby poskytly Smithfieldu americký patent na vysoce ceněný druh vepřového masa. Jednoho dne v roce 1991 byly tyto dvě tisícovky tvorů naloženy do nákladních letadel směřujících do Nového světa, a z tohoto nejčistšího chovu vzešly nové generace tak na farmách poddajných a pro chuť zákazníka oblíbených tvorů. Jak tomu chtěl Pán Bůh, jsou prasata schopná vrhnout selata ve věku jednoho roku. Smithfieldu se však podařilo, že toho budou schopná již příští měsíc. Podle nejnovějšího genetického programu společnosti bude těchto osmdesát mladých prasnic, které samy ani ještě nejsou dospělé – a navíc právě ve věku, ve kterém bude nějakých deset tisíc jejich potomků poraženo – brzy přemístěno do oddělení pro březí prasnice, kde budou opakovaně uměle oplodňovány, aby vrhaly po zbytek života stále další a další selata.

„Tohle jsou naše děťátka,“ říká Gay. „Potřebují zvláštní péči.“

Budoucí matky jsou stejně jako na farmě Perryho Smitha nakupe-
né v malém prostoru a nemohou se volně pohybovat. Náš příchod je však nevydělá. Pohled na lidskou bytost v nich nevyvolá hrůzu. Zdá se naopak, že jsou rády, že mají hosty, a brzy mi očuchávají nohy. Jsou také čistší a růžovější, zahrnované zde na izolačním oddělení tou největší lidskou laskavostí, jakou kdy poznají – v přeplněných, ale čistých kotcích, pod veterinárním dohledem a denní péčí Roberta, který je nyní postříkuje hadicí, jako by se jednalo o rostliny v nějakém skleníku.

Hladit se nesmí. Dodržuje se nejprísnější „biologická ochrana“, aby se na ně nepřenesly nějaké exotické zárodky. Celý systém závisí na přežití a reprodukční schopnosti těchto plemenných prasnic, které zde žijí v izolaci, aby byly chráněné před chřipkou, zápallem plic a jinými infekčními nemocemi, které by se mohly do systému

dostat. Prase, u kterého se projeví příznaky nějaké nemoci, odpraví některý z pracovníků jateční pistolí či jiným způsobem a je odvezeno nákladním automobilem buď do jámy pro uhynulá prasata, nebo do kafilerie závodu pro zužitkování mrtvých zvířat. Jinak ta, která jsou zdravá, se zde mají poměrně dobře. Mají-li tito tvorové schopnost myšlení v obrazech, pak si po třech až pěti letech budou při cestě na jatka do Tal Heel vybavovat onu krátkou dobu štěstí strávenou v tomto izolačním oddělení, dobu předcházející všemu tomu dalšímu utrpení. To, co je očekává, je další část naší exkurze, oddělení pro březí prasnice.

Jakmile Gay otevře dveře, přivítá nás bouře hlasitého kvičení, chřestění řetězů, řevu a hrdelních zvuků, o kterých jsem ani netušil, že by je tito tvorové byli schopni vydávat. Asi šest set prasnic je zavřeno v jediné budově, každyčká z nich uvězněná v kleci jakoby vyrobené na míru. Pojem „omezení pohybu“ by byl nesprávný. Jsou obaleny, stisknuty, neschopny ničeho jiného než možnosti sedět, trpět a řvát při pohledu na své bohy.

„Jsou vyděšené,“ informuje mě Gay.

Této čtyřstranné kleci se nadále říká „kotec“ ještě z dob, kdy Murphy, Carroll a další začínali. Jakou milosrdnou změnou by byly skutečné, staromódní dřevěné kotce pro ta ubohá zvířata, uvězněná zde před námi v šesti řadách železných klecí, táhnoucích se po celé délce budovy.

„Chováme je tady pěkně v teple,“ říká Gay. „Jsou tady zcela chráněná před všemi změnami počasí.“

Chvilí trvá, než zrak a sluch začnou registrovat detaily. Pak dokážete odhadnout podle jejich reakcí, které prasnice jsou zde nejdéle. Některé z nich jsou ještě stále vzdorovité a při našem příchodu chrochtají a zuřivě řinčí řetězy. Jiné se již vzdaly a nepohnou se, ani když se jich dotknete. A další jsou mrtvé.

„Nemají dost pohybu,“ říká Gay. „Ale to je dobře, protože mohou donosit více selat. Po osmi vrzích se jich zbavujeme.“

Jejich vycházkový režim sestává z toho, že jsou vždy po šestnácti týdnech z těchto kotců vyhnány nebo vytaženy, aby ve zvláštním oddělení vrhly selata, strávily tam s nimi týden až deset dní a vrátily

se sem zpět do klecí na dalších šestnáct týdnů uvěznění. A tak to jde stále dokola. Kotce neopouštějí ani při oplodňování. Aby zabřezly, vysvětluje Gay, přiženou sem skupinu kanců, nakrátko vypuštěných ze svého omezeného prostoru, vhánějí je do jednotlivých kotců, a jakmile je prasnice dostatečně receptivní, je uměle oplodněna. Jak se získávají spermie, kterých je třeba k umělému oplodnění? To nelze dost elegantně vysvětlit. Stačí říci, že existují zaměstnanci, kteří se na plný úvazek zabývají vzrušováním kanců a odebráním jejich semena – i když i v tomto ohledu dr. Richard Poulson a lidé v bílých pláštích již pilně pracují na tom, aby vylepšili přírodu. Brzy bude většina prasnic oplodňována geneticky vyvinutými náhražkami, které již nebudou mít nic společného s původními zvířaty.

Po tomto krátkém období lidské práce vše ostatní převezmou stroje. Počítače již teď sledují teplotu a ventilaci. Automatizované chladiče vzduchu rozptylují vodu. Automatizovaný systém krmení dopravuje vědecky sestavené čerstvé krmivo do dlouhých železných koryt. Tyto hromady tablet jsou plné růstových hormonů, laxativ, antibiotik a semletých zbytků jiných prasat – i mnohé z těchto prasnic v báječném Smithfieldově životním cyklu, které onemocní, budou poraženy a semlety na moučku, jíž se budou živit jejich potomci. Jsou zde dokonce stroje, které sledují jiné stroje, automatická čidla napravující sebemenší zvýšení nebo pokles teploty, vlhkosti vzduchu nebo přísunu vody a krmiva – a všechna tato data se shromažďují do pravidelných hlášení, které Carrollův tým studuje na monitorech počítačů v pohodlných, prosluněných kancelářích. Automatický splachovací systém ještě potřebuje určité vylepšení a zápach uvnitř je stejně nepříjemný jako ten, který se line z výkalových lagun. Jaké to pro ně je, válet se ve vlastních lejnech, ptám se. Prasata nejsou zrovna moc pořádná, ale sebevražedné úmysly nemají. Ráda ryjí v hlíně a válejí se v bahně. Tak si nacházejí potravu a zůstávají mokrá a v chladu, protože se nepotí jako my. Jejich čich mnohokrát převyšuje naše čichové schopnosti, takže cítí lanýžve rostoucí tři metry pod zemí, dají se vycvičit, aby hledala pašované zboží a pozemní miny, a v přírodě nezanechávají trus poblíž místa, kde spí

a žijí. Jedním z prvních problémů pro některé prasnice je zácpa, protože zpočátku odmítají zašpinit své kotce.

Procházíme uličkou a má průvodkyně trouší udivující komentáře, které jsou laskavé i necitlivé zároveň. „Jsou velmi chytrá,“ oznamuje mi. „Tuhle jsem četla v jednom časopise, že jsou stejně inteligentní jako psi nebo kočky.“

Gay ztělesňuje svojí statnou postavou veškerá protikladná tvrzení lidí, schopných prakticky ve stejném okamžiku obdivuhodného soucitu i ohromující bezohlednosti ke zvířatům. „To je poprvé, co jsi březí, vid', holčičko?“ řekne jedné prasnici. Zastavuji se, abych se podíval na ceduli nad kotcem, na které je napsáno: NPD 88-308. „Holčička“ leží v lejnech a zaschlé krvi a nepříčetně škube řetězem, který se jí zařízí do tlamy; chová se jako všechna hospodářská zvířata, když jsou uvězněná a je jim odpírána sláma či píce k přežvykování. Poznámám, že ji zraňuje řetěz. „To nic, to je normální.“

A co se stalo téhle, zeptám se a ukážu na NPD 50-375, která má oteklé nohy a tělo pokryté otevřenými ránami. „Asi se zranila o kotec,“ odpoví, aniž by se zastavila. Když ji tak dál sleduji uličkou, uvědomil jsem si, jak naivní jí musejí připadat mé otázky. Vždyť všechny mají po těle hnisající rány. Všechny mají zranění od kotce.

Každá prasnice váží asi 230 kg. Kotce jsou něco přes 2 metry dlouhé a na šířku měří sotva 60 centimetrů. Nemají zrovna moc prostoru, povídám. Jak si vůbec mohou lehnout na bok? Gay odpoví jen pokrčením ramen, jako bych jí položil nějakou záludnou otázku nebo se ptal na něco, co jí nikdy předtím vůbec nepřišlo na mysl. „To nevím,“ povídá, „nějak už si pomůžou.“

Odpověď na mou otázku dostávám při pohledu na opuchlé nohy prasnic, které se snaží v klecích postavit. Aby si vůbec mohly lehnout na bok a tak ulehčit břímě mnohaměsíčního uvěznění v tak těsném prostoru, pokoušejí se prostrčit nohy do sousedních klecí. Při jejich váze křehké nohy, na které se sotva kdy tato zvířata postavila a které znají jen beton, se pak snadno zlomí nebo rozdrtí. Asi polovina prasnic, jejichž nohy vidím, mají výrony nebo zlomeniny, které veterinář nikdy neprohlédl, neošetřil, ba nikdo si jich ani nevšiml.

Co to má na stehně NPD 45-051, ptám se. „To je nádor,“ odpoví Gay. Nádor, jak vidím, má rozměr poloviny fotbalového míče. „A to jí je teprve rok,“ pokračuje. „A také hubne. Už přestává být pro nás zajímavá.“ A co působí ty nádory? Jen pokrčení rameny. Co se stane s těmi, které mají nádory? „Dáme je po dalším vrhu do ohrady s ostatními zvířaty určenými k zabití.“ Prasnice se ani nemusí dožít vrhu, ale pro takové případy, vysvětluje Gay, mají novou metodu, nazývanou superovulace, která spočívá v tom, že z mrtvých matek vyjmuou živá selata.

Zdá se, že NPD 40-602 má také nádor, říkám Gay. „To je jen hnisa-
jící bolák. Ty mají všechny.“ Výdutě hnisu jsou menší, rozměru asi poloviny baseballového míčku. Jak se léčí? „Kopertoxem,“ odpoví Gay a vytahuje z kapsy své kombinézy lahvičku s tímto lékem pro všechny účely, kterým, jak se od ní dozvídám, se rovněž léčí odřeni-
ny, infekce kopýtek a další choroby. Tato tekutina určená k povrcho-
vé aplikaci, která na povrchu rány později ztverdne, obsahuje příměs
mědi, která je nebezpečná, když ho olíže jiné prase nebo když se
vstřebá do masa, které pak pozře člověk. Proto je na lahvičce varová-
ní: „Nepoužívat na zvířata určená k produkci potravin.“

Jdeme dál. Všude odřenin, nádory, vředy, rány, cysty, modřiny,
natržené uši, oteklé nohy. Chrochtání, mručení, kousání do ocásků,
rvačky a další „nectnosti“, jak se jim říká v tomto průmyslovém
odvětví. Zuřivé kousání do mříží a řetězů, stereotypní přežvykování
naprázdno, stereotypní rytí do betonu a stavění pelechů z imaginár-
ní slámy. A „společenská rezignace“, v každém třetím nebo čtvrtém
kotci naprosto zlomený tvor, jehož jedinou známkou života je, že
zamrká a zírá na vás, jako například ubohý NPD 50-421. Tvorové,
kterým už nelze pomoci ani víc ublížit, tvorové již pro svět mrtvých, ale
které ještě jednou můžete uměle oplodnit, aby se vyprodukovalo
ještě více masa. Až vybádáme i stresový gen, možná některý z těch
vědců a lidí v bílých pláštích najde léčbu i na gen zoufalství.

Ve vepříně visí na provaze nad jedním kotcem pneumatika, zřej-
mě něčí nápad na „obohacení životního prostředí“, ale mimo
dosah NPD 88-283, pokud neumí vyskočit půl druhého metru do
výšky. Jeden z oněch „měkkých, pružných předmětů“, doporučo-

vaných Temple Grandinovou, které zaplatil Smithfield za poradenské služby. Mám ošklivý pocit, že je tam jen proto, aby jí mohli říci, ano, paní doktorko Grandinová, využili jsme vašich rad, naše prasata mají nyní hračky a jsou mnohem šťastnější! NPD 39-215 silně krvácí z řezné rány nad okem. Není nic, na co by Kopertox nestačil. NPD 45-066 má na zádech růžovou barvou namalované X, čímž se označuje, že bude mít brzy vrh a bude přemístěna do oddělení pro prasnice se selaty. Nový život je na cestě a nastávající matka hledá rypákem neexistující slámu, z které by mohla udělat pelech. Žádný neudělá, ani jí nebude dopřáno svá selata vychovat. NPD 38-453 se před námi stahuje, třese se a zděšeně kvičí, když se nakloním, abych si prohlédl dokonalou pavučinu mezi železnou tyčí a prknem u podlahy jejího kotce. Není tu Charlotty, která by jí pomohla.

Gay postupuje dál, obrací moji pozornost na různé věci a přístroj na umělé oplodňování používá jako ukazovátka, šťastně nevědomá o naprosté zradě veterinářské etiky všude kolem nás. Zapomněla na povinnou přísahu každého veterináře „chránit zdraví zvířat a zbavovat je utrpení“. Kdo se stará o tato zvířata kromě Gay a Roberta a snad i nějaké další ubohé duše, která se tady hlásí každé ráno do práce? Jednou či dvakrát týdně přijde jakási napodobenina veterináře dohlédnout na zvířata. Ale ani pro veterináře to již nejsou zvířata. Jsou to stroje na vepřové. A nádorům, zlomeninám, hnisajícím ránám, čemukoliv, již nevěnují pražádnou pozornost. Léčí se jen nemoci, které ohrožují produkční kapacitu nějaké výrobní jednotky, jako jsou vaginální záněty nebo záněty močových cest, patrně ze zaschlých výtoků u některých prasnic. To lze ospravedlnit, protože se náklady vrátí – pokud ovšem není „produkční jednotka“ příliš stará, protože v takovém případě nemá již žádnou cenu; a „stará“ znamená jeden či dva roky, nikoliv tři nebo čtyři. Jinak následuje rychlá porážka a prodej do kafilerie. Pro nemocné zde žádné oddělení není. Pro taková prasata je buď Kopertox, nebo ohrada pro prasata odsouzená na porážku. Nic mezi tím, žádná péče o zvířata jako taková, žádné ohledy na jejich utrpení, ani ty nejmenší projevy normální slušnosti.

Svědomitá veterinární péče by jen dodala celému procesu ještě šílenější aspekt – armády veterinářů pobíhajících po továrních farmách a poskytujících úlevu od hromadného utrpení způsobeného hromadným vězněním a hromadným zabíjením. Veterinář se podobně jako lékař musí především ptát, co je příčinou všech těch zranění nebo nemocí, a pak doporučit to, co by tyto příčiny odstranilo. Ale jak by se to vůbec dalo uskutečnit, když tito veterináři pracují pro společnost, která záměrně a systematicky působí všechno to utrpení? A i kdyby nezpůsobovala, vždyť výdaje by šly nahoru a zisky dolů. Jakmile se toto vše dostalo do pohybu, už to nelze zastavit. Morální lhostejnost v tomto měřítku si žádá morální lhostejnost v každém stadiu, od vrhu selat přes výkrm a porážku až po trh s potravinami, protože jinak by se všechny základní předpoklady celého systému mohly stát pochybnými, do systému by jako exotické choroboplodné zárodky vstoupily lidská laskavost a soucit a celý systém by zničily. Vše, na čem záleží, je důslednost.

NPD 41-132 je chromá, ztrácí váhu a umírá v ohradě pro prasata určená na porážku – alespoň tady si konečně může natáhnout nohy. Nedokázala se dostat až k osmému vrhu, říká mi Gay. S pomocí záračného léku na plodnost měla v prvním vrhu osmnáct selat, dvakrát více, než je obvyklé, a třináct v druhém vrhu, ale pak začala ztrácet váhu a potrácet a nyní, říká Gay, „posloužila svému účelu“ a bude zabita. V její blízkosti leží druhá prasnice, která dnes ráno posla na zápal plic, a v celé ohradě leží šest dalších zdechlin, která si na tohle prostředí zřejmě z nějakého důvodu nedokázala zvyknout. Brzy přijede muž s nákladním autem a postará se o ně. „Většina prasat z této ohrady jde na trh,“ říká Gay, když si prohlížíme denní ztráty, „ale nemocná se vůbec ke Smithfieldovi nedostanou. Tohle je samý odpad.“ Nemocná prasata se na trh nedostanou, protože u Smithfieldů mají svá měřítka. Vyrábějí jen kvalitní produkty. Vy, zákazník, si zasluhujete jen to nejlepší.

PRO JEJICH VLASTNÍ DOBRO

Spousta lidí „prochází“ našimi továrními farmami – aby otočili nějakým kohoutem nebo zkontrolovali čerpadlo, uměle oplodnili prasnice nebo je vyřadili, odvezli vykrmené a odpravili slabé. Ale intenzivní farmaření, přinejmenším do doby porážky, je intenzivní pouze pro tyto tvory. Farmář pracující pro společnost je nepřítomným farmářem, cizincem na vlastních pozemcích, příliš důležitým, než aby se staral o takové podružnosti, jako zda má vepř dostatek prostoru na otočení nebo slámu, na které by mohl spát. Je najatým člověkem naší moderní doby, příliš zaměstnaný svými povinnostmi, než aby se staral o vlastní zvířata; dostalo se nám před ním varování již před dlouhou dobou:

„Ten, kdo není pastýř, kdo pracuje jen za mzdu a ovce nejsou jeho vlastní, opouští je a utíká, když vidí, že se blíží vlk. A vlk ovce trhá a rozhání.

Tomu, kdo je najat za mzdu, na nich nezáleží.“

(Jan 10,12–13)

Smithfield zdaleka není výjimkou, natož temným koutem Nového zemědělství, kde existují jakási laxní měřítka, ale standardní, moderní společností, řídící se vědeckými poznatky o chovu zvířat. Profesor Bernard Rollin ze státní univerzity Colorado ve svých vnímavých textech na toto téma připomíná, že ještě před několika desetiletími žádná „věda o zvířatech“, natož „věda o živočišné výrobě“ neexistovala. Studovali-li jste zemědělství na státní univerzitě Severní Karolíny nebo na jakékoliv jiné venkovské univerzitě, pak se jednalo o obor „chov hospodářských zvířat“.

Hlavní ctostí tradičního chovu hospodářských zvířat bylo pochopení přirozenosti zvířat, o která člověk pečoval. „Základem dobré péče v chovu zvířat,“ napsal profesor Rollin, „bylo udržování zvířat v takových podmínkách, kterým byla jejich biologická přirozenost přizpůsobena, podporování jejich přirozených schopností poskytnutím vhodného krmiva, ochrany, péče, příbytku

chránícím je před extrémním počasím, dravci, chorobami, suchem atd. a selektivní chov směřující k vypěstování vlastností, které by jim pomáhaly v přežití.“ Termín „chov hospodářských zvířat“ znamená „spojení s hospodářstvím“, povinnost, vzájemnost v tom smyslu, že zájmy hospodáře jsou symbioticky propojeny se zájmy zvířat. „Na tradiční farmě,“ pokračuje profesor Rollin, „byla etika těsně spojena se šetrností: biblický příkaz, aby zvířata o sabbatu odpočívala, je výrazem péče i šetrnosti, protože vyčerpaná zvířata by se nemnožila, neprodukovala či nepracovala tak dobře jako zvířata odpočatá. Etika a soukromé zájmy byly organicky propojeny...“

Tradiční hospodáři používali ještě před příchodem farmářů spjatých se společnostmi rovněž některé kruté praktiky, jako vkládání kruhů do prasečích rypáků, které jim zabraňovaly v rozrývání pastvin. Nemusíme si život těchto farmářů ani úděl jejich zvířat nijak romantizovat, abychom si uvědomili základní věc. V tradičně pojímaném chovu sice sloužila zvířata našim potřebám, ale my jim to opláceli tím, že jsme přihlíželi k jejich potřebám. Přisvojili jsme si určitá práva, ale s tím i určité povinnosti. Byla to záležitost cti. „Neprodukovali“ jsme maso. Chovali jsme zvířata, chtěli jim porozumět, respektovali jsme jejich potřeby a přirozenost.

Nyní, při neustálé expanzi průmyslového farmaření, lidstvo tuto vzájemnou důvěru prostě odhodilo. V každém stadiu celého procesu a při zavedení jakékoliv novoty se předpokládá, že přijatelné je vše, co snižuje náklady chovu. Co je možné udělat, ať jakkoliv hrubým způsobem, musí se udělat, protože jinak nás předběhne konkurence. V tomto smyslu pak vlastní zájmy a svědomí splynou, tovární farmaření se vlastníkům projeví nejen jako nutné, ale i jako správné a humánní a v zemědělských kruzích se rozšíří představa, že zvířata nebyla nikdy šťastnější. „Klíč v péči o prasnice,“ vysvětluje Paul Sundberg, veterinář a viceprezident Národní rady producentů vepřového masa, „nespočívá v tom, zda je chováme v samostatných klecích nebo skupinově, ale zda je používaný systém dobře řízen. Věda nám říká, že prasnici je lhostejné, zda se může či nemůže obrátit... Chce jíst a cítit se v bezpečí, a toho je možné dosáhnout i v samostat-

ných klecích.“ Jaká to šťastná náhoda, že prasnice, která nestojí o to, aby se mohla otočit, ale která to z nějakého bláhového důvodu neustále *zkouší*, chce přesně to, co chtějí tovární farmáři. Jistě je musí těšit, když se rozhlížejí po svých farmách a vidí, jakým způsobem vydělávají peníze. Jak nízko dokážeme klesnout, když se v našem myšlení náhle a zázračně harmonicky spojí povinnost se zisky.

Nabízí se řada výmluv a můžeme vinit technologii, ekonomiku nebo globální požadavky. Ať již je příčinou cokoliv, nedodrželi jsme my, lidé, naši část smlouvy. Myslíme nyní jen na sebe, na *naši* nutnost snížit náklady, *naši* touhu po vyšších ziscích, *naši* chuť na libové maso, *naši* touhu po neměnné jakosti. A zvířata? Za své služby nedostávají vůbec nic, žádnou péči, žádnou laskavost, žádné obrazy, zvuky a vůně života, jen strádání, sklíčenost a strach.

Hmotné pohnutky k péči o zvířata jednoduše zmizely. Nejen že si velkofarmáři mohou dovolit ztratit některá ze svých zvířat – oni s tím dokonce počítají. Vše je zahrnuto do rozpočtu. Kdyby jistý počet zvířat každý týden nepošel, začali by se divit proč a kladli by si otázku, co asi v celém systému nebylo využito s nejvyšší možnou efektivitou. Celý systém nyní předpokládá vysokou míru úmrtnosti, která je snadno vyvážena masovou produkcí. V každém stadiu vyžaduje systém od farmářů nejen nové techniky, ale i zcela nový pohled. „Tovární farmáři jsou vesměs karteziáni,“ napsala spisovatelka Joy Williamsová. „Zvířata nejsou víc než stroje – stroje na mléko, selata, vejce – výrobní jednotky proměněné v zisky.“ „Co se s prasaty a prasatům děje,“ napsal profesor Lowell Monke z Wittenbergovy univerzity v Ohiu, který sám pochází z farmářské rodiny zabývající se chovem vepřů, „je definováno úzce pojímanými, kvantitativními měřítky efektivnosti. Prasata, proměněná v očích farmářů v pouhé biologické stroje, se zapisují do účetních knih v abstraktních číslech, která se týkají přísunu a výtěžku, ztrát, kilogramů masa získaných na určité množství krmiva, nákladů na jedno zvíře v porovnání s tržní cenou atd. Sterilita životního prostředí vepře je pouhým odrazem sterility zemědělského podnikání: jedná se o výrobní proces vedený potřebou produkovat živé tvory s co nejmenším rizikem a co největší kontrolou člověkem samým.“

V následující kapitole, týkající se práv zvířat, se chci podrobněji zabývat přirozenou povahou zvířat a tím, jak nás znalost jejich povahy může vést k lepší péči o ně. Zatím stačí říct, že podobné ideje již byly zcela opuštěny. Moderní velkofarmáři, a zvláště ti, co chovají prasata, jsou již natolik vzdálení od přírody, že si musíte položit otázku, zda by byli vůbec schopni pečovat o zvířata jiným způsobem než soustavným trýzněním. Co by prasata *dělala*, kdyby nebyla neustále vězněna? Co by potřebovala?

„Cit pro prasata,“ jak se tomu říkávalo, mají dosud malí farmáři, ale ten nyní vymírá stejně jako starodávná ústní tradice. Veškeré poznatky o prasatech, které mají nejlepší pracovníci ve Smithfieldu, pocházejí z pozorování prasat tisících se v úzkých klecích a kotcích, vymýšlení ještě užších klecí a kotců a ze zkoumání všech možných způsobů věznění a porážení za účelem dosažení co nejvyššího zisku a minimálního nákladu. Jak je tomu u všech forem tyranie, bezohledné řízení převládne a znalost, starost i pouhý zájem o poddané zcela vymizí. Dnešní průměrný spotřebitel jen málokdy vidí živá prasata, a ocitá se tak ve stejné situaci jako producent. Ví, že prase potřebuje krmivo a válí se v bahně, ale jinak má jen matné tušení o tom, co zvíře skutečně dělá, co potřebuje nebo čím vůbec je. Dítě, které si hraje se zvířátky a chlévem a které rozestaví koníčky a prasátka venku, aby se pásli, toho ví o přírodě a realitě víc než zemědělský experti, kteří dnes dokazují s vědeckou jistotou, že hospodářská zvířata dávají přednost věznění před svobodou, teplo z ohřívacích lamp před sluncem a betonu před trávou.

Dva agronomové, profesori Alex Stolba a D. G. M. Wood-Gush z univerzity v Edinburghu, prováděli v osmdesátých letech 20. století výzkum, kterého bych býval rád byl svědkem. Pokoušeli se bez úspěchu navrhnout úsporný skupinový systém chovu prasat, který by mohli velkofarmáři využít ve velkém měřítku. Vzali kontrolní skupinu prasat chovaných v uzavřených klecích a jednoduše je vypustili do přírody s potokem, borovicovým lesíkem a bahnitým močálem. Zpráva obou profesorů, kterou sepsali po tříletém pozorování, se čte jako pracovní deník zoologů, kteří popisují nějaký dosud neznámý druh:

„Zjistili jsme, že si prasata postavila celou řadu společných pelechů a na jejich stavbě spolupracovala. Tyto pelechky prokazovaly jisté společné prvky, včetně stěn, které chránily zvířata před převládajícím směrem větru a širokého výhledu, který prasatům umožňoval vidět, kdo přichází. Pelechy byly daleko od míst, kde se zvířata krmila. Při návratu do pelechů přinášela další materiál na stavbu pelechů a přestavovala je. Když ráno vstala, šla močit a kálet nejméně sedm metrů od pelechů...“

Mezi zvířaty se vytvořila složitá společenská pouta a novým zvířatům, která byla vypuštěna do tohoto prostoru, trvalo značnou dobu, než se asimilovala. Mezi některými se vytvořily zvláštní vztahy – například mezi dvěma prasnicemi, které několik dní po vrhu selat chodily a spaly spolu. Selata stejného pohlaví se držela pospolu a věnovala pozornost průzkumnému chování ostatních selat. Mladí samci rovněž sledovali chování starších samců. Selata obou pohlaví se věnovala manipulačním hrám. Na podzim věnovala prasata 51 % dne rytí.“

Řečeno jinými slovy, aby badatelé zbavili prasata utrpení továrního farmaření a poskytli jim podmínky, které by byly vhodnější pro jejich potřeby a návyky, museli jít zpět a zjistit, jaké jsou tyto potřeby a návyky. Studie končí ohromujícím závěrem: „Obecně lze říci, že chování... prasat, která se narodila a žila předtím v intenzivním chovném systému, je podobné chování evropských divokých prasat, poskytneme-li jim patřičné prostředí.“

Prasata, stručně řečeno, se dosud překvapivě podobají prasatům. Jsou stejná jako ta, co žila před dávnými věky. Jakýmsi zázrakem zůstávají živými tvory se svou vlastní přirozeností.

Na farmě 2149 je rozdíl mezi odpovědným chovem hospodářských zvířat a vědou nejmarkantnější v oddělení pro vrhy selat. Zde je strádání největší, přinejmenším pro pozorovatele. „Je to pro jejich vlastní dobro,“ vysvětluje Gay, a proto musí být prasnice drženy v zajetí před těhotenstvím i v jeho průběhu. Není jim ani dopřáno starat se o své potomky vyšlé z jejich zmučených těl.

Rodičky stěsnají do stejných klecí o šířce necelých šedesáti centi-

metrů, s jediným rozdílem: tyč vzadu je o něco výše a vedle každé klece je malý prostor, do kterého dopadají na beton z dělohy selata jedno po druhém. Z něho pak usilovně lezou sát ke svým znehybněným matkám, které se ani nemohou otočit, aby na ně viděly. Je to prý pro dobro selat, protože kdyby se matky mohly pohnout, mohly by selata rozmáčknout.

V literatuře je toto rozmáčknutí selat popisováno jako samozřejmý, nevyhnutelný fakt, jako by k tomu vedl nějaký přírodní zákon nebo tragická chyba samotných prasnic. Je to jen jedna z dalších „nectností“, které se u prasat projevují a které nedávají velkofarmářům jinou volbu než držet rodící matky za mřížemi. Stejně tak jako uvěznění v omezeném prostoru v době březosti „chrání prasnice před agresivním chováním“ jiných prasnic, jak se píše ve *Swine Care Handbook* (Příručka péče o prasnice), a přecpávání antibiotiky je chrání před stresem z přeplněného prostoru, je uvěznění v úzkých klecích nutné k ochraně selat před nemotornými matkami.

Jestliže přijmete všechno toto utrpení, kterému jsou tato zvířata vystavena, za rozumné a normální, pak vše zní dokonale logicky. Kdyby náhle někdo odstranil z této místnosti mříže, prasnice by se začaly převalovat a některá selata by umačkaly. Dovedu si představit, že bych sám ztratil fyzickou koordinaci, kdybych byl po dlouhé době bez možnosti pohybu náhle uvolněn, navíc byl otlý z nadměrných dávek růstových hormonů a měl křehké nebo zlomené kosti z nedostatku pohybu. Tato „nectnost“ je zajisté problémem, není to však nectnost prasat.

Co však prasnice rozhodně neztratily, je jejich mateřský instinkt, tu nezničitelnou touhu starat se o nový život a chránit ho. Nově narozená selata by se zde stejně jako jejich matky cítila dobře, kdyby jen mohla vidět a cítit slámu tam, kde jinak mají jen pouhý vzduch. Vstoupili jsme dovnitř za ohlušujícího kvičení a na obou stranách této malé místnosti jsou opět připravovány ony imaginární kotce. V některých místech jsou již „hotové“ a prasnice se opírají o mříže nebo leží na boku s nohama prostrčenýma mezi tyčemi či klečí na předních nohách a opírají se čely o zem, jako by se klaněly před

nějakými bohy, a přesouvají váhu z nohou a kotníků na přední část těla, zahřívány přitom seshora zářivkami, které dodávají místu nezdravě oranžové zabarvení.

NPD 88-956 s krvácejícím okem a obrovským nádorem na boku právě vrhla selata díky léku Prostatamate, který se dává injekcí prasnicím, které nemohou porodit v termínu. Kolem jejího těla slepě cupitá osm nebo devět selátek, ještě mokrých z dělohy, a pokouší se najít cecík. Jedno z nich se zatoulá až skoro k nám a pokouší se osvobodit od pupeční šňůry. „Chcete si jedno pochovat?“ ptá se Gay, skloní se, popadne jedno za zadní nohy a podává mi ho. Křehký, třesoucí se tvoreček, jehož oči se neotevřou okolnímu světu ještě týden, by zřejmě nepřežil ani v přírodě, a Gay, pokračující v cestě, usoudí, že těžko přežije dobu kojení. Nejsm si jist, zda je to laskavost, ale tentokrát je příroda překonána, bozi rozhodli v jeho prospěch, a právě on se jako první dostává k cecíku.

Žádný takový zázrak však nepotkal mrtvá selata, která potratila NPD 41-110 a tím zpečetila svůj osud; nebo jedno selátko, narozené dnes ráno jiné matce, které Gay nazvala „chcípáček“, protože již teď po něm dupou tři nebo čtyři další selátka a brání mu, aby se mohl najíst. „Co se stane s takovými chcípáčky?“ zeptám se. „Až někdo půjde okolo, roztrískne mu hlavu.“ Selátko, které sotva přežije tento den, nenachází shovívavost ani u svých sourozenců, kteří, budou-li si vůbec něco pamatovat, mu budou brzy závidět. Jeho několik hodin na tomto světě nám bude připomínat, že na světě je již dosti bolesti i bez našeho přičinění. Ta, která přežijí, zde zůstanou týden nebo dva, jak je zapotřebí. Smithfield dává selátkům před odstavením sedm až deset dní v porovnání s třinácti až sedmnácti týdny, které pro ně naplánovala příroda, a třemi až čtyřmi týdny, které jim dosud poskytují některé velkovýkrmny v Evropě. Jakmile se oddělení naplní selátky, někdo přijde a odebere je. Matky budou uvázány na řetěz, některé jsou již nyní. Zadní vrátka jejich klecí se otevrou a selátka budou smetena žlabem dolů do oddělení, kde jim dají vakcínu, zakrojí ušní boltec, uříznou špičky zubů, zkupírují ocas a samce vykastrují. A to vše v místě plném moderních vědeckých zařízení, bez lokálního umrtvení. Na polici v tomto oddělení je jen

stará známá láhev Kopertoxu. Šest nebo sedm týdnů po narození jsou již selátka připravena k „odpravení“.

Všechna tato opatření jsou pro selata nutnou přípravou pro nadcházející utrpení. Například kupírování – amputace části prasečího ocásku, se provádí nástrojem, který je technicky znám jako „štípací kleště“ – je nutné, protože předčasné odstavení je nutí neustále něco žvýkat nebo sát a protože svých pět nebo šest měsíců na zemi budou trávit pohledem na zadky druhů a chňapáním po ocáscích před nimi, zatímco jejich druzi za nimi jim budou činit totéž. Odstranění pouze části ocasu je prováděno za účelem učinit jej ještě citlivějším, takže bolest při kousnutí je pak ostřejší a prasata se tím více snaží vyhnout napadení ostatními. Vepři projevují též charakteristickou vlastnost, která je známá ve zvířecí i lidské psychologii jako vyvolaná bezmocnost. Vzdají se, nechají si hryzat ocásky, do kterých se dostane infekce, která se rozšíří dál, a nakonec uhynou.

Kastrace, prováděná obvykle rozžhaveným nožem, je nutná, přestože zvířata jsou zabita ještě v čase puberty. Kastrace se provádí proto, aby zastavila případné časné projevy agrese a aby uspokojila rozmazlené zákazníky, kteří si dříve stěžovali na „kančí příchut“ způsobenou samčími sexuálními feromony. Zaštipování zubů, při kterém se odstraňují špičky řezáků, je další „ochranné“ opatření pro matky, jejichž struky krmí dvakrát tolik úst, než pro které byly stvořeny, a chrání i selata, aby si při boji o místa k sání neublížila. Boj o mléko se ještě zостří, vysvětluje Gay, když matka zemře a selata musí být rozdělena mezi jiné prasnice.

K řešení problémů, způsobených všemi těmito tresty, jsou vymyšleny tresty nové. „Intenzivní řízení“ na jednom místě si náhle žádá ještě větší intenzitu řízení na místě druhém. V tomto továrním farmaření existuje pro všechno nějaký důvod, všechno podmiňuje vše ostatní, jeden typ strádání nebo mrzačení si dříve či později vyžádá typ jiný. Jde o systém, který pracuje jako jakási morální biosféra se svou vlastní dynamikou a etikou, izolovaný od měřítek a soudu okolního světa za ostatním drátem.

Všude na našich velkofarmách naleznete zvláštní druh zvrhlosti, spočívající ve snaze složit racionálně dohromady všechny ostatní

zvrhlosti. Zemědělství odborníci se nyní dokonce pokoušejí vyřešit problém s výkalovými lagunami tím, že geneticky upravují prasata tak, aby bylo v jejich trusu méně fosforu a snížila se tak škodlivost splašek odplavovaných do řek a rybníků. Ještě ambicióznější plán spočívá v zachycování páchnoucích výparů a jejich přeměně na metan, který by bylo možné využít k vytápění farem. To by též umožnilo stavby vícepodlažních vepřinů, o kterých se dnes diskutuje – továrních farem, kde budou vepři chováni v několika patrech. S těmito dalšími úspornými opatřeními bude soběstačnost systému a zotročení jeho obětí úplné: miliardy tvorů po celé zeměkouli budou na našich továrních farmách nejen uvězněny, ale budou jim dodávat dokonce i energii. Kdyby velkofarmáři dokázali zcela zrušit náklady na krmivo a ponechali prasata, aby se živila výhradně vlastním trusem, nemám nejmenší pochybnosti o tom, že by to udělali.

Nám lidem však vadí jenom ten zápach z továrních komínů a máme za to, že prasatům život v takových podmínkách nevadí. Dokážeme dokonce napůl věřit Sonnymu Faisonovi, když říká, že se prasatům takový život líbí, či Radě producentů vepřového masa, která tvrdí, že se moderní agrokomplexy „chovají ke zvířatům přátelsky“, nebo zemědělskému odborníkovi Dennisi Averymu, který nás ujišťuje, že prasata uvězněná v malém prostoru jsou „zdravější a šťastnější“, že po takovém životě touží a nemohou se ho nabažit. Mnozí z nás si těchto míst všimnou až tehdy, když se pachy z nových továrních farem dostanou do našich domovů a začnou ovlivňovat kvalitu našeho života. Chováme tato zvířata pro náš zisk a potěšení z jídla, zahráváme si s jejich geny, nutíme je, aby ležela a žila ve vlastní moči a výkalech, měníme kotce ve vězeňské cely a maříme všechny jejich potřeby kromě dýchání a rozmnožování se. A přitom si stěžujeme na zápach! Ale nikdo, kdo měl možnost prohlédnout si farmu na chov prasat zevnitř, neuvěří ujišťování, že tam jsou zvířata šťastná. A nikdo, kdo viděl, jak se s nimi zachází, se již nikdy neodváží použít slovo „prase“ jako synonymum pro špínu, žravost a ošklivost.

PO KOUSKÁCH

„Tak jaké jsou vaše dojmy?“ ptá se mě Sonny. Otevřelo mi to oči, odpovídám a děkuji za pohostinnost. Loučíme se před budovou sídla společnosti. Sonny ještě ukáže na nákladní automobily, které nepřetržitě vjíždějí a vyjíždějí ze závodu Carroll's, kde se vyrábí krmivo pro prasata. Aby vepř přibral půl kilogramu na váze, je ho potřeba jeden a půl kilogramu. „Dvacet čtyři hodin denně, sedm dní v týdnu.“

Mám domluvenou ještě jednu schůzku, v Murphy Family Farms v severokarolinském Rose Hill – domově „největší smažicí pánve na světě“. Sonny slíbil, že později mě ještě někdo provede po jatkách v Tar Heel. Tento plán se však začal hroutit brzy poté, co jsem se usadil v pohodlném malém konferenčním sále s Jerryem H. Godwinem, prezidentem společnosti Murphy.

Měl jsem původně v úmyslu domluvit si rozhovor přímo s panem Murphym, ale pochyboval jsem, že tak důležitý muž si pro mě najde čas. Navíc jeho práce se již chýlí ke konci a jeho dny jsou sečteny. Dokonce i Sonny se zdá být už jenom jakousi přechodnou postavou Nového zemědělství, muž, který sice jde s dobou, ale hluboko ve svém nitru pravděpodobně ví své. Tuší, že celé toto zřízení je pro něho jako pro farmáře, džentlmena a jednoho z Faisonů pod úroveň.

S panem Godwinem si již tak jistý nejsem. Sedí přede mnou v naškrobené bavlněné košili, bez vázanky, ale plný obchodního zanícení. Samozvaný konzervatívec a nepochybně pilíř společnosti pravidelně docházející do kostela pan Godwin je znepokojivě upřímný. Dostal tohle místo právě proto, že není farmář a v konsolidačním plánu Smithfielda bude mít brzy pod sebou jak Murphy Family Farms, tak Carroll's Foods. Pochází z městečka Kenly, asi sto kilometrů vzdáleného, a dříve pracoval jako vedoucí ve společnosti na nářadí Champion Spark Plug a pak jako prezident Cooper Automotive Company. „Nejsem odborník na prasata,“ říká. „Jsem obchodník. A toho právě pan Murphy hledal.“

Říkám mu, že ani já nejsem odborník na prasata, ale že jsem včera

byl v jednom Smithfieldově závodě a tam mě napadlo, že by společnost mohla pár odborníků na prasata potřebovat, protože prasata jsou držena v těsných prostorách jako nějaké nástroje a nezdá se, že by se jim to líbilo.

„V tom, co děláme, jsme nejlepší na světě,“ odpoví pan Godwin. „Nikoliv proto, že bychom byli velká společnost, ale proto, že využíváme vědecké informace, vytvořili jsme systém a našli skupinu lidí, kteří jsou inteligentní, mají otevřenou mysl a chtějí vytvořit rovnováhu, která by byla výhodná pro všechny, dokázala systém využívat a udržovat ho v chodu. Teď jsme to dokázali, a jestliže se kdokoliv na světě chce poučit o moderním chovu vepřů a správné rovnováze, přijde si to prohlédnout k nám. Dostane se do kanceláře, kde právě sedíte. Ví se o nás, že náš systém se správnou rovnováhou je nejlepší na světě. Chcete-li systém, v kterém prasata volně pobíhají, pak takový systém nemáme. Ale máme spoustu lidí s doktoráty, spoustu odborníků.“

Člověk s doktorátem je v hantýrce společností v Severní Karolíně synonymem „vševěda“ – přemoudré, vševědoucí bytosti, před kterou by každý měl při pouhé zmínce zmlknout, svrástit obočí a pouze neustále přikyvovat.

„Tato společnost a Smithfield jako celek,“ pokračuje pan Godwin, „jsou velmi otevřené změnám, velmi ochotné naslouchat druhým, velmi nezaujaté, ale zároveň nesmíme zapomínat na to, že chováme a zpracováváme zvířata proto, abychom na tom vydělali. Máme akcionáře. Je to obchod, který je ve všech ohledech řízen zákazníky; a ti vyžadují neměnnou jakost, nepřerušované dodávky a kontrolu jakosti. Chtějí bezpečné potraviny. A tím se dostáváme k bodu – a Japonci to už dělají a mají –, kdy začíná být kladen nesmírný důraz na to, aby lidé věděli vše o zvířeti ode dne jeho narození, z jakého je chovu a jak se o ně pečovalo, chtějí znát celý proces od začátku až do doby, kdy přijde do krámu. A lidem, kteří si maso kupují, dokážu říct: „Tímhle jsme ho krmili, tímhle všim prošlo, takhle jsme se o ně starali.“

„Hodně lidí dnes říká, že se jim nelíbí takzvané tovární farmaření, a dokonce existují hnutí, která je odmítají. Ale řeknu vám, že takové

vůbec není. Většina našich produktů pochází z farmářských rodin, které jsou našimi partnery a vepře pro nás chovají. Spotřebitelé po nás tuhle sledovatelnost žádají, chtějí mít jistotu trvalé kvality a chtějí vědět, zda zvířatům nepodáváme příliš mnoho léků. To všechno vyžadují, ale přitom každý chce, aby se to dělalo na jednotlivých farmách, kde to není možné zaručit. Dnes nemůžete mít skupinu dvaceti prasat z nějaké rodinné farmy, po dvaceti kusech je každý týden dopravovat na jatka z tisíců míst a přitom dodržet vysokou a stejnou kvalitu. Je to podnikání podle přání zákazníků, s požadavky kladenými na ty, co chovají zvířata a zpracovávají produkt, a přitom se chce, aby se to dělalo jinak. To není v dnešní ekonomice možné.

Řídíme se vědou. Nechováme domácí mazlíčky. Chováme zvířata kvůli zisku. Ale vše, co děláme, je založeno na vědeckých faktech. Neřídíme se emocemi. Obchodujeme... Tvrdím, že jsme nejlepší společnost nejen ve Spojených státech, ale na celém světě, ale tento systém jsme nevymysleli. Nevynalezla ho ani žádná skupina farmářů, co nikdy nechodili do školy a řekli by si, jo, chceme všechna ta zvířata nacpat do malého prostoru. Skutečností je, že to jsou lidi, kteří vymysleli nejlepší způsob, jak se o zvířata starat, jak s nimi zacházet, jak všechno řídit. Není možné, abyste se podíval, jak se daří nějakému zvířeti v některém z našich podniků, a řekl si, Pane Bože, to je hrůza. Naopak bych řekl, že zvířata se nemají zas tak špatně. Zdá se, že žijí déle, prosperují a jsou spokojená. Mají pohodlí. Můžu vám říct, že to nejkrutější, co těmhle zvířatům můžete udělat, je, že je necháte pobíhat venku, třeba v létě tady v Severní Karolíně nebo v zimě v Minnesotě. Chcete-li vidět, jak pojdou, můžete to zkusit...

Pustíte-li je ven, začnou se rýpat v bahně a v létě je zase mohou poštipat komáři a jiný hmyz. To se našim zvířatům nemůže stát. Nic takového tady nemáme. Lidé rádi zapomínají, že když jsou zvířata venku a mohou volně pobíhat, nemusí to pro ně být to nejhodnější prostředí. O některá prasata přijdete, protože budou v zimě na mraze. I tady u nás je v zimě chladno. A co se těch prasnic v klecích týče, každý řekne, no, to je hrozný. Ale my pro to máme svůj důvod. Znovu opakuji, jde o rovnováhu. Rovnováha je všechno.

Držíte-li je uvnitř, musíte to dělat určitými způsoby. Ale můžu vám říct, že systém, který používáme, nebyl vymyšlen ve Smithfieldu ani v jeho pobočkách. Je to systém, který se postupně vyvíjel pomocí grantů na půdě univerzit, orientujících se na vědu, a to znamená, že je to správná cesta. Objeví-li se ale jiný nebo lepší způsob, který je vědecky podložen, pak vám mohu říct, že naše společnost o něm bude vážně uvažovat. Nechceme, jak se mnozí lidé mylně domnívají, megalomanskými operacemi automaticky zacházet se zvířaty špatně, a mohu vás ujistit, že tomu tak u nás není. Ve skutečnosti je tomu právě naopak.“

Krátce řečeno, zvířata na velkofarmách netrpí a Smithfield nelze z ničeho vinit. Za všechno mohou spotřebitelé. A akcionáři. A ekonomika. Může za to konkurence. Japonci. Vědci. Počasí. Komáři. Utrpení zvířat na továrních farmách je vina všech a všeho, jenom ne lidí, kterým patří zvířata a kteří farmy řídí.

Zeptám se na Temple Grandinovou, protože rozumí modernímu zemědělství a Smithfield si ji najal jako svoji poradkyni. Grandinová navrhuje více prostoru, aby se zvířata mohla otáčet, „měkké, pružné předměty“, které by mohla žvýkat, a hračky, aby si mohla hrát. I ona má doktorát. Jak se ale zdá, Smithfield neuvedl žádné z jejích doporučení do praxe.

„Temple,“ odpoví, „je osoba, které jsme zaplatili, aby přišla a řekla nám, jak nejlépe zacházet se zvířaty. Chtěli jsme, aby nám poradila. Takovým lidem zaplatíme.“

Přesně tak. Zaplatí poradcům, kteří se snaží zlepšit úděl zvířat, jen proto, aby mohli říct, že jim zaplatili, ale nic z jejich doporučení nepřijmou.

„Záleží na tom, jaké jsou vaše názory. Pokud jste absolutně proti konzumaci jakéhokoliv masa, pak vás ani nikoho jiného nemůžu nikdy přesvědčit, že chováme prasata správným způsobem. Jde-li vám však o rozumné řešení, o ekonomiku systému – s ohledem na bezpečné potraviny, trvanlivost a kvalitu, libovost, zdravotní aspekty, průhlednost celého procesu, identifikaci, o to, jak o zvířata pečujeme a dbáme na to, aby byla správně krmena, měla dostatek vody, správnou teplotu, klima, selátka měla teplo, jak jim během výkrmu devět-

krát měníme krmivo – tak vám mohu říct, že ve všech těchto ohledech máme výborný systém. Pokud je však jediným vaším zájmem péče o zvířata, pak vás náš systém pravděpodobně neuspokojí...

Prasata se nudí a Temple Grandinová a další vám mohou tvrdit, že by měla mít něco na hraní. Co tedy uděláte? Vezmete kus řetězu a pověsíte ho před ně, aby na něj dosáhla, hrála si s ním a tak si ukrátila dlouhou chvíli. Možná to my dva pokládáme za nedostatečné, ale myslím, že lidé, kteří o tom vědí víc a celý problém studovali, říkají, že je to správný způsob, jak je zbavit nudy a dát jim něco, čím by se mohla zaměstnat. Je to stejné, jako je pustit ven a nechat je hryzat nějaký pařez.“

Pak se pustil do popisování nových vzrušujících vědeckých studií, které by ten „výborný systém“ ještě vylepšily. Vzhledem k tomu, že „stresový gen“ je již zřejmě vyřešen, najal si Smithfield biotechnologickou firmu ProLinia, která sídlí na univerzitě Georgia, aby připravila nový program na klonování vepřů k získání naprosté jednotnosti produktů. Nezasáhne-li do tohoto konání sám Bůh nebo nějaký zákon, pak samotné kódy života budou od této chvíle provždy v rukách lidí, kteří vám s vážnou tváří dokážou tvrdit, že věznění zvířat je pro ně pohodlím, snášení nesnesitelných podmínek spokojeností a řetězy na jejich klecích jsou hračky.

Bylo to divné rozloučení. Pan Godwin několikrát odběhl komusi zavolat a nakonec přišel se zprávou, že není k mání nikdo, kdo by mě mohl provést po jatkách Tar Heel. Řekl jsem mu, že kdybych takové místo spravoval já, taky bych tam nikoho nepustil.

Přicházejí v noci, když prasata spí. Pohybují se rychle, křičí a zvířata bodají a mlátí, aby je dostali na nákladní auta. Někdy jim pouštějí hudbu, vypráví mi pan Godwin, aby se zvířata zklidnila při příjezdu na jatka, kde na ně na konci osvětlené rampy spuštěné z nákladního vozu čekají muži v helmách a vysokých botách s okovanými špičkami. Antibiotika jim přestanou dávat týden před cestou, takže na cestě do Tar Heel trpí mnohá prasata zápallem plic. Vyděšená a třesoucí se zvířata ztrácejí kontrolu nad svými střevy a podlahu je třeba proudem vody neustále čistit od výkalů. Reportér

New York Times David Barboza popsal jejich příjezd v roce 2000 takto:

„Kvičící prasata ženou zužujícím se trychtýřem do prostoru, kde jsou elektrickým proudem omráčena, odkrvována proříznutím jugulární žíly, pak přivázána, zvednuta a převážena klikatou cestou po závodě. Jsou vržena do vařící vody, zbavena štětin a prohnána rozpálenou výhní, aby se spálily zbývající štětiny, a nakonec jsou vyvržena a rozčtvrcena armádou mladých dělníků, často přistěhovalců.“

Muži pracující s elektrickým zařízením na omráčení, přetínající jugulární žíly, vyvrhující a čtvrtící prasata nosí v uších ucpávky, aby neslyšeli kvičení prasat. O tom, jaká je to práce, vypovídá skutečnost, že každým rokem dochází k výměně všech zaměstnanců, tak jak to popsal reportér časopisu *Times* Charlie LeDuff, který tam v létě roku 2000 v přestrojení pracoval: „Porážení prasat,“ napsal, „je monotónní, surová práce... Každoročně tuto práci vzdá pět tisíc lidí a nových pět tisíc jich zase přijde. Slyšíte často říkat, že v závodě nezabíjejí prasata, ale lidi.“

Podle magazínu *Times* verbíři Smithfielda „pročesávají ulice přistěhovaleckých sídlišť v New Yorku... a zprávy o tom se dostaly až do Mexika i dál. Společnost dokonce najímá zločince. Někteří z ranní směny byli vězňové v zelených uniformách, které sem přivezli autobusem z okresního vězení.“ Reportér cituje jednoho zaměstnance, vězně z blízké věznice, který po dvou dnech práce shrnul své dojmy: „Kdepak, tohle není pro mě. To je práce pro vola. Zacházejí s námi jako se zvířaty.“ LeDuff se zmiňuje o tom, že závod čpí uvnitř „potem a pachem vyděšených zvířat, párou a krví“ a pokračuje:

„Podlaha v přízemí, kde se poráží, je horká, kluzká a zakrvácená. Prase je tam nahnáno z jatečního dvora a omráčeno elektrickou pistolí. Pak je zavěšeno na běžící pás, omráčené, ale nikoliv mrtvé, a předáno čekající skupině mužů v zakrvácených pracovních pláštích a s lhostejnými výrazy v obličejích. Proříznou praseti hrdlo, sváží mu zadní nohy a sledují, jak linka zvedá zvíře do koryta s vařící vodou, zatímco z něho vyprchává život a stříká rudá krev.“

Při 16 000 porážkách za osmihodinovou směnu na jatkách Tar

Heel, 2000 za hodinu a 33 každou minutu, prováděných dočasnými, nevyučenými pracovníky, dochází nutně k chybám. Gail Eisnitzová z Humane Farming Association (Sdružení pro humánní farmaření) sem přišla v roce 1997, aby načerpala materiál pro svoji knihu *Slaughterhouse* (Jatka). Nepodařilo se jí dostat dovnitř, ale hovořila s několika zaměstnanci těchto i jiných jatek. „Stává se,“ zeptala se muže jménem Nathan Price, který pracoval v Carolina Foods, „že nejsou prasata řádně omráčena?“

„Každou chvíli,“ zasmál se Price. „Porážíte-li za směnu 16 000 prasat, nepodaří se některá omráčit vůbec. Některá kopají na páse nohama a pronikavě kvičí.“

„Je kopání nohama jediným znakem, že nebyla řádně omráčena?“ zeptala se.

„Běhají po pracovních stolech nebo po podlaze a to taky není dobrým znakem. Když prase přesně nezasáhnete, běhá vám pak po stole.“

Očekávali byste, že zvířata povede nějaký silný instinkt k muži, který by jim prořízl hrdlo, aby co nejdříve unikla ze světa, který jim nikdy nedal nic než bolest. Ale neudělají to, protože chtějí žít, a tak, jak vysvětluje Nathan Price, je musejí honit a umlátit. Jsou bita? zeptala se slečna Eisnitzová. „Neustále. Setkáte-li se s tvrdohlavým prasetem, které se nechce pohnout, zaměstnanci ho mlátí tak dlouho, dokud neudělá, co chtějí. Bije ho řetězem, trubkou, vším, co mají po ruce.“

Prasata jsou sražena na zem, zaživa spoutána a podle jeho popisu zavěšena náramkem navlečeným na kotník na přepravní pás. Často vidíme, že jsou naživu, protože se hýbají a zmítají se. A tak se do nádrže s vařící vodou naházejí živá. Skrytá kamera na jedněch jatkách v Iowě zachytila nedávno scénu s kvičícími a zmítajícími se prasaty, které nořili do vařící vody.

Jsme ujišťováni, že k těmto chybám dochází jen u malého zlomku z celkového počtu porážek. Jen v Americe se však každý rok poráží 103 milionů prasat a co je pak ten malý zlomek? Předpokládáme-li, že se to stává minimálně v 1 % případů, pak se jedná o více než milion prasat, 3550 tvorů každý den, *právě i dnes*, odsouzených k surové,

nemilosrdné smrti. A nejedná se o žádné „chyby“. Je to předvídatelný a nutný důsledek systému, který je záměrně pro tak rychlé pracovní tempo vypracován.

Ve Spojených státech se zároveň každoročně poráží 38 milionů krav a telat. Ještě před deseti roky se na typických amerických jatkách poráželo 50 kusů za hodinu. Dnes je to již 300 až 400 kusů za hodinu. Rovněž i na těchto místech pracují přistěhovalci s velkou fluktuací a stejnými pracovními problémy. Jak to řekl Martin Fuentes, dělník z IBP, reportérovi časopisu *Washington Post* Joby Warrickovi v roce 2001: „Linka se nikdy nezastaví jenom proto, že je nějaké zvíře naživu.“

Joby Warrick, bývalý reportér *Raleigh News & Observer*, hovořil s dalším dělníkem z jatek IBP ve státě Washington Ramonem Morenem, jehož úkolem bylo odřezávání kopyt zavěšeného dobytka, kterého kolem něho projde po lince 309 kusů za hodinu. Když se k němu nějaký kus dostane, měl by být již mrtvý, ale jak říká pan Moreno, často není: „Mrkají. Vydávají zvuky. Hýbají hlavou, mají otevřené oči a rozhlížejí se. Umírají po kouskách.“

Scény na videokazetách zobrazující zaživa a při vědomí zpracovávané krávy na jatkách IBP, nazval mluvčí této společnosti „naprostou výjimkou“ a v deníku *Washington Post* naznačil, že tyto scény byly naaranžovány „aktivisty, snažícími se získat peníze a propagovat své názory“. Pokud však tyto scény naaranžovali aktivisté, pak by se muselo jednat o velké spiknutí a museli by být všude. Larry Gallagher, další novinář, který pracoval v přestrojení, se nechal v roce 1996 zaměstnat v typickém středozápadním podniku na zpracovávání hovězího masa. Popisuje, jak se dobytek po ráně, která má zvíře omráčit, a po zavěšení za nohu na linku ještě po dlouhé minuty zmítá, kopá nohama a bučí:

„Ranař“, jak se mu říká, stojí na plošině s pneumatickou jateční pistolí, která vypadá jako obrovská kancelářská sešíváčka. Dobytek je hnán z ohrady zužujícím se trychtýřem, dokud nejde za sebou v řadě a nedostane se na gumový dopravní pás. Jakmile se vynoří hlava nějaké krávy, je uvítána ranou z pistole, která jí prožene čelem kovový nábojník a jediným úderem ji omráčí. Oči a ústa ztuhnou

otevřená, jazyk vystrčený, zuby zatáté do jazyka – jakoby lidský výraz, který se ptá, jak se to jenom mohlo stát? Tklivost tohoto pohledu mě ohromila. Myslel jsem, že po několikátýdenním vykučávání vnitřností se moje smysly otupily. Snad to zní jako antropomorfismus, ale ještě i dnes musím zatínat zuby, aby mi z očí nevytryskly slzy.“

Po celé Americe se ročně zpracuje 250 milionů krocánů a 8 miliard kuřat, tedy s každým tiknutím hodin patnáct tisíc. Můžeme bezpečně předpokládat, že při tomto tempu občas něco selže. Jak se celý průmysl oprostil od lidského soucitu, si stačí připomenout soudní případ projednávaný v okrese Warren ve státě New Jersey na podzim roku 2000. Drůbežářská společnost ISE America byla obžalována z krutosti proti zvířatům, protože vyhazovala do odpadových beden živé slepice. Společnost se proti rozsudku odvolala a původní rozsudek byl zrušen, částečně proto, že ISE America měla na 1,2 milionů nosnic pouhých šest zaměstnanců, z nichž každý měl na starosti dvě stě tisíc tvorů, takže nebylo možno prokázat, že o umírajících slepicích v kontejnerech věděli. Obhájce společnosti Kevin M. Hahn hned na začátku soudci Josephu Steinhardtovi vysvětlil, že přesně tam slepice patří.

Pan Hahn:

„Prohlašuji, Vaše Ctihodnosti, že můj klient splnil požadavky kladené zákonem. Je jasné, že se tu jedná o komerční farmu. Stejně tak je zřejmé, že zacházení se slepicemi a způsob, jak se slepic zbavovat, je v souladu s praktikami řízení zemědělského průmyslu, které můj klient použil. Již dříve jsme v tomto okrese vedli spor o to, jak můj klient zachází s odpadem...“

Soudce:

„Není snad velký rozdíl mezi odpadem a živými zvířaty?“

Pan Hahn:

„Nikoliv, Vaše Ctihodnosti, protože zákon o farmách nás chrání při řízení a při všech zemědělských praktikách, které na naší farmě používáme.“

Zde se konečně našel poctivý muž, který vysvětlil jasnou řečí, jakou etiku jsme v praxi nakonec přijali.

Nemohu říct, že bych exkurzi do Tar Heel nějak postrádal. Stačí mi vidět to zvenčí a sledovat, jak se před touto osamocenou budovou, dlouhou téměř čtyři sta metrů, řadí jedno nákladní auto za druhým a jak další nákladní auta s naloženým čerstvým masem odjíždějí. I kdybyste nevěděli, kde jste, měli byste pocit, že se tady děje něco špatného. Stačí jen pocit z tohoto místa, z jeho rozměrů, z jeho ukvapené činnosti i tak pozdě v noci, abyste odtud chtěli uprchnout.

Přivážení dobytka k porážce je tak přesně načasováno, aby nákladní auta dojela téměř bez zastavování až ke skluzným žlabům, které jsou za jatkami u Cape Fear River. Vypadá to tam jako vzadu za supermarketu, kde jsou rampy a kontejnery na odpadky, a samotná budova slouží jako obrovská zeď, která má zakrýt, co se děje za ní. Dnes je však fronta dlouhá a všichni musí čekat, až na ně přijde řada. Stovky očí se dívají mezi mřížovím na mě, na jatka a jiná nákladní auta. Vytvořila se fronta, protože se blíží Velikonoce. A na Jihu znamenají Velikonoce šunku. Všechna ta šunka, vyuzená a zpracovaná, musí být připravená, až lidé zasednou ke stolům, aby oslavili naději světa.

Při odchodu cítí člověk strašnou opuštěnost. Thomas Hardy ve svém románu *Neblahý Juda* popisuje poslední okamžiky vepře, kterého Juda a jeho žena Arabella právě porazili, a jak po jeho boji „nářek umírajícího zvířete nabyl svého třetího a posledního tónu, výkřiku agonie; jeho zakalené oči se obrátily na Arabellu s výmluvnou výčitkou tvora, který až teď na konci poznal zrádnost těch, o kterých se domníval, že jsou jeho jediní přátelé“. Dnes takové překvapení nezažíváme, protože i laskavost vymizela. Zrada začíná již v den, kdy se zvířata narodila. Již od začátku musí cítit, že jsou v rukách nepřítele. Dnes žádný tvor z velkofarem nejde na smrt s pocitem, že ho zradili přátelé.

Mark H. Bernstein

BEZ JEDINÉ SLZY:
NÁŠ TRAGICKÝ POMĚR
KE ZVÍŘATŮM

T

*Většina zvířat trpí a umírá bez slz;
většina z nás přihlíží bez pláče.*

ÚVOD

Nacházíme se uprostřed holocaustu. Každým rokem jsou záměrně a neospravedlnitelně zničeny doslova desítky miliard nevinných a bezbranných životů. Jen ve Spojených státech se jedná o zhruba deset miliard; bolest, utrpení a hrůza doprovází takřka každou z těchto smrtí. Téměř každý z nás je součástí této tragédie, i když většina z nás se jí neúčastní osobně. Jen málokteří z nás prořezávají zvířatům hrdla, tisknou spoušť nebo vstříkují jed, nicméně podporujeme a schvalujeme jednotlivce i instituce, které tak činí. Ve skutečnosti je vlastně udržujeme při životě. Naše výmluva, částečně oprávněná, spočívá v naší nevědomosti, a proto jsme téměř všichni nevědomky spolupachatelé. Po přečtení této knihy nezbude nic, na co se vymluvit, a váš život bude o to těžší. Jak tomu však často bývá, poznání osvobozuje, a jakmile poznanou pravdu přijmete, život váš i miliard ostatních tvorů se změní k nepoznání.

Obětmi tohoto holocaustu nejsou lidé, nicméně jsou to oběti. Ukrutnosti, které na nich pácháme, bychom neměli zlehčovat, natož ignorovat. Obětmi jsou zvířata. Jsou to slepice, krávy, vepři a ryby, které zabíjíme a pojídáme. Jsou to norci, činčily a lišky, které stahujeme a jejichž kůže nosíme. Jsou to králíci, fretky, křečci a myši, jimž vstříkujeme do očí jedy, abychom na nich testovali kosmetiku. Jsou to holubi, veverky a srnky, které střílíme a zabíjíme šípy. Obětovány nejsou lidé, ale v mnoha ohledech, na kterých nejvíce záleží, jsme obětmi vlastně i my.

Název mé knihy má dvojí smysl. Většina zvířat, nikoliv všechna, při trápení a mučení nepláče, a většina lidí, nikoliv všichni, nepláče, když vidí nebo slyší o velkofarmách, laboratořích s pokusnými zvířaty nebo o lovech. Domnívám se, že kdyby zvířata plakala, plakali bychom též. Rozdíl ve způsobu, jakým jsou uzpůsobeny naše slzní kanálky, by nám neměl bránit v účinném, praktickém a moudrém zřízení pro naše soužití se zvířaty. Mým cílem však nejsou lidské

slzy, ale změna našeho jednání. Nicméně, jak tomu bývá u mnoha podstatných změn v našem chování, naše slzy mohou být pro tuto změnu nezbytné.

Chci ukázat, že proměna našich vztahů ke zvířatům může významným způsobem přispět i ke zlepšení života lidí. Proto každý, kdo věří, že naše úsilí by mělo být zaměřeno pouze na zlepšení údělu lidstva, by měl energicky hájit nové vztahy ke zvířatům. Názory přemýšlivých lidí se mohou v podrobnostech lišit od mých názorů; nicméně každý, kdo projevuje obavy o lidi jako druh, dojde k podobným závěrům jako já.

Těžištěm mojí výzvy k radikální změně našeho chování ke zvířatům je takzvaný „princip neospravedlnitelného utrpení“. Říká nám, že je špatné záměrně působit neospravedlnitelné utrpení ostatním nevinným tvorům. Věřím, že tato poučka má velkou bezprostřední přitažlivost a že většina z nás bude souhlasit s tím, že je souhrnem základního morálního cítění. Ač se tak na první pohled nezdá, tento princip má ohromnou moc, protože vyžaduje pronikavé změny v našem současném způsobu života.

HOLOCAUST VELKOFAREM

Toto není kapitola pro lidi choulostivé nebo slabé na srdce. Na poznání, co se děje zvířatům, než se zakousneme do řízku, ochutnáme vepřovou pečení nebo spolkneme kus kuřete, není nic příjemného. Nesmíme se mu však vyhýbat, protože nám ukáže, kolik neospravedlnitelné bolesti a utrpení tím působíme nevinným tvorům. Použijeme-li princip neospravedlnitelného utrpení, zjistíme, že máme morální povinnost skončit s naším továrním, intenzivním farmařením. Protože tovární farmy produkují zhruba 95 % masa, které spotřebujeme, je ke splnění našich etických povinností třeba výrazně změnit způsob našeho života.

Někteří lidé by mohli nesouhlasit s mým názorem a obvinít mě, že působím na jejich emoce a nikoliv rozum a že hraji na jejich city podobným způsobem jako odpůrci potratů, kteří při demonstracích nosí fotografie lidských plodů v ranném stadiu života. Někteří mohou též namítnout, že kdybych měl dobré argumenty proti intenzivnímu farmaření a pro vegetariánství a veganství, nemusel bych se uchýlovat k nevhodným přesvědčovacím metodám. Že bych se vyhnul emocionálním výzvám a jednoduše uvedl důvody, jimiž bych prokázal, že požívání masa a mléčných produktů je nesprávné a mělo by se zrušit.

Já však apelovat na vaše city a emoce budu, přestože nemám potřebu s vámi manipulovat. Oddělení rozumu od citu, na které lidé ve svých námitkách poukazují, je falešný argument. Chápáno správně, rozum není v rozporu s city. Naopak, v otázkách morálky rozum nemůže dosáhnout žádného pevného zakotvení bez emocí a citů.

Vezměte si zcela rozumného, inteligentního jedince, který naprosto postrádá emoce, jakéhosi futuristického robota. Vidí k smrti hladovějící lidi v subsaharské Africe, ale není přítom schopen žádné emocionální reakce, není schopen cítit k těmto lidem

sympatie nebo soucit. Není mu jich líto a nedokáže si sám sebe představit v jejich situaci. Robotu na těchto lidech prostě *nezáleží*.

Kdyby takové byly lidské bytosti, pokládali bychom jejich životy za daleko méně bohaté než životy naše. Nezávisle na jejich inteligenci nebo na jejich racionálních schopnostech je tento nedostatek cítění z morální oblasti vyřazuje. Náš emocionální život je to, co ovládá naše myšlení o etických otázkách. Kdybychom nebyli schopni pečovat o ostatní, pak by pro nás otázky morality neměly prostě význam. To ovšem neznamená, že by rozum neměl v morálce žádné místo nebo že má dokonce podřadný význam v našem morálním životě. Rozum a argumenty jsou pro morálku klíčově důležité, protože bez nich bychom nedokázali inteligentně rozmlouvat o jakémkoliv morální záležitosti. Například stoupenci a odpůrci potratů mají pro svoje postoje řadu argumentů, a proto účastníci této debaty musí vyslechnout názory obou stran a pak zhodnotit relativní sílu všech názorů. Kdyby však lidé neměli k danému problému hluboký citový vztah, debata by nikdy ani nemusela začít.

Předkládám tudíž emocionálně nabitě problémy nikoliv proto, že bych chtěl čtenáře neobjektivně manipulovat, ale proto, že tato debata je možná, až když se začneme starat o nepravosti tolik rozšířené na velkofarmách a na jatkách; a starat se nezačneme, dokud nás to nebude trápit, znepokojoval či odpuzovat. Je proto důležité dokumentovat, co se na továrních farmách a na jatkách děje. Omezují se ve své knize na zacházení s dobytkem, vepři a slepicemi, protože ti představují naprostou většinu zvířat, která spotřebujeme. Věnuji největší pozornost údělu slepic, a to ze dvou důvodů. Za prvé, jejich soužení je snad ještě horší než utrpení dobytka a vepřů – i když to zní dost podobně jako srovnávat čas strávený v Osvětlení s časem stráveným v Bergen-Belsenu. Za druhé, slepice trpí a jsou zabíjeny v daleko větší míře než všechna ostatní hospodářská zvířata dohromady. Ač je veřejné mínění jiného názoru, tato skutečnost napovídá to, že přestaneme-li konzumovat slepice a vejce, zabráníme tím větší bolesti a trýznění, než kdybychom se vzdali hovězího masa.

DOBYTEK

Dojnice

Malá hospodářství s deseti či patnácti dojnici mají před sebou omezenou budoucnost. Počet těchto farem se v posledních padesáti letech snížil na polovinu a vše nasvědčuje tomu, že tento trend bude pokračovat. Tyto rodinné farmy jsou nahrazovány obrovskými velkofarmami ve vlastnictví mamutích společností. Farmáři tráví mnohem kratší čas u jednotlivých zvířat, než tomu bylo v minulosti. To má pro krávy neblahé následky.

Dojení se na těchto farmách provádí strojem. To samo o sobě sice moc krávám neškodí, poruchy stroje však ano. Protože farmáři tráví s jednotlivými zvířaty málo času, je pravděpodobné, že se na špatně fungující stroj hned tak neprijde. Tyto nesprávně fungující stroje mohou ještě zhoršit již existující problémy a ve vážnějších případech zranění vemene způsobí zánět. Zánět vemene, mastitida, postihuje 20 % dojnic a často vede k infekcím.

Většina toho, co ohrožuje život těchto zvířat, je důsledek „pokroku“ v genetickém výzkumu. Dojnice na velkofarmách je nepřirozený tvor, stvořený výhradně k tomu, aby produkoval co nejvíce mléka. V důsledku genetické manipulace krávy trpí metabolickými chorobami, jako je ketóza. Krávy neprodukují mléko, dokud nejsou z jejich krve absorbovány bílkoviny. Obrovská poptávka po mléku vede k tomu, že krávy nemají dostatek bílkovin pro svou vlastní výživu a tím je ohrožen jejich metabolismus.

Záhy poté, co se kráva otelí, se její produkce mléka sníží. A protože méně mléka znamená menší zisk, snaží se farmář udržovat krávy co nejčastěji březí. Dojnice je proto po dvou až tříměsíčním odpočinku znovu uměle oplodněna. Tato častá březost působí krávám potíže. Důsledkem je značný stres a krávy často zeslábnu natolik, že nemohou chodit ani stát. Těmto „neduživým zvířatům“ se nedostává žádné léčby případných zlomenin nebo nemocí, které mohou být důsledkem tohoto stavu. Místo toho jsou nakládány na nákladní auta a rychle odváženy na nejbližší jatka. Protože federální zákon

dovoluje takové krávy porážet jen tehdy, pokud při přivezení na jatka ještě dýchají, je čas a nikoliv jejich fyzický stav rozhodujícím faktorem.

Jakmile jsou krávy tři roky, produkce mléka značně poklesne. Po pěti letech již neprodukuje tolik mléka, aby se ji vyplácelo dále chovat. Tato zvířata, která by normálně mohla žít dvacet let, jsou posílána na jatka, když dosáhnou pouhé pětiny tohoto věku. Diskuse o továrním farmaření tento nepřirozeně krátký život v podstatě všech chovaných zvířat nezmiňují.

S osudem telat je veřejnost trochu více obeznámena. Tito mladí samečkové, pro které nemají farmáři chovající krávy na mléko žádné využití, se prodávají jako „vedlejší produkt“ jiným farmářům na výkrm. Aby farmáři získali oblíbené telecí maso, oddělí telata téměř ihned po narození od matek a zavrou je do malých dřevěných kotců, v nichž stráví zbytek života. Telata se v kotcích nemohou ani otočit. Čím méně se pohybují, tím méně mají svalů a maso je měkčí. Aby maso dostalo světlou barvu, které dávají někteří spotřebitelé přednost, je teleti odepřeno železo. Přirozenou potřebou zvířat je mít dostatek železa a zvíře po něm touží; v dřívějších dobách ho získávala olizováním železných mříží svých stání, ale nyní jsou celý život vězněna v dřevěných kotcích, takže se k železu nedostanou. Po čtyřech měsících je tele osvobozeno od tohoto zoufalého života a odvezeno na jatka.

Je zajímavé, že mnoho lidí, kteří jedí maso, se telecímu masu vyhýbá. Správně předpokládají, že tím ušetří mladé býčky velkého utrpení. Jak ještě ukážu, vepří a zvláště kuřata trpí téměř stejně. Stejně důvody by tedy měly vést tyto „částečné“ poživitele masa, aby ze své stravy vyřadili i jiné druhy zvířat.

Jateční dobytek

Ze všech hospodářských zvířat vede pravděpodobně nejlepší život dobytek chovaný na maso. Naneštěstí to však neznamená, že mají dobrý život. I když se mohou pohybovat a požívají jakousi zdánlivou svobodu, jsou stejně jako jiná zvířata v intenzivním chovu pouhým

prostředkem k dosažení daného cíle. Tyto krávy (používám tento termín, ale mám tím na mysli dobytek obojího pohlaví) jsou pouhým nástrojem k dosažení maximální produkce masa (a některých vedlejších produktů) s minimálními náklady. I v tomto případě je zacházení se zvířaty diktováno čistě ekonomickými zájmy.

Ke strádání přispívají tři úkony: značkování, zbavování rohů a kastrace. Až do roku 1995 neexistovaly žádné federální předpisy proti značkování na tvář. Je obtížné si představit, kolik bolesti cítí kráva při plném vědomí, když jí někdo přitiskne na hlavu rozžhavané vypalovací želízko. Značkování na těle, které je nyní u dobytka v módě, je poněkud méně bolestivé, protože na těle je méně nervových buněk než na hlavě, ale i tak je to pro krávy extrémně bolestivý a děsivý zážitek. Značkování a kastrace se většinou provádějí ve stejnou dobu. Pomahači na koních tele svážou a povalí na zem. Jeden z dělníků rozřízne nožem šourek, zatímco jiný vytrhne varlata. Třetí ve stejné době tele označuje. Jeho bučení a zuřivé zmítání ukazují, jakou bolest musí zvíře snášet. Rohy se odstraňují buď pastou, která je rozpustí, nebo je dělníci odříznou. Nesmíme se však domnívat, že se jedná o bezbolestnou záležitost. V rozích je mnoho nervových buněk, takže krávy zcela určitě zakoušejí bolest. Značkování, zbavování rohů a kastrace se obvykle provádějí bez užití anestetik.

Chovatelé mají snahu vykrmit dobytek na maso co nejrychleji a za co nejnižší náklady. Krmí proto dobytek vším, krví, hnojem i trusem z kuřat – krmivem značně odlišným od trávy, která je krávám vlastní. Jakmile má kráva na maso dostatečnou jateční váhu, je naložena na nákladní automobil a odvezena na jatka. V takovém nákladním autě může být stěsnáno čtyřicet až padesát krav a transport může být dlouhý až 2500 km. V létě, kdy teploty často přesahují 30 °C, zvířata obvykle trpí vyčerpáním z horka. Krávy zeslábnou natolik, že nevydrží stát, a ty, které nezemřou vyčerpáním z horka, mohou být podupány ostatními krávami, které vesměs váží přes 400 kg. Ani v zimě to není pro zvířata lepší. Cestují na otevřených nákladních automobilech rychlostí 90 km/hod. při teplotách ve větší části Spojených států a v Kanadě často nižších než -20 °C; díky větru se může teplota snížit až na -45 °C. Krávy močí a vyměšují na korbách

a v těchto podmínkách vše rychle zmrzne. Krávy pak snadno uklouznou a upadnou, a tím utrpí těžká zranění, nebo je ostatní krávy udupou k smrti. Ať již kráva padne z vedra nebo mrazu, ostatní po ní dupou deset či patnáct hodin a netřeba zdůrazňovat, jak při tom trpí. V každém případě jsou mnohé z nich při příjezdu na jatka vážně poraněné. Tam je řetězy odvedou na místo, kde jsou poraženy.

Jatka pro krávy

Federální zákon o humánních porážkách předepisuje, jak směji být krávy poráženy. Týká se to přibližně 40 milionů krav, které končí ve Spojených státech každoročně život na jatkách. Celý postup začíná tím, že dělníci krávu zaženou do těsné ohrady nebo na dopravní pás, který ji odnese k dělníkovi, jehož úkolem je krávu omráčit. Tento pracovník, kterému se rovněž říká „ranař“, má za úkol krávu zabít vzduchovou pistolí, která ji prožene čelem ocelový nábojník. Pokud je rána dostatečně silná a ranař zasáhne správné místo, kráva je usmrcena či alespoň upadne do bezvědomí. Nábojník se pak automaticky vtáhne do pistole, která je tak připravena pro další zvíře v řadě.

Omráčené krávy se pak ujme další dělník, který ji kolem jedné ze zadních nohou obtočí řetěz. Kráva je automaticky zdvižena na přepravní linku. Kráva, visící hlavou dolů za jednu nohu, se pak dostane k „vykrvovači“, který jí prořízne obě karotidy a krční žílu. Jinak řečeno, prořízne mrtvé nebo bezvědomé krávě hrdlo.

Kráva se nechá několik minut vykrváct do jámy pod přepravní linkou. Mrtvé zvíře je dále přepraveno k těm, kdo jí stáhnou kůži z hlavy, uříznou hlavu a nohy. Dále na této (de)montážní lince z krávy stáhnou zbývající kůži, vykuchají ji a podélně rozříznou na půlky.

Tento scénář, nechutný pro většinu z nás, popisuje to, co by se mělo dít podle federálního zákona. To, k čemu *dochází*, je však s těmito předpisy často v rozporu. Téměř vše, co může v tomto procesu selhat, selže.

Mnoho problémů je způsobeno rychlostí celého procesu. Velká

jatka dokážou porazit přes 3000 krav za den. Ranař je často v příliš velkém spěchu, než aby zasáhl správné místo v lebce. Může to mít různé důsledky. Kráva někdy uteče a pobíhá divoce po jatkách. Častěji ranař zkusí další ránu. Může se jednat o čtyři až deset dodatečných ran jateční pistolí, než je kráva buď zabita, nebo omráčena. Někdy je kráva omráčena jen částečně. V takovém případě je zmařená, avšak stále při vědomí, vyzdvižena na řetěze. Zuřivě bučí, zmítá se a trpí nepředstavitelnou bolestí. Není to vzácný případ. Někteří bývalí dělníci na jatkách tvrdí, že na jatkách, kde pracovali, se to stávalo v 25 % případů.

Vykrvovači, kteří se setkají s takto se zmítající krávou, mají pak problém správně provést řez. To znamená, že dobře neproříznou tepny a žíly, aby mohla vytéci krev. Linka se však v žádném případě nezastaví a stahovači z krávy doslova stáhnou kůži zaživa. Někdy některý ze stahovačů řízne krávu za hlavou, aby jí přerušil míchu, ale to jen krávu od hlavy dolů paralyzuje. Zůstane při vědomí. Takže i když stahovač přeruší míchu, zvíře je při stahování kůže při vědomí. Někteří z dělníků, kteří odřezávají krávám nohy při stahování kůže, vyprávěli, že v podstatě *všechny* krávy byly při odřezávání nohou při vědomí. Jsou známy případy, kdy kráva neztratila vědomí ani deset minut po nevydařeném omráčení.

Můžete si klást otázku, jak je toto vše možné. Bylo by možné předpokládat, že si dělníci budou stěžovat někomu z vedení jatek a žádat, aby se výrobní linka pohybovala pomaleji. Právě tak by se dalo očekávat, že na jatkách budou přítomni inspektoři a dokonce i veterináři, kteří by zajistili, aby se porážky prováděly podle předpisů.

Místo toho ministerstvo zemědělství Spojených států stanovilo posloupnost odpovědnosti. Inspektoři na jatkách mají vše hlásit veterinářům, kteří tam pracují, a ti mají podat hlášení některému z dvou set oblastních kontrolorů v zemi. Ti pak podávají hlášení některému z osmnácti okresních úředníků, kteří vše dále hlásí operativnímu oddělení ministerstva zemědělství ve Washingtonu. Dojde-li k porušení zákona o humánních porážkách, musí všechny detaily nejprve projít přes jateční inspektory. Dříve zmiňované „nehody“ naznačují, že by tito inspektoři měli mít plné ruce práce.

Naneštěstí na většině jatek se jateční inspektoři nacházejí až na konci výrobní linky, a nejsou proto porážkám přítomni. Není na tom nic překvapivého, protože jejich hlavním úkolem, zvláště jak ho chápou oni, není starat se o zvířata, ale o bezpečnost a čistotu masa; zabralo by celou další knihu, kdybychom se měli zabývat tím, jak si v této práci vedou. K jejich povinnostem nejen že nepatří kontrola na místě porážky, ale ani k tomu nemají povolení. Kdyby tak učinili, museli by opustit své stanoviště a tím by spáchali přestupek proti pracovní kázní. Inspektor by samozřejmě mohl nařídít zastavení linky, ale tím by si vysloužil důtku nadřízených a možná by byl i propuštěn. Vždyť inspektor, který viděl nějaký prohřešek proti zákonu o humánních porážkách, by musel opustit své předepsané stanoviště. Inspektoři jsou lidé, kteří mají ověřovat dodržování zákona o humánních porážkách, nicméně nejsou nikdy v postavení, aby nějaké porušení zákona mohli vůbec vidět. Před několika lety tuto paradoxní situaci ještě podpořil ministr zemědělství Edward Madigan, když prohlásil, že prostor, kde se pracuje s jateční pistolí „není místem, na kterém by měli inspektoři plnit své úkoly“. Zákon o humánních porážkách je tím prakticky zrušen.

Rovněž veterináři ničemu nepomohou. Obvykle se jedná o pracující důchodce a jako většina lidí chtějí mít co nejméně potíží a vyhýbají se manuální či nepříjemné práci. Není příjemné se dívat, jak je zvíře zasaženo jateční pistolí a vykrvováno. Veterináři by měli hlásit veškeré porušování předpisů kontrolorovi jatek, což by však bylo v jejich neprospěch. Kdyby dali zastavit práci, snížili by zisk jatek, a to by se jejich nadřízeným jistě nezamlouvalo. Rozzlobený nadřízený si pak může promluvit s oblastním kontrolorem a veterinář to pocítí na svém vyhodnocení, může být kázeňsky potrestán nebo mu může být snížena mzda. Ubírá se proto cestou nejmenšího odporu a dovolí tak jednání, které odporuje zákonům. Veterinář, který nepůsobí potíže, má šanci na to, že se z něho stane poradce. Poradci mají relativně pohodlné zaměstnání a slušný důchod od ministerstva zemědělství.

Stěžovat si nahoru k oblastnímu kontrolorovi mnoho nepomůže. Ale i kdyby měli tito kontroloři dobré úmysly, je jich málo a musí

pokryt vzdálené oblasti, takže se na jednotlivá jatka nedostanou častěji než jednou za dva či tři měsíce. Ví-li se o těchto návštěvách předem, vedoucí jatek se může na kontrolu připravit. Může zpomalit linku nebo varovat zaměstnance, aby se nechovali ke zvířatům na výrobní lince nehumánně. Kontroloři navíc obvykle přenesou zodpovědnost na své podřízené. Doslechnou-li se o nějaké stížnosti na porušování zákona, řeknou často veterináři a inspektorům, aby si to vyřídili mezi sebou. Součástí tohoto přístupu může být obyčejná lenost, jakou nacházíme ve všech oborech. Stejně jako veterinář, který si nestěžuje, mohou i oblastní kontroloři zlepšit své naděje na lepší postavení, budou-li se vyhýbat konfrontacím. Mohou po odchodu do důchodu získat práci poradců, oblastních ředitelů nebo pracovníků v administrativě.

VEPŘI

Stejně tak jako krávy se i vepři stali obětí obrovských farem, vlastněných mocnými společnostmi. Snižování mzdových nákladů ušetří peníze. Tyto farmy zaměstnávají jen málo dělníků, kteří věnují jednotlivým zvířatům pramálo času. Stejně jako u dobytka se rány mohou zanítit a nemoc se zhorší dříve, než si vůbec zaměstnanec všimne špatného zdravotního stavu vepře. Podle některých odhadů se průměrnému vepři dostane za celý život jen dvanácti minut lidské pozornosti. V roce 1990 celá jedna čtvrtina výkrmů neviděla za celý rok veterináře. Rozhodně z toho nelze činit závěry, že by byli vepři neuvěřitelně zdraví. Spíše lze z toho usuzovat, že placení veterinářů je nerentabilní. Obvykle je levnější začít znovu s novým seletem než se zabývat zlomenou nohou nějaké prasnice.

Ekonomické důvody vyžadují, aby bylo ve vepřině co nejvíce praset a co nejméně vynaložené práce. Aby farmáři dosáhli tohoto cíle, používají podlahy z betonových příček. Beton lze snadno opláchnout hadicí a nakloněné podlahy umožňují, aby výkaly stékaly pod podlahu do sběrné jímky. Protože by mezerami propadala i sláma, nechávají se podlahy holé. Prasata jsou nucena spát přímo na betonu, i když průzkumy prokázaly, že sláma má na jejich fyzický i psy-

chický stav blahodárný vliv. Betonové podlahy však nejsou jen nepohodlné. Prasatům na nich otékají klouby, odírá se kůže a dostávají do nohou infekce. Tím se zvyšuje jejich bolest a zoufalství, které nakonec vedou k vzájemným potyčkám.

Špatná kvalita vzduchu, v kterém prasata celý život žijí, způsobuje onemocnění dýchacích cest. Velké množství vzduchem přenášené močoviny a čpavku způsobuje, že až 70 % prasat má v době porážky zápal plic. Vhánění čerstvého vzduchu zvenčí bylo zavrženo, protože se ukázalo jako příliš drahé. Je levnější nechat některá prasata zemřít než jim poskytnout dýchatelný vzduch.

Kdyby to bylo březím prasnícím umožněno, postavily by si pelech, do kterých by vrhly až deset selat. Prasnice v přírodě vynaloží značnou dobu a energii k výběru vhodného místa a materiálu na pelech. V umělém prostředí tovární farmy však stráví březost v malé kleci uvnitř budovy. Kromě toho, že nemůže projevit své mateřské instinkty, je klec nebezpečná i pro selata, protože matka je může udusit, když se trochu pohne. Ani po vržení selat nemá prasnice žádnou svobodu. Farmáři zjistili, že je levnější nechat ji po celý její život v malé kleci, kde dvěstěkilové zvíře žije v prostoru širokém šedesát centimetrů. Nemůže se otočit, natož chodit a hrát si. Tato inteligentní a psychologicky komplexní zvířata dávají najevo své zoufalství tím, že se vrhají proti stěnám kotce, perou se spolu a hryžou se do ocásků. I volně se pohybující prasata se občas poperou, ale do ocásků se hryžou jen zřídka. Zdá se, že k tomu dochází z nesmírně omezeného životního prostoru. Farmáři řeší tento problém jednoduše tak, že selatům ocásky odříznou. Neužívají se přitom žádná anestetika. I v tomto případě má motivace ekonomickou povahu. Čím menší mají prasata prostor, tím více se jich vejde do vepřína. Omezený prostor navíc snižuje náklady na krmivo. V pohybu omezená prasata vydávají méně energie, takže stačí méně krmit a prasata rychleji přibývají na váze.

Selata, která rychle nerostou, nejmenší podsvinčata z vrhu nemají žádnou cenu, protože pro zpracovatele masa jsou velmi důležité jednotné rozměry. Dělníci je oddělí od zbytku a zlikvidují je. Znamená to, že je uchopí za zadní nohy a rozbijí jim hlavu o betonovou podla-

hu. Ti, co nemají to štěstí, že zemřou po prvním úderu, se dočkají druhého. Některým, kteří přežijí úder, dupnou dělníci na krk. Na jediné farmě může tento osud potkat i přes sto selátek denně. Ekonomické zájmy jdou ruku v ruce se sadismem.

Prasata na továrních farmách vedou nesmírně depresivní život. Brzy po narození jim procvaknou uši kvůli identifikaci, odstraní jim ostré zoubky, aby se nezranila při potyčkách, a samečci jsou vykastrováni, a to vše bez anestetik. Po čtyřech měsících jsou odvezena na porážku. Po celou tu dobu žijí v neustálé nespokojenosti, bolesti a utrpení. Prasata žijí v hierarchicky členěných skupinách. Některá jsou dominantní, jiná povolná, a tento řád vzniká teprve po delším společném životě. Další přírůstky do těchto skupin ničí sociální strukturu, což neodbytně vede k zuřivým potyčkám. Protože v omezených prostorech nemají poddajnější nebo slabší prasata kam ustoupit, vedou tyto potyčky k četným smrtelným poraněním. K potyčkám též často dochází při převozech prasat nebo při čekání na porážku.

Kromě toho tovární farmaření značně omezuje jejich přirozené shánění potravy a stravovací návyky. Jejich strava ve volné přírodě je poměrně rozmanitá a patří k ní různé plody a kořínky, hmyz a dokonce i malá zvířata. Velkofarma tyto vrozené návyky zcela zničí. Prase nemůže vyhledávat potravu a je krmeno pouze koncentrovaným, na bílkoviny bohatým přípravkem, aby co nejrychleji přibývalo na váze. Čas na krmení je snížen na dvacet minut, a i když prasata dostávají dostatek kalorií, aby přibývala na váze, trpí hladem. Koncentrované krmivo často způsobuje jaterní nemoci, které se neléčí. Jelikož je prase za pár měsíců poraženo, veterinární péče by jen snižovala zisky.

Občas se říká, že shánění potravy je ryze instinktivní, takže prasata v omezeném prostoru vlastně nijak netrpí. Je to logika postavená na hlavu. Bránění v instinktivním chování působí více nespokojenosti než potlačování naučeného chování. V případě instinktivního chování nevede jeho potlačování k méně problémům, ale právě naopak. Například dýchání je u lidí instinktivní. Podle takových názorů by upírání vzduchu lidem nevedlo k nespokojenosti, natož k utrpení.

Jatka pro vepře

Ročně se ve Spojených státech zabije zhruba 100 milionů prasat. Předepsaná metoda porážky se mírně liší od předpisů, kterými by se měla řídit porážka krav. Prasata jsou hnána úzkou, nakloněnou chodbou a pak elektricky omračována. Na zadní části jejich hlavy a na hřbetu se asi tři vteřiny přidrží elektrody, takže prasata buď upadnou do bezvědomí, nebo jsou přímo zabita. Pak je jim podobně jako na jatkách, kde se porážejí krávy, omotán řetěz kolem jedné zadní nohy a kladkou jsou vyzdvihována na linku, která běží dělníkům nad hlavami. Tam jim jsou proříznuta hrdla a nechají se vykrváčet. Poté jsou ponořena do vřelé vody a později vyvržena. K problémům dochází velmi často po celé výrobní lince.

Mnoho zbytečné bolesti a utrpení i zde působí rychlost procesu, na který vedoucí jatek kladou největší důraz. Na větších jatkách se každé čtyři vteřiny zabije jedno prase. K problémům dochází už na samém začátku, v zužující se chodbě. Tam obvykle dva až tři muži vhnějí prasata dovnitř. Nepřekvapuje, že se mnohá prasata zdráhají. Cítí krev, bojí se, zoufale se snaží obrátit a utíkat nazpátek, přičemž některá jsou zmrzačena. Dělníci se uchylují k násilí, kopou je, švihají a bijí téměř jakýmkoliv představitelným předmětem. Píchají je do zadků. Strkají jim do řiti háky na maso a pak je prudce vytahují. Všechno se hodí, jen když se prasata pohybují kupředu. Prase, které nemůže chodit, ubijí k smrti, odstrčí stranou a zavěsí je na linku později.

Omračování bývá často jen předstírané. Jakmile se dostanou prasata do zúženého místa, začnou strachy pobíhat a vrážet do sebe. Není divu, že muž s elektrodami je často patřičně neomráčí. Má to několik důvodů. Někdy se dostanou prasata jedno na druhé, takže dolní prase není vidět. Jindy mají muži s elektrodami radost, když mohou poškádlit ty, co prasata přivazují na linku, a záměrně prase špatně omráčí, aby jim ztížili práci. A někdy dokonce nechají prase projít, aniž by na něj přiložili elektrody. Hlavní příčinou neuspokojivého omráčení jsou však pravděpodobně příkazy vedoucích jatek.

Ti jsou známí tím, že při omračování vyžadují používat nízké

napětí, protože vysoké napětí může poškodit maso. Nižší napětí dokáže některá prasata omráčit, ale často nestačí na velkou prasnici nebo kance. Na tato větší prasata musejí být elektrody přiloženy několikrát, a přesto když je přivazují na linku, jsou často stále při vědomí. Vedoucí jatek vědí, že se špatně omráčená prasata mohou po přivázání z linky uvolnit. Na jatkách proto bývají pro takové uprchlíky pod linkou ohrádky. Ty jsou obvykle malé a pojmu asi dvě prasata. Někdy se však do nich nacpe deset až patnáct prasat, všechna omámená a trpící bolestí. Když nějaké prase spadne z linky do některé z ohrádek, linka se údajně na chvíli zastaví a dělník prasata v ohrádkách omráčí přenosným elektrickým zařízením. Jakmile k tomu dojde, prasata se znovu přiváží na linku, vyzvednou a linka se dá opět do pohybu.

Muži často nemilosrdně bijí zvířata spadlá do těchto ohrádek olověnými trubkami, dokud nejsou zvířata natolik omráčená, aby je bylo možné uvázat a zvednout. Je-li v ohrádce prasat mnoho, nemají dost času, aby je mohli ztlouct do bezvědomí. Pak mohou uvázat řetězem na linku i prase, které je při vědomí. Ale i ta zvířata, která byla ztlučena, občas nabudou při zavěšení na linku znovu vědomí.

Jakmile jim proříznou hrdla, spustí prasata do spařovací lázně (60° C), aby se mohly odstranit štětiny. Často jsou do vody spouštěna prasata živá. Obvykle k tomu dochází z toho důvodu, že prase stáhne po proříznutí hrdla svaly a instinktivně se tak pokouší udržet krev v těle. Pokud prase zcela nevykrvácelo nebo proříznutí hrdla nebylo provedeno správně, může být ponořeno do vřelé vody při vědomí. Někdy jsou prasata ponořena do vřelé vody bez proříznutého hrdla. Linka se pohybuje tak rychle, že muž, který vykonává tento úkon, často některé prase vynechá. A občas jsou do nádrže s vřelou vodou zaháněna živá prasata, protože to pracovníci jatek pokládají za zábavné. Prasata kvičí bolestí, zmítají se v horké vodě a nakonec nevyhnutelně podlehnou a utonou. Může to však trvat i několik minut. Vedoucí jatek se zlobí, když se dostane do vřelé vody živé zvíře, nikoliv ze soucitu, ale spíše proto, že jateční inspektor maso neuzná a jatka přijdou o peníze. Řešením je živá prasata dobíjet a pak postupovat obvyklým způsobem.

Je smutné, i když o tom nemám k dispozici žádnou statistiku, že někteří pracovníci jatek, kteří prasata omračují, jsou sadisté. Již jsem se zmínil o tom, jak tito muži škádlí vazače tím, že jim posílají prasata při plném vědomí. Existují zprávy, že někdy tito muži přiloží elektrody praseti na hlavu a zadní část hřbetu na mnohem kratší dobu, než jsou předepsané tři vteřiny. Je zřejmé, že někteří ranáři nacházejí zvrhlé potěšení z pohledu na kvičící a zmítající se prasata. O mužích, kteří prořezávají prasatům hrdla, se zase ví, že nemilosrdně tlučou prasata olověnými trubkami, vypichují jim oči a odřezávají rypáky. Zlobí je, že musejí někdy podřezávat prasata při vědomí, a ty se pak stávají nevinnými oběťmi jejich vzteku. A rovněž neustálé, každodenní zabíjení prasat se může stát nudným. Den si pak okolení novými způsoby trápení a usmrcování.

Stejně jako u krav je i pro prasata přeprava trýzněním a mnohá z nich ji nepřežijí. V létě jsou přepravovaná prasata vystavena vyčerpání z horka. Mohou cestovat i přes patnáct set kilometrů a za celou cestu je nikdo nepostříká vodou. V zimě umírají na prochlazení. Některá, mrtvá i živá, přimrznou ke kovovým tyčím na nákladní ploše. Aby je dělníci mohli dostat na jatka, musí je omotat kabelem a odtrhnout. To, že přitom přijdou zvířata třeba o nohu, nikoho nezajímá. Jindy používají dělníci k uvolnění přimrzlých prasat nožů nebo drátů. Přitom nechávají na nákladních autech kus kůže, ale ani to nikomu nevadí. Protože promrzlá prasata jsou pro zpracování obvykle bezcenná, nechávají se ležet venku. Ani živým se nedostane žádné péče či pozornosti. Jsou ponechána sama sobě a řada z nich brzy pojde z vyčerpání. Zákon o humánní porážce se na ně zřejmě nevztahuje. Inspektoři se jimi nezabývají a neexistují ani žádné předpisy, jak s nimi naložit, když pojdou. O zmrzlá zvířata, kterých bývá někdy na nákladních autech patnáct až dvacet, nikdo starost ani nepředstírá.

Prasata hynou i z nedostatku prostoru na nákladních automobilech, ale ohledy na výdaje nutí producenty šetřit na počtu nákladních automobilů, na řidičích a na pohonných hmotách. Navíc, stejně jako je tomu u krav, nemá nikdo v hierarchii vedení důvod, aby hlásil nebo napravlal nehumánní praktiky. A tak se v tom pokračuje dál, zatímco na to doplácují zvířata.

SLEPICE

Každoročně se ve Spojených státech zabije 8 miliard slepic. Toto číslo značně převyšuje počet porážek všech ostatních hospodářských zvířat. Pokud si chcete učinit představu, o jak vysoký počet se jedná, uvědomte si, že na zeměkouli žije zhruba 6 miliard lidí. To znamená, že jenom ve Spojených státech se každoročně zabije o třetinu více slepic, než kolik lidí žije na naší planetě.

Slepice, podobně jako dnešní krávy, se radikálně liší od svých přírodních předků, protože s nimi bylo geneticky manipulováno, aby uspokojily naši touhu po jejich vejcích a mase. Nosnice, s nimiž bylo manipulováno tak, aby dokázaly vyprodukovat co nejvíce vajec v co nejkratším čase, stráví celý svůj život v soustavě klecí pro intenzivní chov drůbeže. Tyto klece se nacházejí v obrovských drůbežárnách v dlouhých řadách a vysokých vrstvách nad sebou. Brojleři chovaní na maso nejsou v klecích, stejně však za celý život neopustí vnitřek drůbežárny. Jak nosnice, tak brojleři jsou nuceni žít zcela odlišným životem, než by žili v přírodě. Slepice na velkofarmách vůbec lze těžko pokládat za slepice. Jsou samy sobě cizinci. Stejně jako s krávmi a vepři se s nimi zachází jako s věcmi, nástroji, pouhými stroji, jejichž jediným účelem je *produkovat*, ať již vejce nebo maso. Pochopitelně však nejsou karteziánskými automaty. Cítí bolest a trpí, a jak vám podrobně ukážu, dostává se jim bolesti a utrpení v hojně míře.

Nosnice: Raný věk

Chov slepic na továrních farmách patří k nejzvrácenějším lidským činnostem. V podstatě každé stadium jejich života je změněno tak, aby vyhovovalo výrobním cílům. Podívejme se nejprve na naprosto zničené vztahy mezi slepicí a jejími kuřaty. Slepice nepotřebují ke kladení vajec kohouty. Stejně jako jiní obratlovci neustále produkují vajíčka. Kdykoliv je slepice připravená snést vejce, vyšle signál svému druhovi, pokud nějakého má, že nastává čas ke stavění hnízda. Jedná se o pečlivě naplánovanou činnost. Je třeba nalézt vhodné

místo, které je relativně bezpečné před dravci a přitom dostatečně blízko ke zdroji stavebního materiálu, kterým mohou být větvičky, listy a hlína. Vyhledávání obstarává kohout, ale konečné slovo v tom, zda je místo vhodné, má slepice. I když jsou slepice a kohouti polygamní, nejde jim pouze o rozmnožování, ale vytvářejí navzájem pevná pouta. Kohouti například před vybranými slepicemi předvádějí tance a v průběhu dne slepice i kohouti kvokáním oznamují vzájemnou náklonnost a svou přítomnost. Stručně řečeno, rodina je pro tento živočišný druh vážnou záležitostí.

Když slepice snese vejce, zabývá se během dne udržováním hnízda v čistotě a obracením vajec k udržení správné teploty. Hnízdo opouští během dne jen na krátké okamžiky, aby našla potravu, vyprázdnila se, a přitom přivolává kohouta, aby v těchto chvílích hlídal vejce on. Slepice snášejí jedno vejce denně v období tři až patnácti dní. Tato skupina vajec je známá jako „hnízdo“. Po vytvoření jednoho hnízda slepice jeden den odpočívá a pak začne vytvářet další. Jsou-li vajíčka oplodněná, bude na nich sedět a zajistí, aby se všechna kuřata vyklubala stejného dne. Jakmile se kuřata vylíhnou, matka s nimi chodí a všichni společně žerou, pijí, hrabou a čechrají si peří. Vylíhlá kuřátka jsou předčasně vyspělá, tzn. že se takto chovají hned po vylíhnutí a napodobují konání matky, která jim slouží za příklad při různých společenských aktivitách. Hlavním úkolem jejich matky je poskytnout kuřátkům teplo, a to činí tím, že je bere pod křídla. Po měsíci či dvou začne matka létat na hrad a naznačuje, že je na čase, aby se kuřátka osamostatnila. Přirovnávání starostlivých nebo dokonce přepečlivých lidí ke slepici je zcela oprávněné.

I když slepice svá kuřata chrání až přespříliš, nedochází v hejnu téměř k žádnému agresivnímu chování. Kuřata *si hrají*, což je nám, stejně tak jako farmářům a spotřebitelům, skoro neznámé. Další neznámou skutečností je to, že umějí létat. Domnívám se, že kdyby byla školákům z druhé nebo třetí třídy položena otázka, zda dokážou slepice létat, odpověděla by nejméně jedna čtvrtina z nich záporně; a stejně tak málo toho víme o jejich skutečné povaze. Honí se a předstírají boj. Občas dojde i ke skutečnému boji, avšak ani

tehdy nejde o žádné násilí. V hejnech se vytvářejí hierarchické vztahy – tzv. hierarchie vynucená klováním – a netrvá dlouho a kuřata poznají své místo a vědí, nakolik mohou zkoušet trpělivost a dobrou vůli ostatních. K násilným soubojům však dochází, když jsou slepice uzavřené v malých klecích. Uměle stěsnány, aniž by se mohly protáhnout, natož běhat nebo si hrát, stávají se agresivními a u krmítka dochází k boji o potravu. Nemí to poprvé, kdy jsem si všiml, jak nebezpečné následky má život v tak přeplněném prostoru. Nemělo by nás to šokovat, protože lidé se v podobných situacích chovají stejně. Z vlastní zkušenosti vím, že v přeplněných vězeňských celách se zvyšuje riziko pŕetek. I když jsou lidé i slepice společností tvorové, žádnému z nich se nedaří v hustě zaplněných, stísněných podmínkách.

Než popíšu život nosnice v bateriové kleci, řekněme si, co se děje v komerční líhni. Líheň slouží jako umělá slepičí matka pouze ve stadiu inkubace vajec. Nachází se v ní mnoho velkých inkubátorů, z nichž každý je naprogramován tak, aby se z něho v určený den vylíhla kuřata. Táci s kuřaty se narovnají na vozících, které se pak odtáhnou k oknu, kde dělníci z těchto táců živá kuřata vyhodí na dopravní pás. Důležitá je rychlost a mnoho kuřátek skončí na podlaže. Místo aby je někdo zvedl, jsou obvykle rozdracena pod koly vozíků, které neustále jezdí po chodbě.

Brzy poté, obvykle hned následujícího dne, jsou kohoutkům a některým slepičkám, které půjdou do chovných zařízení, uštípány elektrickými kleštěmi drápy na nohách. Budoucím chovným kohoutům odstraní hřebínky nůžkami, které se často ocitnou v nebezpečné blízkosti hlaviček sotva narozených kuřátek. Všichni ostatní kohoutci jsou pro farmu s nosnicemi bezcenní. Jakmile se kuřátka vylíhnou, jeden z dělníků je ohmatá a zjistí, jakého jsou pohlaví. Zhruba polovina z nich jsou samozřejmě kohoutci. Po celých Spojených státech se 200 milionů kohoutků farmáři okamžitě „zbaví“, tzn. že je zabijí. Majitel farmy s nosnicemi na ně pohlíží stejně jako se majitel farmy, která se specializuje na výrobu mléka, dívá na mladé býčky. Tito novorozenci jsou nešťastným a nevyhnutelným odpadem těchto průmyslových odvětví.

Místo aby pracovníci líhni kohoutky usmrtili kysličníkem uhličítým, který by jim přivodil rychlou a bezbolestnou smrt, dávají je do plastických pytlů na odpadky, v nichž se pomalu udusí. Ti navrchu tisknou kuřata vespod a lámou jejich kosti, ještě než se udusí. Některé líhně jednoduše vhadzují kohoutky do mlecích strojů a rozemílají je na hnojivo. Někteří zemřou okamžitě, ale nikoliv všichni. Ti méně šťastní uvíznou se zlámanýma nožičkama a rozbitými hlavičkami ve vzdušném víru, než jsou konečně rozemletí.

Slepičky jsou zbaveny špiček zobáků ještě v líhni nebo krátce poté, co se dostanou do budovy, kde budou dále růst. Zatímco jedna část přístroje usekne čtvrtinu zobáku, druhá část ránu vypálí. Protože se v zobácích nachází mnoho nervových buněk, toto vypalování způsobuje bolest, což vyděšená kuřata dávají najevo hlasitým pištěním a nadměrným vyměšováním. Mnohé uhynou ze šoku a ztráty krve. V jiných případech vede ledabylá práce ke znetvoření, takže slepičky nemohou zobat a zemřou hladu. Jiným není rána řádně vypálena a musí se tomuto zákroku později podrobit znovu.

V líhni se rovněž provádí očkování. V některých líhních dělníci kuřata přidržují a stroj jim automaticky vstříkne injekcí vakcínu. To se děje s překotnou rychlostí – téměř jedno kuře za vteřinu. Běžná jsou zranění od vpichu a výsledkem bývají časté infekce. Navíc se jehly používají opakovaně a tím se vytvářejí podmínky ke snadnému přenesení nákazy. Kuřata určená k chovu jsou očkována znovu, jakmile se dostanou do chovného zařízení. Běžná praxe spočívá v tom, že dělníci uchopí tři kuřata najednou, ohnou jim křídla za zády a odhalí prsíčka k očkování. Při této proceduře se s ptáky zachází hrubě. Některá kuřata při tom zahynou, jiným zlomí křídla, a protože ani zde se jehly nemění, dochází k častým infekcím.

Nosnice: Každodenní život

Již jsem se zmiňoval o omezeném prostoru, v němž nosnice stráví celý život. Teď nastal čas, abychom si o tom řekli více. V jednotlivých budovách drůbežáren se často chová v klecích najednou přes 100 000 slepic a existují plány na drůbežárny, v nichž jich bude pět-

krát až desetkrát víc. Prostor a čas jsou vzácné. Uspořádání klecí v řadách nad sebou znamená nižší náklady na nájemné, personál a krmivo. Federální předpisy povolují zavřít až devět jeden a půl až dvoukilogramových slepic s rozpětím křídel od 75 do 80 cm do klece, která je 35 cm vysoká a 45–50 cm dlouhá a široká. Na každou slepici připadá v průměru 300 čtverečních centimetrů. Představte si list papíru o šířce 15 cm a délce 20 cm. To je veškerý prostor, který má k dispozici téměř dvoukilový pták na celý život. Slepice se nemohou normálně postavit, natož chodit, hrát si, čechrat si peří či létat. Jejich přirozený život je naprosto podroben ekonomickému zisku. Utrpení slepice neznamenaá nic.

Tyto klece, které slouží coby příbytek pro 98 % všech nosnic ve Spojených státech, se vyrábějí z tenkého trojúhelníkového drátěného pletiva, jež má usnadnit čištění klecí a vyjímání vajec. Tenké kovové pletivo na dně je pro slepice prokletím. Slepice je potomek ptáků džungle, pro které je přirozené neustále rozhrabávat zem. Hrabání na kovové pletivo má za následek popraskání a znetvoření pařátů. Zatímco se neustálým hrabáním v zemi slepičí pařáty obrušují, po hrabání v pletivu zůstávají dlouhé, kroutí se a lámou. Pařáty se navíc často zapletou do pletiva, takže slepice neujdou ani tu kratičkou vzdálenost ke krmivu. Jakmile to nastane, pomalu umírají hlady. Není divu, že při zkouškách, při nichž jim byly nabídnuty podlahy z pilin, rašeliny a hlíny, dávaly slepice těmto podlahám jednoznačně přednost před pletivem. Není to jen otázka pohodlí, protože ptáci tento materiál nejenom přebírají, ale i se v něm popelí, což jsou návyky, které jim bateriové klece znemožňují.

Nesmírně těsný prostor vede k tomu, co je známo jako „vyčerpání z klecí“, druh osteoporózy z naprostého nedostatku pohybu. Značně se sníží pevnost kostí, a tím se zvýší možnost zlomenin a paralýzy při odvozu slepic na jatka. Tento stav se ještě zhoršuje nepřirozeně vysokými požadavky na snášení vajec. Minerální látky, které by byly jinak využity ke zpevnění kostí, jsou spotřebovány na tvorbu vaječných skořápek, což je ztráta mnohem větší, než slepice normálně unesou. Značně stoupá počet infarktů ze stresu, protože nízká koncentrace vápníku v séru ovlivňuje výměnu iontů vápníku

v hladké svalové tkáni srdce a tepen. Slepice ztrácejí chemickou rovnováhu a vzrůstající úhyn v důsledku tohoto jevu se stal ekonomickým problémem. Genetici a farmáři museli něco udělat, aby udrželi výnosnost tohoto podnikání. Jejich řešením bylo přidávání vitamínů a jiných výživných doplňků do krmiva, ale tím se mnoho nedosáhlo. Přídavek vápníku ke zpevnění kostí šel nadále především na tvorbu skořápek. V důsledku toho mají vejce, která kupujete, pěkné skořápky, avšak epidemie bolesti a zdeformovaných nohou u slepic pokračuje dál.

Život v omezeném prostoru rovněž vede k celulitidě hlavy, neléčitelné nemoci, známé spíše jako syndrom oteklé hlavy. Tato nemoc vzniká ze špíny, která je doprovodným jevem přeplněných klecí. Tkáň pod kůží opuchne a tvář se vypoulí. K syndromu patří nosní výtok, sliznatý trus a zvýšená nervozita.

Stísněný prostor také vytváří klima pro patogenní bakterie, z nichž nejznámější je zřejmě salmonela. Výskyt infekce salmonely se prudce zvýšil s úbytkem prostoru. Dříve se salmonela objevovala jen ve vejcích, když se dostala nákaza do popraskaných skořápek, ale nyní se nachází i v nedotčených vejcích. K zničení těchto bakterií se nosnicím podávají antibiotika. Podávání antibiotik má pro farmáře další výhodu v tom, že zvyšují nosnost a růst slepic. V podstatě všechny nosnice v drůbežárnách ve Spojených státech nyní dostávají antibiotika, a v důsledku toho se mnoho kmenů bakterií stalo proti antibiotikům odolných. Rozmnožily se tak zhoubnější kmeny bakterií, včetně „supersalmonely“.

Vstoupíte-li do drůbežárny s nosnicemi, pocítíte ihned štiplavý zápach čpavku. Na rozdíl od brojlerů tráví nosnice celý život uvězněné v klecích, z nichž se velmi obtížně odstraňuje trus. Je jasné, že desetitisíce těchto ptáků musí vytvářet obrovské množství trusu. Ten padá do koryt pod klecemi, což usnadňuje jeho odvoz. Čpavek se vytváří z moči, která se rozkládá v jámách s trusem. Čpavkem pro-sycený vzduch způsobuje u slepic zánět spojivek a vředy na rohovkách, které mohou končit oslepnutím. Čpavek rovněž dráždí sliznice horních dýchacích cest, a nemoc se snadněji dostane do plic a dokonce i do jater. Dostává se i do krevního oběhu, ničí imunitní

system a usnadňuje cestu jiným chorobám. Čpavek tudíž představuje pro slepice, které jsou mu neustále vystaveny, problém daleko vážnější než jen estetický. Humánním řešením by bylo poskytnout slepicím prostor, aby mohly chodit. Menší natěsnání slepic by znamenalo méně trusu, odpad by se vysušil sluncem a rozplynul v půdě. Opět však slyšíme starou námitku, že by taková změna snížila zisky.

Kokcidióza, nemoc způsobená protozoálním parazitem, je rovněž důsledkem stísněných prostorů v intenzivním farmaření. Drůbežářský průmysl sám přiznává, že tento parazit, normálně přítomný benigně v ptačích střevech, se při velkém nahromadění ptáků stává smrtelně nebezpečným. Neškodný parazit se tak stává zhoubným díky přeplněnému prostředí.

Problém stísněného prostoru se však netýká jen zvýšeného rizika nemocí. Poruchy chování, jako je přemírné klování, známé jako „kanibalismus“, jsou rovněž důsledkem stísněného prostoru. Ptáci, kteří se nemohou věnovat svým obvyklým činnostem, se uchylují k vyškubávání peří, klování do řitních otvorů a pařátů druhých slepic. Klování je u slepic normálním projevem při hledání potravy. Jakmile je jim však odepřena možnost obvyklého vyhledávání potravy, dochází k abnormalitám. Klování do peří druhých slepic jim nahrazuje nedostatek výživných látek. Toto perverzní klování pramení z nemožnosti ptáků očistit se popelením. Protože nemají k dispozici žádnou hlínu, hledají náhražku v peří jiných slepic. A konečně, slepice klovaí více, když se bojí, a stísněný prostor, v kterém žijí, nutně vede k většímu strachu. Farmáři řeší tento problém tím, že slepice zbavují zobáků.

Producenti vajec uřezávají slepicím asi dvě třetiny zobáků. Jak jsme se již zmínili, zobák (včetně špičky) obsahuje mnoho nervů, takže při tomto zákroku slepice zřetelně trpí. K největším bolestem může dojít až o týden později. Ptáci často ztrácejí chuť k jídlu nebo jsou tak zmrzačení, že nemohou zobat ani pít. Přesto se drůbežářský průmysl tohoto zákroku zastává a tvrdí, že je nezbytný k zabránění kanibalismu. Průmysl tento zákrok přirovnává k stříhání nehtů u lidí. Již jsem ukázal, že první tvrzení je nepravdivé, a několik studií

prokázalo, že i druhé tvrzení je falešné. V lidských nehtech nejsou žádné nervové buňky, které jsou nutné k pociťování bolesti. V zobáku nervové buňky jsou. Navíc je drůbežářský průmysl neupřímný. Lidé, kteří v něm pracují, dobře vědí, že tento zákrok je bolestivý – jejich termín „citlivost zobáku“, kterým popisují pocity slepice po tomto zákroku, to dokazuje. Farmáři, kteří chovají nosnice, dávají slepicím hluboká krmítka, aby mohly zobat bez přílišné bolesti; když slepice nejedí, pojdu, a to často dříve, než začnou snášet vejce. K zákroku na zobáku dochází dvakrát, jednou v líhni a pak znovu asi po čtyřech měsících, těsně před cyklem snášení vajec. Tempo je velmi rychlé, až patnáct slepic za minutu. Tím dochází k častějšímu mrzačení, než kdyby se tyto zákroky děly s větší opatrností. Obvykle se zákrok provádí rozpálenou elektrickou čepelí, ale někdy i obyčejným nožem nebo nůžkami. To ovšem nejsou žádné přesné nástroje.

Genetická manipulace s dnešními slepicemi ještě zvýšila bolestivost tohoto zákroku. Slepice nyní nejen rychleji dospívají a více snášejí, ale rovněž trpí vyšší nervozitou, která vede k častějšímu klování. Terčem klování jsou další slepice ve stejné kleci, které se o nervózní slepici neustále otírají. Všechny slepice vězněné v klecích jsou ve stejné neřešitelné situaci. Z tohoto věznění u nich vzniká hysterie, při níž se divoce pokoušejí vzlétnout či ukrýt a přitom křákají. Jednoduše řečeno, slepice zešílí.

Již jsem se zmínil o humánním vyřešení „kanibalismu“, jímž by bylo snížení počtu slepic v klecích. Je ironií, že právě tyto zákroky na zobáku vedou k novému druhu kanibalismu. Neustálé vzájemné oklovávání vede ke zranění očí a ušních lalůček, a navíc k podkožnímu krvácení pod očima. Člověk se musí v duchu ptát, zda drůbežářský průmysl kanibalismus vůbec bere vážně, jak někdy tvrdí. Mnozí farmáři mají za to, že i kdyby věda dokázala vytvořit klidnější slepice, které by byly méně náchylné ke klování, ekonomické důvody by i nadále vedly k odstraňování části zobáku: slepice po takovém zákroku méně žerou a tím se snižují náklady na krmení.

Již jsem hovořil o skutečnosti, že omezený prostor znemožňuje popelení. U slepic se jedná o důležitou činnost, protože se takto

čistí a osvěžují, udržují si peří ve zdravém stavu a zároveň se i chladí. Stísněné prostory neznemožňují tuto zakořeněnou činnost, pouze její prospěšné účinky. Popelení v těchto stísněných podmínkách má hrozná následky. Otírání se o tenké kovové pletivo je zhoubné pro pařáty, nohy a celkové zdraví slepic.

Současně hrozí slepicím nebezpečí z přehřátí. Vysoké teploty, jaké se vyskytují v klecích drůbežáren a pramenící z nadměrného množství slepic, mohou být skutečným problémem, protože slepice začínají trpět stresem z horka již při 27 °C. Ptáci se nepotí, takže se mohou ochlazovat jen pomocí prachových koupelí, které jsou jim odepřeny. Továrny na vejce obvykle používají ventilátory a rozprašovače vody, aby ptáky ochladily a snížily úmrtnost. Nejedná se však o to, aby se slepicím dostalo úlevy. Ochlazování má jen udržet slepice naživu, ale nestačí to k poskytnutí ani minimálního pohodlí. Když se ventilátory a rozprašovače porouchají, což není nic mimořádného, přestanou na horko citlivé buňky, které udržují v chodu imunitní systém slepic, správně pracovat. Výsledkem je zhoršení imunitního systému, jež způsobuje u ptáků podobný stav, jako je AIDS u lidí. Každé léto umírají miliony slepic uvězněných v klecích na stres z horka. Při vlně veder, které zakusilo východní pobřeží v roce 1995, zemřelo na stres z horka 3–5 milionů slepic. Jedná se o velmi rozšířený problém a způsob umírání je obzvláště trýznivý.

Dalším trápením nosnic chovaných v klecích, které do určité míry proniklo na veřejnost, je vynucené pelichání. Asi v osmnácti měsících jsou nosnice buď posílány na jatka, nebo donuceny k pelichání. Toto vynucené pelichání má za účel pomýlit tělo slepice tak, aby se domnívalo, že nastává další cyklus snášení vajec. Slepícím se nedává dva týdny i déle žádná potrava nebo se po stejnou dobu podstatně zredukuje jejich krmné dávky. Toto odpírání krmiva utlumí hormony, které brání snášení vajec. Tato technika, po které rovněž začne slepicím růst nové peří a vytlačovat staré (proto termín *vynucené pelichání*) snižuje dobu mezi jednotlivými cykly snášení vajec ze čtyř měsíců zhruba na jeden měsíc. Přirozený čtyřměsíční interval umožňuje slepicím nabrat dostatek energie, aby si vytvořily nové peří a byly v teple. V přírodě chladné počasí obvykle redukuje

množství dostupné potravy, takže evoluce brání v zimě snášení vajec. Protože farmářům nečiní žádnou potíží přírodní cykly potlačit, oklamou biologii slepic tak, aby se domnívaly, že zima, kdy se snižuje snášení vajec, již přešla. Farmáři se však nezastavili pouze u hladovění. Nyní se ve stále větší míře v drůbežárnách po dva týdny *nepřetržitě* svítí, čímž se simuluje jaro. I když je metoda hladovění ve Velké Británii od roku 1987 zakázána, je ve Spojených státech dosud legální.

Slepice, které nejsou „recyklovatelné“ (neboli přinucené pelichat), však před odesláním na jatka stejně čtyři dny hladoví. Jedná se o ryze ekonomický tah. Protože nemají v podstatě žádnou peněžní hodnotu, nedostává se těmto „vypotřebovaným“ slepicím žádná péče. Cestují mnoho set kilometrů v přečpaných nákladních automobilech bez potravy a vody a dělníci, kteří je nakládají na tuto poslední cestu, jim často zlomí křídla, páteř nebo krk. V čase porážky již jako slepice ani nevypadají. Odřenininy, pohmožděnininy, zlomeniny, nádory a krevní podlitiny jsou spíše normou než výjimkou. Jsou rozemlety a prodávány buď jako levné maso pro lidi, nebo ve formě masokostní moučky jako krmivo pro krávy, prasata a drůbež. V poslední době se začínají zabíjet plynem přímo na farmě a krmí se jimi zbývající slepice.

Brojleři

Slepice zvané brojleři se chovají na maso. Jako většina jiných zvířat na chovných farmách je moderní brojler geneticky upraveným produktem „pokročilé“ technologie. Chov těchto brojlerů má jednoduchý cíl: maximalizovat jejich váhu a minimalizovat dobu produkce. Abychom si učinili představu, srovnajme průměrnou váhu 1,3 kg čtyři měsíce starého brojlera v roce 1935 s průměrnou váhou 2,2 kg sedm týdnů starého brojlera v roce 1994. Nejedná se o dílo evoluce. Tento nepřirozeně rychlý růst způsobuje celou řadu problémů. Protože vápenatění kostí nestačí udržovat krok s rychlostí růstu, brojleři běžně trpí abnormalitami kostí. Nohy mají ohnuté a zkroucené, kosti jsou křehké a štěpí se, obratle vykloubené a v zadní části

zad roste chrupavka, která tlačí na míchu. V důsledku toho trpí brojleři chronickými bolestmi.

Nejvážnější nemocí, kterou tito tvorové trpí, je selhání srdce. Někteří farmáři, kteří chovají brojlerů, pokládají vysoký výskyt srdečních selhání za známku toho, že mají kvalitní chov. Nejběžnější příčinou selhání srdeční činnosti je tzv. ascites neboli syndrom pulmonální hypertenze. Tato zhoubná nemoc je výsledkem manipulace zaměřené na to, aby kuřata rostla daleko rychleji, než by rostla normálně. Zvrácení přirozeného růstu slepice se projeví již v počátku jejího života.

V důsledku předčasného rychlého růstu je cévní systém kuřat nevyvinutý a nestačí dostatečně okysličovat jejich krev. Plíce se u ptáků normálně vyvíjejí pomaleji než zbytek jejich těla, a to i u druhů, s nimiž se geneticky nemanipulovalo. Genetické zasahování tuto nerovnoměrnost ještě zvýrazňuje. Srdce se ji pokouší kompenzovat rychlejším oběhem krve v těle. Ledviny zároveň produkují hormon, který stimuluje červené krvinky (*které přenášejí kyslík*) a syntézu hemoglobinu (*protein v červených krvinkách*). Krev se tak stává hustší a srdce musí pracovat ještě usilovněji, aby rozvedlo tuto krev po celém těle. Nakonec buď selže srdce, nebo se krev nahromadí v plicích a způsobí udušení. Je neuvěřitelné, že tato nemoc začíná, ještě než se kuře vylíhne. Požadavky drůbežářského průmyslu na vysokou produkci vajec a velké množství vylíhnutých kuřat tak vedly k deficitu kyslíku u nově narozených kuřat.

Problémy se ještě zhorší, jak kuře stárne a přibývá na váze. Poptávka po kuřecím mase vedla farmáře k chovu kuřat, která mají vyšší váhu v ranějším věku. Pulardi, největší slepice ze všech, váží při porážce po dvou a půl měsících života mezi třemi a čtyřmi kilogramy. Většina slepic je menších a nežije déle než dva měsíce. Posílají se na jatka v tomto raném věku, kdy jsou ještě v růstu, protože úmrtnost mezi nimi se později rychle zvyšuje. Ptáci staří jen sedm či osm týdnů jsou již na pokraji srdečního selhání nebo smrti vinou infekce. Při jednom výzkumu se odložila porážka až do šestnácti týdnů věku, což je v životě slepice stále ještě raný věk. Více než

čtvrtina kuřat z této skupiny posla na srdeční selhání a dalších 10 % bylo na pokraji fatální srdeční choroby.

Jak z pulardů, tak z typických brojlerů jsou před porážkou mrzáci, protože jsou na svoji nevyvinutou kostru příliš těžcí. Obézní slepice mají artritické problémy, podobně jako obézní lidé. Jejich potíže nespočívají jen v chronických bolestech kloubů, ale přerostlí ptáci se špatně pohybují i z jiných důvodů. Jejich nadměrná váha tlačí jejich tělo na čpavkem prosáklou podlahu pokrytou vlhkou podestýlkou a trusem. Čpavek vzniká z rozkladu kyseliny močové, která se nachází v ptačím trusu. Čpavek dráždí prsa, nohy a další části těla ptáků, která se dostanou do kontaktu s podlahou, a způsobuje popáleniny a vředy. Toto prostředí je příznivé vzniku stafylokokových infekcí ve zmíněných částech těla.

Čpavek způsobuje ještě další problémy. Kuřata žijí ve špinavých, prašných, čpavkem prosáklých a na kyslík chudých kůlnách, což značně ztěžuje dýchání dvaceti až čtyřiceti tisíců ptáků, kteří jsou v nich stěsnáni. Čpavek působí podráždění a pálení v očích a krku. Podobnými potížemi trpí i dělníci, ale na rozdíl od kuřat netráví v tomto vysoce znečištěném prostředí většinu života. Když čpavek dosáhne koncentrace 60 ppm (60 částic na jeden milion částic), což je v drůbežárnách běžné, slepice trpí velmi bolestivou formou zánětu spojivek. Doslova křičí bolestí a buď nejsou schopné, nebo nechtějí otevřít oči. Výsledkem může být oslepnutí, a pokud k tomu dojde, mají pak potíže při krmení a pití. Ačkoliv má tento stav za následek vyšší úmrtnost, farmáři odmítají zlepšit větrání zavedením klimatizace nebo tím, že by dovolili ptákům trávit určitý čas venku, protože pokládají taková opatření za nákladná. Je levnější o kuřata přijít než udělat něco pro jejich zdraví.

Naneštěstí dokážou brojleři přibývat na váze v krátkém časovém období i ve špinavém, nemocemi zamořeném prostředí. Protože to svedou, nevidí farmáři žádný důvod, proč by jim měli poskytnout čistší a větší prostor. Přeplnění se naopak stalo vědou, která se pokouší umístit co nejvíce slepic do co nejmenšího možného prostoru. Chovatelé vědí, že nahuštěním se zvyšuje úmrtnost, ale rovněž vědí, že v průměru zvýší váhu brojlerů v prvních dvanácti týd-

nech jejich života. Předpokládejme, že farmář zmenší rozměr podlahy na jednoho brojlera z 900 cm² na polovinu. Uhyne dvakrát tolik brojlerů, ale ti, kteří přežijí, budou mít v době porážky více masa. Jedna chovná stanice tvrdí, že nejlepší poměr váhy k prostoru je 740 cm² na jednoho ptáka. To však zdaleka nestačí, protože slepice o váze 1,5 až 2 kg potřebuje tři pětiny tohoto prostoru jen k tomu, aby mohla stát, ale k otočení potřebuje téměř dvakrát tolik, rovněž k protažení o něco více, dvaapůlkrát tolik, aby zamávala křídly, jedenapůlkrát více, aby si načechrala peří, a o něco více, než má k dispozici, aby mohla hrabat.

Život však může být pro brojlerů ještě horší. Problémy s nohama, puchýře na prsou a zvláště pomalé přibývání na váze odradily farmáře od toho, aby je zavírali do klecí jako nosnice. Nyní však docházejí k názoru, že by tento „problém“ mohly vyřešit klece se síťovinou z umělé hmoty na podlaze a automatickým systémem odstraňování trusu i slepic. Farmáři by samozřejmě takový vynález nadšeně uvítali. Umožnil by jim zřídit systém s několika vrstvami klecí nad sebou, jaký se používá pro nosnice, a nacpat ještě víc slepic do omezeného prostoru. V době, kdy píší tuto knihu, je takový systém pouze na obzoru, ale budoucnost může pro slepice přinést ještě větší hrůzy.

Jatka pro slepice

Ve Spojených státech je každý týden zabito asi 140 milionů brojlerů. Ročně je zabito též 100 milionů „vypotřebovaných“ nosnic a 250 milionů nepotřebných kohoutků v líhních.

Dělníci přicházejí do drůbežárny v noci. Relativní klid skončí, když začnou chytat brojlerů po čtyřech či pěti kusech a cpát je do beden z plastické hmoty. Ptáci doslova šílí a zoufale se pokoušejí uniknout ze sevření dělníků. Zápas je však marný. Jejich hlavy a těla jsou buď rozmačkány dřív, než jsou vůbec naloženi, nebo jsou násilím vmáčknuti do beden, často se zlomenými křídly a nohama. Teoreticky by dělníci měli při nakládání brojlerů do přepravních bedýnek postupovat opatrně, aby nedošlo ke snížení „kvality masa“. V praxi však dělníci, kteří jsou placeni podle počtu naložených broj-

lerů, a nikoliv podle toho, kolik jich dorazí na jatka v dobrém stavu, projevují jen zřídka k těmto zvířatům nějaké ohledy. Bezohledně se chovají i k „vypotřebovaným“ slepicím, které surově vytrhují z klecí tak, že v pletivu často zůstane utržené křídlo nebo noha. Práce pokračuje až do úsvitu a do té doby je buď zabito, nebo nacpáno do beden nějakých třicet tisíc brojlerů. Bedny se pak naloží na nákladní automobily k cestě na jatka.

V létě se někteří brojleři na nákladních automobilech udusí a v zimě umrznou. Přeprava je vyčerpávající pro všechny. Stres z horka je běžnou záležitostí, protože deset až dvanáct brojlerů o váze téměř 2 kg napěchovaných v bednách o ploše menší než 0,4 m² zakouší značné horko, i když venkovní teplota není příliš vysoká. Cesta může trvat deset i více hodin. Ptáci mají nesmírný strach a testy ukázaly, že úroveň jejich strachu je stejná, jako kdyby dostávali elektrické šoky. Šesti nebo sedmi tisícům ptáků na každém nákladním automobilu není poskytnuto žádné krmivo ani voda. Již jsem se zmínil, že vypotřebované nosnice nedostávají před koncem života žádné krmivo. Brojleři nedostávají dvanáct hodin před porážkou nic k jídlu, aby nedocházelo k „vystřikování ze střev“; a krmivo by se navíc stejně nepřeměnilo v maso. Aby se ušetřily peníze, nosnice nedostávají žádné krmení několik dní před porážkou. Odpírání krmiva oslabuje imunitní systém a výsledkem je desetkrát vyšší počet případů otravy salmonelou. Strach, trauma a stres vedou k infarktům, které jsou zodpovědné za polovinu uhynulých zvířat během transportu na jatka. Marně bychom hledali nějaké federální předpisy, které by se týkaly přepravy drůbeže nákladními automobily. Drůbežářský průmysl si může dělat, co chce, aniž by se musel obávat právního postihu.

Po příjezdu na jatka mohou ptáci čekat v přečpaných bednách i řadu hodin. Samotné zabíjení probíhá ve třech stádiích: omráčení (což je termín, o kterém dokážu, že je chybný), proříznutí hrdla a vykrvácení. Miliony nosnic, které jsou každoročně zabíjeny, nejsou omráčeny ani paralyzovány. Po roce intenzivního snášení vajec by se jejich křehké kosti po ponoření do vody s elektrickým proudem rozpadly. Často jsou rozemlety při plném vědomí. Většina

velkých jatek omračuje brojlery tak, že je zavěsí hlavou dolů na kovový skřípec na běžícím páse, který ponoří jejich hlavy a krky na sedm vteřin do elektrifikované slané vody. Dělá se to proto, aby se brojlerům (a krocanům) uvolnily krční svaly a stáhly křídelní svaly, čímž se usnadní jejich usmrcení automatickou čepelí. Předpokládá se, že se tím rovněž zmenší jejich křečovitě pohyby, rychleji vykvrácejí (za méně než 90 vteřin) a snadněji se zbaví peří.

Slepice podrobené těmto elektrickým koupelím se roztřesou, sníží se jim srdeční tep a zvýší krevní tlak. Důležitější je však to, že „omračovací lázně“ pravděpodobně *nezbaví* ptáky vědomí. V některých případech pták zvedne hlavu, takže není jeho mozek proudem zasažen. Pták je sice paralyzován, ale je schopen cítit bolest a trpět. V jiných případech je proud příliš slabý. Aby proud přivodil bezvědomí, měl by mít alespoň 120 mikroampér a nikdy by se neměl užívat proud slabší než 75 mikroampér. Ve Spojených státech se však většinou užívá proud o síle 12 až 50 mikroampér. Drůbežářský průmysl se silnějšímu proudu brání, protože působí krevní podlitiny a pták je pak „krvavý“. Lze říci, že po omračení, po kterém by měl pták upadnout do bezvědomí pro následující jateční operace, vede elektrický šok pouze k jeho znehybnění.

Krky se brojlerům prořezávají ručně nebo automaticky. Při ručním podříznutí k tomu dochází v místě, kde se na krk napojuje hlava. Při automatickém podříznutí je krk podříznut jednou nebo dvěma otáčejícími se čepelemi. Nejrychlejší způsob, který vede k mozkové smrti, je přeříznutí obou krčních arterií, které dopravují krev do mozku. Přeříznutí jugulárních žil, které krev z mozku odvádějí, jen celý proces prodlužuje. Ještě horší je situace, kdy dojde jen k přeříznutí jedné jugulární žíly, která může prodloužit umírání až na osm minut. Problémy vznikají z chyb při podřezávání a z nedbalosti. Někteří lidé se nesprávně domnívají, že k nejkratší smrti vede podřezání jugulárních žil. Protože se krční arterie nacházejí za svalovinou krku, dochází k chybám tím, že řez není veden dostatečně hluboko.

Po asi minutovém krvácení se ptáci dostávají do nádrže s vřelou vodou, aby se jim uvolnilo peří. Předpokládá se, že při ponoření do

této nádrže jsou již mrtví. Naneštěstí se ani zde teorie neshoduje s praxí. Každý den je ve Spojených státech ponořeno do nádrže s vřelou vodou asi 4 miliony živých, dýchajících brojlerů. Dá se to zjistit snadněji, než byste si mysleli: ptáci, kteří ztratí život až při ponoření do vřelé vody, jsou vytaženi s rudou kůží.

- - -

Naštěstí pro vás se tímto dostal můj popis továrního farmaření ke konci. Pro krávy, vepře a slepice však žádného konce není. Jejich utrpení nadále pokračuje. Tento popis intenzivního farmaření by měl stačit k tomu, aby přesvědčil všechny objektivně přemýšlející lidi, že tento průmysl porušuje princip neospravedlnitelného utrpení. Je tedy morální povinností každého z nás radikálně změnit pohled na to, co jíme a jak je naše jídlo připravováno.

Jeffrey Moussaieff Masson

VEPŘ,
KTERÝ ZPÍVAL
NA MĚSÍC

T

*Proč byl život hospodářských zvířat po tisíciletí ignorován?...
protože je v našem vlastním zájmu o nich nic nevědět; je snazší
se distancovat od bytostí, které pojídáme, když o nich nevíme
vůbec nic.*

ÚVOD

Slyšel jsem často vyprávět o vepři, který se brzo ráno chodíval koupat, když moře bylo ještě klidné, a který měl rád, když děti seděly po jeho boku. Byl čistotný, dobře vychovaný, citlivý, inteligentní a laskavý k cizím lidem. Když jsem se s ním konečně sešel, viděl jsem, že není možné si přát lepšího souseda či zástupce hospodářských zvířat. Vždy vám dal najevo, co cítí; většinou to bylo patrné z úsměvu na jeho tváři, zvláště když se koupal nebo si hrál se svými dětskými přáteli.

Měl však i jiné, tajemnější vlastnosti. Byl citlivý k hudbě a miloval zvuk houslí. Zdálo se, že nejvíce na něj působí hudba v noci, na pláži při měsíčním úplňku. Tehdy vydával ty nejsladší zvuky, jako by doopravdy zpíval na měsíc. A to je další důvod, abychom uvěřili, že mnohá zvířata – a vepři především – jsou přístupna citům, které jsou nám lidem zatím neznámé. Možná, že když budeme pozorněji naslouchat písním, které tento vepř a ostatní jeho bratři zpívají v noci na měsíc, objevíme city, které nám přinesou nová potěšení, o nichž se nám nikdy ani nesnilo.

Ve svých knihách o zvířatech jsem často věnoval několik stránek citům, které my lidé se zvířaty zřejmě nesdílíme. Je to samozřejmě pouhá domněnka; jsou však chvíle v životě člověka, který se úzce sžil s jedincem jiného druhu, že najednou pocítí, jako by se zvíře ztrácelo a vcházelo do království, do něhož my nemáme přístup. Jeho pohled je náhle vzdálený a jeho tvář se rozjasní jakýmsi druhem radosti, který my sami neznáme. Jsem přesvědčen, že kdybych v takových chvílích uměl jen trochu víc naslouchat nebo jen trochu víc se otevřít neznámu, mohl bych i já vstoupit do téhož prostoru a poznat city, o kterých teď nevím nic.

Je mnoho lidí, kteří prošli velkým utrpením a kteří jako by znali ta nejhlubší zákoutí lidských citů nám ostatním nepřístupná. Hospodářská zvířata na mne působí podobně. Pro mnohé lidi se srovnání osudu hospodářských zvířat s někým, kdo přežil lidskou tragédií, zdá

nesmyslné. Čím víc však vím o životě zvířat na velkofarmách, tím jasněji vidím, že tato analogie není nijak přehnaná. Hospodářská zvířata – navzdory či snad právě díky osudu, který na ně čeká – jsou schopna hlubokých citů a jakýmsi zázrakem i lásky k nám. Věřím, že tato kniha vás probudí k poznání jiné stránky života zvířat, která tu s námi byla po tisíciletí a jejichž píseň jsme sotva kdy zaslechli.

Všiml jsem si, že vyprávím-li při jídle lidem o tom, že píšu o citovém životě hospodářských zvířat, podivně se usmívají, jako bych říkal něco směšného. Pustí se pak do svého řízku nebo kusu jehněčího, kuřecího či vepřového masa a zdá se, že je ani v nejmenším nezajímá, jak žijí zvířata, která pojídají k večeři.

Nikoliv *co* jíte, ale *koho* jíte, je otázka, kterou mám na mysli. Měl by být zájem o utrpení v tak ohromném měřítku pokládán za cosi směšného? Je směšné se zabývat tím, že *každých dvacet čtyři hodin* se ve Spojených státech zabije 24 milionů slepic? To je skoro 9 miliard slepic jen v roce 2002. Pokud se vepřů týče, porazilo se jich v tomtéž roce jen ve Spojených státech 268 493 každých 24 hodin, což je celkem 98 milionů. Nikdy se nedozvíme, kolik zvířat je každoročně zabíjeno na světě kvůli potravě, ale jistě se jedná o těžko představitelné číslo. Víme například, že na světě je každoročně zabito na jídlo 40 miliard slepic, ale nejsou v tom zahrnuty slepice v zemích, které neposkytují žádná čísla, či které se zabijí na dvoře nebo bez povolení. Skutečné číslo tedy není známo, ale bude jistě obrovské.

Co je směšného na tom, že každé z těchto zvířat mělo matku, téměř všechna i sourozence a že po některých z nich nepochybně truchlí jejich rodiče nebo je postrádají přátelé? I když byla chována na porážku, jejich emocionální schopnosti se chovem nezměnily. Měla paměť, trpěla a sama truchlila. Srovnávání utrpení, v němž se přikládá váha lidskému utrpení a zvířecímu nikoliv, je neospravedlnitelné. Zabývat se jedním druhem utrpení neznamena, že bychom neměli mít zájem o jiné, nebo se domnívat, že jedno je důležitější a hroznější než to druhé. Jean Améry, který přežil holocaust, si nepřál být nucen ke srovnávání vlastního utrpení: „Bolest byla tím, čím byla. Nic jiného k tomu nelze dodat. Kvalita pocitů je stejně ne-

srovnatelná, jako je nepopsatelná.“ Utrpení téměř všech hospodářských zvířat je proto jedinečné, mimořádné, nepopsatelné a slovy nevysvětlitelné. Jestliže pojídáme zvířata, aniž bychom se jimi zabývali, nejsme morálně zaslepení, eticky otupělí a lidsky pochybení?

Přemýšlíme-li o hospodářských zvířatech, je důležité mít na paměti, že účel jejich existence je téměř bez výhrady definován jejich smrtí nebo využitím. Existují jen proto, aby zemřela nebo byla využita. Chováme je proto, abychom je zabíjeli nebo z nich měli zisk – nikoliv abychom jim poskytli možnost prožít šťastný život. Žádný filozofický blábol nemůže omluvit tuto lidskou proradnost. Napomáháme rozmnožování hospodářských zvířat *obecně jenom proto*, že je máme v úmyslu dříve či později zabít; a obvykle dříve (jehňata, kuřata, telata). Pokud je lze využít nejprve nějakým jiným způsobem (mléko od krav a koz, vlna od ovcí, vejce od slepic), život jim prodloužíme, ale obvykle jen o tolik, aby to neškodilo ekonomickým zájmům. I když existují farmáři, kteří o svá zvířata pečují, tvrdím, že většina z nich nepřemýšlí jako James Granger, vikář z oxfordského Shiplake, který v roce 1772 prohlásil, že bychom se měli chovat laskavě k hospodářským zvířatům, „naším ubohým sluhům... a to zvláště tehdy, když už jsou v letech a jsou zničená dřinou“.

Uznáváme, že jistá zvířata vidí lépe než my, mají lepší sluch a vyvinutější čich, jsou silnější, rychlejší, hbitější a tak dále. To je však nečiní lepšími nebo nadřazenějšími, pouze odlišnými a zasluhujícími si náš zájem a ocenění. A proč bychom si jich necenili, pokud jde též o jejich emoce? Jsem si jist, že schopnost pociťovat strach může být stejně vyvinutá u mnohých ostatních druhů, jako je u lidí. Touha po přátelství může být u mnoha jiných druhů silnější, než je naše. Láska k potomkům může být silně vyvinutá u mnohých druhů, které vytvářejí pevné svazky mezi oběma pohlavími, a to dokonce víc než naše. (Britská filozofka Mary Midgleyová v rozhovoru se mnou prohlásila, že to pokládá za pravděpodobné.) Věrnost hus, trpělivost krav, hravost jehňat, výčet by zabral mnoho stránek. Jen si představte, jakým přínosem by nám mohlo být rozjímání o citové nadřazenosti zvířete v oblasti soucitu a lásky: věřím, že bychom se mohli mnohému naučit.

VEPŘ COBY NÁŠ BLIŽNÍ

Staré anglické přísloví říká, že „psi k vám vzhlížejí, kočky se na vás dívají svrchu, ale vepři jsou s vámi na jedné úrovni“. V této lidové moudrosti, připisované mnoha lidem včetně Winstona Churchilla, je mnoho pravdy, i když se neví, kdo ji vyslovil jako první. Vepři jsou více méně stejně velcí jako lidé a v mnoha ohledech se nám podobají. Jejich vnitřní orgány se tak podobají našim, že chirurgové užívají jejich srdeční chlopně, aby jimi u pacientů nahrazovali aortální nebo mitrální chlopně.

Je znám rovněž nádherný výrok W. H. Hudsona, velkého přírodovědce, který žil nějakou dobu v Argentině, jenž přesně vystihuje postoj vepřů k nám:

„Chovám k vepřům přátelské city a pokládám je za jedny z nejinteligentnějších zvířat. Líbí se mi rovněž jejich vztah a přístup k jiným tvorům, zvláště k člověku. Vepř není podezřívavý ani poddajný jako koně, krávy a ovce, drzý ani netečný jako koza, nepřátelský jako husa, blahosklonný jako kočka nebo přespříliš podlízavý jako pes. Dívá se na nás zcela jinak, jakýmsi pohledem demokrata, jako na své druhy a bratry, a předpokládá, že rozumíme jeho řeči, a bez servilnosti nebo drзости se chová přirozeně a příjemně, jako ke svým kamarádům.“

Skutečnost, že se vepři s lidmi spřátelí, dáme-li jim jen malou příležitost, je cosi jako zázrak, když uvážíme, jak s nimi téměř bez výjimky zacházíme. Možná vepři sami si uvědomují, jak jsme jim podobní, a tak nás pokládají spíše za bratrance než za členy úplně jiného druhu. Na rozdíl od psů se nezdá, že by vepři měli nějaké kritické období, po kterém by už nebylo možné se s nimi sžít. Bude-li s ním zacházet s láskou, bude se i dospělý vepř chovat stejně přátelsky jako pes, který s rodinou žil od narození. To ukazuje, jak je

vepř pozoruhodně důvěřivý a tvárný. Je však velký rozdíl v tom, jak se psy a s vepři zacházíme. Se psy si hrajeme, bereme je na procházky a dovádíme s nimi. Jen málokdy děláme tyto věci s vepři.

Je zvláštní, proč je vepř u židů a muslimů tak nenáviděný. Je to nedůvěra pouze k masu, nebo k vepři samotnému coby zvířeti? Lidé převážně nedůvěřují vepřovému masu a tvrdí, že se snadno kazí a je zdrojem trichinózy, a proto je třeba se masu vyhýbat, a tím i samotnému zvířeti. F. E. Zeuner, jeden z největších odborníků na domestikaci zvířat, tento názor odmítá a dokazuje, že se vepřové maso v horkém počasí nekazí o nic rychleji než jakékoliv jiné maso a že kromě toho existují tropické ostrovy, kde se vepřové maso konzumuje ze všech druhů masa nejčastěji. Přišel naopak s vysvětlením, které se týká spíše chovatelů vepřů. Na rozdíl od dobytka nelze vepře hnát, takže vepř má cenu jen pro usedlého zemědělce. Kočovník, který se vždy cítil rolníkovi nadřazený, „nenáviděl prase stejně jako rolníka, který ho choval“. Zdá se, že náboženské zákazy se přenesly z člověka i na zvíře, které kočovníci „sami nemohli chovat ani udržovat“. Proč se však totéž nevztahuje i na slepice? Snad proto, že jsou menší a lze je snadněji přemísťovat?

V převážné části světa dnes nemůžeme vlastnit jinou osobu podobným způsobem, jakým vlastníme automobil. Zákony se rovněž začínají přiklánět k názoru, že člověk též nemůže „vlastnit“ zvířecího společníka.

Stalo se to zřejmé, když se jeden bohatý muž z Filadelfie pokoušel dosáhnout toho, aby jeho dva psi byli po jeho smrti zbaveni života usmáním. V překvapivém vítězství hnutí na obranu práv zvířat federální soud Spojených států rozhodl, že zvířecí společníky nelze vlastnit, a tudíž se jich nelze libovolně zbavit jako nějakého movitého majetku. Je to logika, podle níž živé bytosti nemohou být nikdy vlastnictvím. Již v 19. století Henry Bigelow, profesor medicíny na Harvardově univerzitě, napsal: „Nastane doba, kdy se svět bude dívat zpět na naše moderní vivisekce ve jménu Vědy stejně, jako se nyní díváme na hořící hranice ve jménu Náboženství.“

Je nepopíratelné, že lidé sdílí s vepři mnoho společného, ačkoliv si tyto podobnosti neradi přiznáváme. Stejně jako my i vepři sní

a vidí barevně. A podobně jako my a rovněž psi a vlci jsou vepři společenší tvorové. V teplých letních nocích se vepři k sobě tulí a z nějakého dosud nevysvětleného důvodu se ve spánku rádi navzájem dotýkají rypáky. Samice utvářejí stabilní rodiny, vedené nejstarší prasnicí s jejími potomky a samičými příbuznými. Selata si stejně jako děti nesmírně ráda hrají, navzájem se honí, předstírají souboje, válí sudy z kopce a zabývají se mnoha dalšími zábavnými činnostmi. Karl Schwenke ve své klasické knize z roku 1985 *In a Pig's Eye* napsal: „Vepři jsou družná zvířata. Stejně jako děti vyžadují lásku, mají radost z hraček, věnují všemu pozornost jen chvíli a brzy se začnou nudit.“ Dále píše, že jsou-li vepři zavřeni do malého kotce, jak je tomu na většině továrních farem, „zúží se jejich svět okamžitě jen na jejich druhy, krmení a kotec, a jak vyrůstají, stává se jejich svět menší a menší. Jednotvárnost jejich existence se brzy stane zjevná: jsou letargičtí, mají schlíplé uši, splihlé ocásky a rychle získají bezvýrazný pohled v očích, který pasáci vepřů pozorují u šesti nebo sedmiletých chovných kanců.“ Stejně jako děti se ani selata nevyvíjejí normálně, nemají-li možnost si hrát.

Kim Sturlaová z jednoho útulku pro zvířata v severní Kalifornii mi řekla, že vepři vyjadřují přátelství k ostatním vepřům mnoha různými způsoby: hlasem, pohyby těla a volbou, s kým spí, zkoumají svět a tráví den. Podle ní se někteří vepři přátelí s těmi, s nimiž se dostali do útulku ve stejnou dobu. Mladí si spolu hrají a dospělí s nimi projevují nesmírnou trpělivost. Jejich vzájemnou náklonnost lze pozorovat, když jeden druhého zdraví dotykem rypáků, doprovázeným někdy přátelským zachrochtáním – něžným, slabým, s otevřenou tlamou, jaký vepři vydávají, když jsou vzrušení, zamilovaní nebo pociťují prostou radost. Vepři rovněž dokážou vytvářet tlupy: nově příchozího staršího vepře nemusí vždy mezi sebe snadno přijmout.

Stejně jako lidé se vepři živí jak rostlinnou, tak masitou stravou. I když se jim často dávají všelijaké odpadky, jejich volba – kdyby nějakou měli – by se mnoho nelišila od naší. Od Sturlaové vím, že když dá svým vepřům na výběr mezi plodem mangovníku a brokoličí, vyberou si vždy mango. Mají prý rádi sladkosti a sladké pečivo

vždy vyhraje nad zdravou zeleninou. Nepřipomíná vám to někoho? Stejná potrava se jim brzy přejí. Milují melouny, banány a jablka, ale když je dostávají několik dní za sebou, nechají je ležet a sežerou to, co dostanou po delší době poprvé. Většinou nepokládáme vepře za čisté tvory, ale mají-li příležitost, jsou v jídle i v chování vybíravější než psi. Když vepři nabídnete něco neobvyklého k snědku, přičichne k tomu a jen pozvolna ochutnává. Asi 90 % jejich stravy v přírodě je rostlinného původu, ať již se jedná o ovoce, semínka, kořínky či hlízy. Výzkum na jednom indonéském ostrově prokázal, že vepři jedí více než padesát druhů ovoce. Snad proto se ze všech druhů masa jejich maso nejvíce podobá lidskému, což je poněkud zneklidňující, když si uvědomíte, že přes 40 % všeho masa, které se ve světě vyprodukuje, je vepřové.

Stejně jako lidé se vepři vyhýbají extrémním teplotám. Protože mají potní žlázy pouze na rypácích, je důležité, aby se nepřehřáli. Voda není na ochlazení nejvhodnější, protože se rychle vypařuje, zatímco bahno jim díky pomalému vypařování poskytuje ochlazení na daleko delší dobu. Proto se vepři, stejně jako sloni, potřebují válet v bahně. Bahno chrání jejich citlivou kůži před nebezpečným spálením slunečními paprsky, jakož i před mouchami a jinými parazity. Není tedy pravda, že vepři jsou špinaví, právě naopak. Vepři nikdy nekálí v blízkosti místa, kde spí nebo žerou. Čistotnost je jedním z jejich nejcharakterističtějších rysů. Kim Sturlaová často viděla staré prasnice trpící zánětem kloubů, jak brzo ráno po probuzení zvedly svá ztuhlá těla a namáhavě se vlekly hlubokým blátem daleko od vepřína, aby se vymočily. Můžeme si jen představit utrpení těchto zvířat stísněných v tak malých prostorech, že dokonce odmítají znečistit své kotce, jak se o tom dočteme v dokumentech britské organizace *Compassion in World Farming* a v dalších studiích.

A jsou-li někdy na obtíž, protože jsou stejně náladoví jako lidé, neznamená to nic jiného, než že jsou schopni prožívat silné emoce. Sám Pavlov prohlásil po měsíci marných pokusů získat žaludeční šťávy od jednoho kvičícího vepře: „Již dlouho jsem přesvědčen, že vepř je ze všech zvířat nejnervóznější. Všichni vepři jsou hysteričtí.“

Mějme však na mysli, že podobný komentář se mnohokrát týkal i žen, a v obou případech to bylo z naprosté neznalosti. Jasně je jen to, že vepři jsou v mnoha důležitých ohledech stejní jako my. Příznání podobnosti není žádná hanba.

Podobnost se týká i výrazu jejich očí. Mnozí lidé zjistili, že dívat se do očí vepře je znepokojující. Je tomu tak proto, že člověk má silný dojem, jako by se na vás dívala jiná osoba. Vepři mají malé, přimhouřené oči, jako by se pokoušeli získat lepší pohled na svět. Často mívají zadumaný výraz. Spisovatel Dick King-Smith, autor knihy *Babe* (podle níž byl natočen velmi oblíbený film), který býval farmářem a choval vepře, řekl v jednom televizním rozhovoru: „Mnohokrát jsem se zadíval do očí vepře a jsem přesvědčen, že uvnitř jeho mozku se skrývá cítící bytost, která se na mě dívala, jako by se ptala, o čem přemýšlím.“ Když jsem nedávno navštívil útulek pro zvířata na farmě Carole Webbové v anglickém Cambridge, byl jsem představen Wiggymu, obrovskému kanci, který vážil téměř 500 kg. Když jsem vešel do jeho kotce, byl právě zaměstnán vybíráním sena, z něhož si tvořil na slámě pelech. Zachrochtal, vzhlédl a upřel na mě zrak. Byl to zvláštní pocit, jako bych potkal na ulici člověka s pocitem, že ho znám, ale nevím, kam ho zařadit. Na chvíli jsem musel odvrátit zrak, zaražen přímostí jeho důvěrného pohledu.

Juliet Gellatleyová popisuje ve své knize *The Silent Arch* návštěvu jedné tovární farmy, kde spatřila ve velkém chlévě obrovského kance „s velkou hlavou skloněnou k holé podlaze. Když jsem se k němu přiblížila, zvedl hlavu a pomalu se ke mně vlekl na svých chromých nohách. Zamyšleně se na mě podíval a zahleděl se přímo do mých očí. Zdálo se mi, že vidím v jeho smutném, inteligentním a pronikavém pohledu prosbu, otázku, na kterou jsem neměla odpověď: „Proč mi to děláte?“ Máme-li pokládat vepře za cítící, inteligentní tvory s plnou škálou emocí, měli bychom možná při takovém pohledu a vědomí, že bude brzo poslán na smrt, cítit vinu.

Není mnoho lidí, kterým se podařilo vstoupit do některé z těch velkovýkrmen vepřů, které zamořují středozápad a jih dnešních Spojených států. Matthewovi Scullymu se to však podařilo a napsal

jednu z kriticky nejszíravějších a zároveň nejsoucítěnějších knih o zvířatech *Dominion* (Nadvláda). Nemohu ji doporučit více. Pozoruje nastávající matku „urovnávající rypákem neexistující slámu, aby si udělala pelech, který nikdy mít nebude, pro selata, která nikdy nebude moci vychovat.“ A připomíná, že vepři „za své služby nedostanou vůbec nic, žádnou péči ani teplý vítr, pohledy a zvuky a vůně života, jen trápení, sklíčenost a hrůzu.“ Po návštěvě jednoho takového místa v Americe Scully napsal: „Jak vůbec může člověk v noci odpočívat, když ví, že v tomto vězení bez jediného stébla slámy jsou všichni ti živí tvorové jemu svěřeni, kteří z něho vyjdou jen proto, aby zemřeli, kteří se jen stěží mohou otočit nebo si lehnout, které vyděsí každé otevření dveří, koušou se a rvou a postupně propadají šílenství?“ Připomíná nám, že dítě, které si hraje se stavebnicí venkovského hospodářství a staví figurky koníčků a prásátek před chlév, aby se pásly, projevuje lepší znalost přírody a reality než zemědělstí odborníci...

- - -

Tamworth je jedna z nejstarších odrůd domestikovaného vepře. V roce 1998 upoutala dvojice těchto vepřů v Británii pozornost, když utekla z nákladního automobilu, který je vezl na jatka, podhrala se pod plotem, přeplavala řeku Ingleburn a uprchla do houští, z něhož se nenechala vylákat. Tento statečný útěk se těšil velikým sympatiím veřejnosti. I dělník na jatkách Jeremy Newman, který je jako první po pěti dnech spatřil, přiznal: „V této práci si nemůžete dovolit žádnou sentimentalitu, ale přeju jim hodně štěstí. Myslím, že mají více rozumu než my, při útěku projevili hodně důmyslu. Jakmile mě spatřili, upalovali pryč, co jim nohy stačily.“ Pro některé lidi to bylo poprvé, kdy si uvědomili, že vepři nechtějí zemřít. Stovky lidí nabídly místa, kde by tito dva vepři mohli v bezpečí dožít. Nyní žijí v útulku pro zvířata, kde už nemusí mít strach z jatek. Vzhledem k tomu, jak rychle se k útěku rozhodli, je zřejmé, že vycítili, co je čeká. Jak to dokázali, to už je jiná otázka.

Někteří lidé neuznávají teorii kolektivní viny, podle níž bychom

měli nést zodpovědnost za činy ostatních. Cítíme-li však alespoň do určité míry spoluvinu, nejedná se o zcela zbytečnou emoci, protože nás může přivést k morální zodpovědnosti a rozhodnutí. Vegetariáni se cítí ve vztazích ke zvířatům, která nejedí, mnohem uvolněněji. Nevím, zda vepři poznají, že budou zabiti, ale vím, že křik zabíjeného vepře se nápadně podobá lidskému křiku a že děsí lidi, kteří tento nářek slyší. Manželka jednoho mého známého, farmáře z Jihu, nemohla již déle snášet, že se na tomto zabíjení podílí, a oznámila svému manželovi, že ho opustí, pokud nezačne farmařit bez zabíjení zvířat. Nyní pěstují broskve.

Každíčký vepř, podobně jako je tomu u lidí, je jedincem sám o sobě. Musím stále opakovat, že se to týká všech zvířat chovaných na farmách, protože lidé na tento důležitý fakt rádi zapominají – bezesporu proto, že se domnívají, že individualita je pouze výsadou člověka. Někteří vepři jsou nezávislí a odolní a dokážou se vyrovnat i s tvrdými podmínkami. Jiní jsou přecitlivělí a snadněji podlehnou smutku a depresím. Jako příklad mi napadá příběh o Floydovi, který mi vyprávěla Kim Sturlaová. Floyd byl vepř, který žil se svými sourozenci ve skutečném ráji ve Farm Sanctuary v severní Kalifornii, útulku pro hospodářská zvířata. Ze složitých důvodů ho bylo ve stáří devíti měsíců nutné přemístit do jejího útulku. Na tom by nebylo nic špatného, vždyť si ani nelze představit lepší místo než to, jaké vedla máma Sturlaová. Hned poznala, že se jí dostala do rukou citlivá duše. Floyd odešel okamžitě po příjezdu do stodoly a nevylézal. Nejedl, i když mu Sturlaová nabízela z ruky po jednotlivých bobulích hroznové víno. Seznámila ho s Penelope, mladým, roztomilým a poddajným vepřem. Odmítal si hrát. Jen naříkal, jako by plakal zármutkem. Vypadalo to, že upadá do hluboké deprese, a zdálo se, že nepřežije a vzdává to. Sturlaová nevěděla, co má dělat. Diane Millerová, která se o něho starala v předchozím útulku, přijela, aby poradila, co dělat. V okamžiku, kdy ji spatřil, se jeho chování naprosto změnilo. Očuchával ji se zřejmou úlevou ve tváři, náhle ožil a radostně kvičel. Předtím se sotva pohnul, a teď se rozběhl k autu, ve kterém Millerová přijela, a naskočil na zadní sedadlo připraven k jízdě domů. To bylo vše, po čem toužil: vrátit se domů ke svým

druhům, které znal a které měl rád. Jakmile byl opět doma, po depresi nebylo ani stopy. Jeho srdce bylo nemocné touhou po domově. Sturlaová mu dala vše, co mohla, ale Floydovi prostě chyběla jeho rodina. Jistě v tom najdeme podobnost s citlivými lidmi a porozumíme tomuto stejně citlivému stvoření.

Mnozí lidé, kteří s vepří pracují, vědí, jak citlivá dovedou tato stvoření být, když se s nimi dobře zachází. Stejně jako psi dokážou být vděční a poznají, že je má někdo rád. Je zřejmé, že jsou schopni tyto city oplácet.

Vepří reagují na svá jména, a když mají radost, vrtí stejně jako psi ocásky. Jsou rovněž schopni zachránit své pány. Ve čtvrtek 9. března roku 2000 uveřejnil *London Daily Telegraph* zprávu o zázračném zachránění Dee Jonesové jejím vepřem Pru, kterého chovala jako domácího mazlíčka. Dee a její manžel Simon si samičku Pru vybrali, protože ji pokládali za chytřejší než ostatní vepře. „Pozorovala jsem, jak převaluje snopy sena, aby na ně mohla vylézt a otevřít si rypákem dveře,“ řekla Jonesová. Jak byla později ráda, že to Pru uměla! Když šla se svým skotským ovčákem ve Whitlandu v západním Walesu na procházku, zapadla po pás do bažiny. Nejprve propadla panice, ale pak přiběhla Pru. Dee ji uvázala na psí vodítko a přikázala: „Běž domů, běž!“ Pru poslechla, vytáhla Jonesovou z bahna a zachránila jí život.

Myslím, že víme, jak takovým neobvyklým událostem porozumět. Jaké je vysvětlení? Protože člověk v tísní vydává velmi podobné zvuky jako vepř, Pru pochopila, že situace je vážná, a byla natolik inteligentní, že poslechla příkaz, aby běžela domů. Spojily se u ní zvědavost, instinkt a přirozená náklonnost k blízkému člověku a tím zachránila jeho život.

Je těžké vysvětlit pouhým instinktem výjimečné chování Lulu, téměř stokilového vietnamského vepře, který žil v Animal Place, útulku pro zvířata v Kalifornii. Tato zvířata jsou přímými potomky evropských divokých prasat, která se začala před více než čtyřiceti tisíci lety šířit přes Eurasii. Jejich chování je v podstatě stejné jako chování našich domácích prasat, a máme-li je za mírná a laskavá stvoření, je to proto, že se k nim sami laskavě chováme. Ukazuje to

i následující příběh: Joanne Altsmannová byla jednoho odpoledne v kuchyni, když se jí udělalo zle; její vepř Lulu si do krve rozedřela boky, aby se prodrala malým otvorem, sotva dostatečně velkým pro desetikilového psa, a lehla si doprostřed silnice, aby přilákala pozornost kolemjedoucích. Když jedno auto zastavilo, Lulu dovedla řidiče do domu své paní, která mezitím utrpěla infarkt. Paní Altmannová byla odvezena do nemocnice a Lulu později dostala zlatou medaili za svůj hrdinský čin. Paní Altmannová si je jistá, že šestý smysl Lulu jí zachránil život.

Jak jen to mohl ten vepř dokázat? Je zřejmé, že cítil potřebu pomoci příteli, musel mít nějakou představu o tom, jak přivolat pomoc, a touhu i schopnost to provést. Zdá se nepravděpodobné, že by k tomu všemu mohlo dojít bez vědomého popudu, přesto však lidé nejsou ochotni přiznat, že by Lulu mohla myslet třeba takto: „Joanne je ve vážném nebezpečí. Za každou cenu, ať mě to stojí cokoliv, musím přivolat pomoc, abych jí zachránila život.“ Aby takto jednala, bylo samozřejmě i v jejím zájmu. Dokáže-li to však udělat jeden vepř, pak musíme předpokládat, že to dokážou i ostatní. Dokáže-li vepř takto hluboce cítit a činit tak sebeobětavá rozhodnutí, co nám to říká o skutečnosti, že je s takovou lehkostí zabíjíme? Co asi v takovém okamžiku cítí? Každá zpráva, kterou jsem o porážce zvířat četl, zdůrazňuje, jak si je vepř vědom toho, co se děje a jak se ze všech sil snaží uniknout. Jeden řezník mi řekl: „Vidíte v jejich očích, že vědí, co se jim stane.“

Je možné, že vepři reagují v případě ohrožení člověka, kterého pokládají za součást své rodiny, stejně, jako by šlo o jiného vepře. Vepři jsou družní tvorové a přijdou na pomoc druhému, kterému je ubližováno. Typický příklad této věrnosti v tísní udává jedna zpráva Oddělení pro lovnou zvěř v Ugandě. Obrovský africký pralesní kanec byl „poraněn oštěpem a částečně mu ochrnuly zadní nohy. Velmi těžce kulhal a čtyři členové jeho rodiny stáli poblíž něho, pomáhali mu dostat se z bahnitě jámy a dělali značný povyk.“ Zvláštní nářek vepře v tísní je bezprostředním signálem pro ostatní kolem, aby mu běželi na pomoc. Jednají takto s naprostou pravidelností a s tak zřejmými úmysly, že to každého pozorovatele udiví.

Navzdory těmto pozorováním vědci, kteří se zabývají studiem divokých vepřů, odmítají tuto vlastnost pokládat za něco, co by mělo souvislost s lidskými city. U lidských bytostí tomu říkáme soucit, u vepřů to pokládáme za pouhý instinkt.

Některým lidem se zalíbilo chovat vepře jako domácí mazlíčky, odrazuje je však jejich velikost. Z toho pramení fascinace malým a nesmírně vzácným divokým trpasličím vepřem, který v malém počtu ještě přežívá na hranicích mezi Bhútánem a indickým Ásámem. Toto prasátko je tak malé, že se vám jich vejde několik na dlaň jedné ruky, podobně jako nedávno objevený maličký primát *Eosimias*, neboli „opice rozbřesku“, který žil před čtyřiceti pěti miliony lety ve vlhkém deštném pralese na území dnešní Číny a který v dospělosti není větší než lidský palec. Není jasné, proč je takový zájem o zvířátka, která se vám vejdou na dlaň, ale vietnamští vepři, jako je Lulu, se stali populárními domácími mazlíčky, protože se lidé domnívají, že zůstanou malí. Tato odrůda byla do Spojených států uvedena v roce 1985 a doporučovala se jako dokonalý společník. Lidem se říkalo, že je snadnější naučit je čistotě než psa (což je pravda), že zůstanou malá a roztomilá a nepotřebují mnoho prostoru (což pravda není). Tato zvířata malá nezůstanou. Protože dospělý vietnamský vepř váží v průměru 70 kg, netrvalo dlouho a lidé je začali opouštět, podobně jako psy koupené z rozmaru k Vánocům, kteří začnou po svátcích doma překážet. Je to možná jen historická náhoda, že lidé pokládají psy za domácí mazlíčky a vepře za jídlo, takže psi jim spí u nohou, zatímco vepři spí venku. Kdyby vepři nebyli tak velcí, mohlo tomu být naopak.

Obecně řečeno, čím více o něčem víme, tím více o to pečujeme. Zdá se, že čím důkladněji člověk vepře pozná, tím větší hodnotu mu obecně začne přikládat. Důvěrnost plodí úctu. Že farmáři tuto hodnotu v těchto tvorech nenašli, může být tím, že ji odmítají vidět, protože vědí, že je musí zabít.

Dokáže vepř odpouštět? Norský spisovatel Bergljot Borresen vypráví o hospodáři v horách, který dostal od své prasnice důležité ponaučení. Měla nesmírně ráda lidi a měla ve zvyku pokládat hlavu na zábradlí kolem své ohrádky, kdykoliv někdo přišel do stodoly. Ti,

co kolem ní procházeli, jí vždy něco laskavého řekli nebo ji podržali na hlavě. Jednoho dne musel sedlák opravit shnilé prkno v podlaze jejího kotce. Byla zvědavá a neustále do něho při práci štouhala rypákem. V rozčilení ji uhodil kladivem. „Neměl jsem to dělat, protože mě okamžitě popadla za stehno a pevně ho stiskla, i když nekousla. Chtěla mě pravděpodobně jen varovat, abych jí už nikdy nic takového neudělal. Pokládala za nesnesitelné, že jsem se k ní takto zachoval.“ Příběh ukazuje, že prasnice prokázala řadu pozoruhodných vlastností. Měla cit pro spravedlnost a pro důsledky porušení jistých pravidel chování, ale rovněž brala v úvahu, že od člověka nemohla očekávat všechny jemnosti prasečí etikety. Odpustila a projevila soucit – to nejsou zrovna vlastnosti, které bychom obvykle u vepřů předpokládali.

Je naprosto jasné, že jsou lidé, kteří vepře milují, i když je od toho po dlouhá staletí společnost odrazovala. Následující pasáž je z románu *Scenes of Clerical Life* z roku 1857 od George Eliota, která si zaslouhuje, aby vešla v širší známost:

„Taková byla paní Frippová, kterou pan Gilfil, vracející se jednoho teplého nedělního odpoledne ze služby v Knebley, spatřil sedět ve vyschlém příkopu nedaleko její chalupy s velkým vepřem; ten, s uvolněností a důvěřivostí vyjadřující dokonalé přátelství, ležel s hlavou v jejím klíně a sem tam potěšeně zachrochtal.

„Víte, paní Frippová,“ povídá vikář, „že jsem nevěděl, že máte takové pěkné prasátko? Budete mít na Vánoce výtečnou šunkul!“

„Proboha, to ne! Dostala jsem ho před dvěma roky od syna a je to ten nejlepší společník, jakého jsem kdy měla. Nepřenesla bych přes srdce, kdybych se s ním měla rozloučit, i kdybych si už neměla dát v životě ani kousek šunky.“

„Vždyť ho jen zbůhdarma krmíte. Proč byste měla chovat prase, když z něho nebudete nic mít?“

„Samo si vyhrabe nějaké kořínky a mně nevadí jít s ním občas na procházku. Moc toho nesní a nevypije, všude chodí za mnou a spokojeně chrochtá, když na něj promluvíím, právě tak jako nějaký křesťan.““

V jedné z prvních knih zcela věnovaných vepři, *The Pig*, kterou napsal William Youatt a poprvé vyšla v roce 1947, se objevil podobný názor: „Zdá se, že v přírodě vepři netrpí nedostatkem přirozené náklonnosti. Jsou družní, vzájemně se ochraňují, choulí se k sobě, aby jim bylo teplo, a mají zřejmě i společné citění... Jak často můžeme u rolníků, kde je toto zvíře jakoby členem rodiny, vidět, jak sleduje své pány z místa na místo a chrochtáním dává najevo, že ví, kdo jsou jeho ochránci.“

Na druhé straně přístup společnosti k vepřům se obrátí v některých ošklivých rčeních: „Máš to tady jako v prasečím chlívků.“ „Nechovej se jako prase.“ „Je to hnusná svině.“ I když starší přísloví jako „ze sviňského ucha hedvábnou kabelku neuděláš“ má rovněž negativní konotace, zdá se, že druhotný význam tohoto zvířete začal kulturně převažovat teprve s tím, jak stále méně a méně lidí mělo možnost se setkat se skutečnými živými vepři.

Skutečná přirozená povaha vepře byla vytlačována z lidského vědomí souběžně s tím, jak začaly převládat velké farmy, kde má toto zvíře jediný účel – poskytnout maso. I na tradičních rodinných farmách byla prasata jen zřídkakdy pokládána za společníky či dokonce zvířata s vlastní důstojností, pokud tyto farmy nebyly výtvořem fantazie jako ve velkém literárním díle *Charlotte's Web*. (Pozn. překl.: *klasická dětská kniha Elwyna Brookse Whitea, vydaná v roce 1952, v níž zvířata jednají a hovoří jako lidé.*) Nalezli bychom určité výjimky, protože rolník, který znal svá zvířata jako jedince, je neuměl zanedbávat. Až se lidé ještě víc poučí o pozoruhodných vlastnostech a citění těchto tvorů, začne se jejich vztah k nim měnit. Je zásluhou prasátka Babe ze stejnojmenného filmu, že se tolik lidí po jeho shlédnutí vzdalo vepřového masa a začalo si uvědomovat, jak vepři byli v našem jazyce a literatuře nespravedlivě očerňováni.

Stejně jako mnozí z nás cítil i Charles Darwin nostalgii po anglických statcích. Jeho životopisci Adrian Desmond a James Moore zjistili, že měl vždy radost, když spatřil „anglickou hospodářskou usedlost s dobře udržovanými poli, které jako by tam rozmístila kouzelná hůlka čaroděje“. Tyto statky byly obklopeny udržovanými zahrada-

mi s květinami, ovocnými stromy, záhony zeleniny, stodolami na mláčení a kovárnami, „a uprostřed byla ona šťastná směs vepřů a drůbeže, jakou jsme mohli vidět na každém dvoře anglického hospodářství“.

Přesto se Darwin zmiňuje o prasnici, která když nemá ve vrhu více než osm selat, „nestojí za moc a čím dříve bude dostatečně vykrmená pro řezníka, tím lépe“. Darwin zde sice cituje někoho jiného, ale jedná se o jednu z oněch mála výjimek, kdy Darwin zdroj svého citátu neuvádí pravděpodobně proto, že se jednalo o natolik obecně sdílený názor, že byl pokládán za běžný. Prase je tady, aby bylo poraženo, a proto jediným účelem prasnice je vrhnout co nejvíce selat, která by mohla jít na porážku. Prasnice samozřejmě o takovém účelu nic neví. Vyvíjí značné úsilí, aby vytvořila pro své mladé dobře vystlaný pelech, a dělá vše možné pro to, aby je ohlížela před nebezpečím. Vepři záleží na životě jeho mladých stejně jako nám na našich dětech. Co je tedy jeho opravdovým účelem?

V roce 1962 prohlásil Dr. K. C. Sellers, ředitel výzkumného střediska Britského úřadu pro zdraví zvířat, v časopise *Farmer's Weekly*: „... Prasata se chovají proto, aby se na jejich mrtvolách vydělaly peníze, a proto by nikdo neměl projevovat přílišnou sentimentalitu.“ Má smysl jim poskytnout lepší život, když je na konci stejně čeká porážka? Podle jeho názoru nikoliv. Ve stejném časopise však jeden farmář uvedl: „Během poslední války jsem si pronajal zchátralý dům se stodolou a umístil do něj asi 100 prasat. Část jedné zdi domu se zhroutila, ale schodiště zůstalo netknuté a nahoře byla ložnice, do které měla prasata přístup. O ložnici byla každý den rvačka a ve dne se prasata honila po schodech nahoru a dolů. *Nikdy jsem neviděl, že by se prasatům vedlo lépe.* Došel jsem k závěru, že tato zvířata potřebují rozmanitost prostředí a že by jim měly být poskytnuty věci na hraní z různých materiálů a různých velikostí a tvarů, protože stejně jako lidé nemají ráda monotónnost a nudu.“ Dnes se téměř ve všech zoologických zahradách starají o obohacení života zvířat, o vylepšení jejich každodenního života něčím, co by napodobovalo jejich přirozené prostředí. Až příliš často to však není nic jiného než stará pneumatika vhozená do medvědí klece; ale již skutečnost, že

vedení zoologických zahrad o takových věcech přemýšlí, je důkazem, že jsme se vzdali starých představ, že zvířata postrádají emocionální potřeby.

Jestliže zvíře existuje jen proto, aby člověku poskytlo maso, kůži a několik jiných vedlejších produktů, pak se nemusíme starat o to, zda je šťastné či spokojené nebo zda žije hodnotný život. Jestliže však uznáme, že vepří jsou nadáni city a jsme ochotni připustit, že se na ně nebudeme dívat jen jako na maso a že mají jiné důvody k životu, pak si musíme klást důležité otázky: „Co udělat, aby byl vepř šťastný? Jak docílit, aby byl spokojený? Kdy je mu dobře?“

Ano, tato zvířata uměle rozmnožujeme a pokračujeme v jejich chovu, avšak názor, že nám proto *patří*, se podobá podivnému argumentu, který v minulosti používali Jižané, aby ospravedlnili otroctví. Argument, že domestikace zvířat poskytuje zvířatům ochranu, se podobá tvrzení Jižanů, že otroctví chrání černochoy. Jak řekl soudce Nejvyššího soudu státu Alabama Joseph Henry Lumpkin: „Tyto děti slunce by zahynuly, kdyby byly vystaveny konkurenci a styku s tvrdě pracujícími a pilnými lidmi... severozápadně od Ohia.“ Nebo jako kdyby dnes rodiče tvrdili, že práva jejich dětí jsou nepodstatná, protože děti by ani neexistovaly, kdyby je byli rodiče nepřivedli na svět. Lidé se již dávno vzdali morální zásady, že jen proto, že jste přivedli někoho na tento svět, jste pánem nad jeho osudem.

Zatímco ve Spojených státech jsou vepří nadále chováni v hrozných podmínkách, například v těsných klecích, v zemích Evropské unie přibývá zákonů týkajících se toho, jak se smí nebo nesmí zacházet s hospodářskými zvířaty. Tyto zákony existují pouze díky přesvědčení, že vepří a jiná hospodářská zvířata jsou schopni trpět a že je povinností každého, kdo s nimi pracuje, zmírňovat jejich utrpení na co nejmenší míru. Ve Velké Británii bývaly klece pro prasnice tak úzké, že se v nich nejen nedokázaly otočit, ale ani se pohodlně postavit nebo si lehnout. Byly používány i otevřené kotce, v nichž byly prasnice připoutány kolem krku za řetěz. Tyto praktiky již nejsou ve Velké Británii povoleny.

Lidského pochopení a soucitu však stále ještě není dost. Když byly v roce 1969 poprvé vydány předpisy pro chov zvířat, Sir Julian

Huxley a devět dalších vědců napsali do *London Times*: „Je zřejmé, že psychologické trauma zvířat bylo zcela opomenuto. Přitom znemožnění přirozených činností zvířete je možná tou nejhorší formou krutosti.“

Kladení otázek po účelu života zvířete může být stejně složité jako zkoumání smyslu lidského života. Freud dokonce prohlásil, že každý, kdo se ptá po účelu života, již touto otázkou podává důkaz o své duševní chorobě! Nicméně každý z nás si klade tuto otázku v té či oné podobě. Jaký život vedu? Co *skutečně* chci? Na čem mně nejvíce záleží a čeho chci dosáhnout? Takové otázky zvířata sotva trápí, a proto podle Freuda nejsou tak neurotická jako my, čemuž on, stejně tak jako mnozí jiní, zřejmě věřil. Vzpomeňme i na známý výrok Walta Whitmana o jeho přání žít se zvířaty, protože „nejsou potmě vzhůru a nepláčou nad svými hříchy“. Přesto si můžeme tyto otázky klást ve prospěch zvířat a snažit se na ně nacházet odpovědi. Lze říci, že účelem života vepře je prostě být vepřem, a ten je nejšťastnější, když se může chovat tak, jak je mu to vrozené. Poučit se o tom můžeme z pozorování života divokých vepřů v přírodě.

- - -

Domácí vepř, divoký vepř a východoasijský divoký vepř patří do stejné čeledi *Suidae*, kam patří i štětkoun, prase bradavičnaté, trpasličí prase a babirusa. Podle lidských měřítek jsou mnohá z těchto zvířat pokládána za ošklivá, z čehož odvozujeme některé z našich předsudků proti vepřům: prase bradavičnaté, africké divoké prase, má velké kly, stejně jako samci babirusa z indonéského ostrova Sulawesi. Jako všechna divoká prasata jsou dobrými plavci a téměř výhradně nočními zvířaty. Mimořádným rysem babirusa jsou dvojité „kly“. Horní špičáky rostou nahoru, prorůstají kůží horní čelisti a stáčí se k očím. Vědci dosud nebyli schopni zjistit jejich účel: kly nejsou dostatečně silné k boji a nezdá se ani, že by byly atraktivní při dvoření. Opět se přesvědčujeme, že měl pravdu Montaigne, když prohlásil, že neobdivujeme to, co nedokážeme pochopit.

Prasata a hroši patří do řádu savců sudokopytníků. Eurasijské divoké prase neboli černá zvěř, je předkem převážné většiny domestikovaných i volně žijících prasat. Je z geografického hlediska jedním z nejrozšířenějších pozemních savců a nalezneme ho s výjimkou Antarktidy na všech kontinentech a na mnoha oceánských ostrovech. V důsledku lovu je nyní vyhubeno na britských ostrovech, ve Skandinávii a na většině území bývalého Sovětského svazu. Vepř byl mnohokrát domestikován na mnoha různých místech. Řada autorů poznamenala, že vepř je zvířetem, které je psychologicky předurčeno k domestikaci a ke spolupráci s člověkem. Zdaleka však není prokázané, že by lidé zdomácnili vepře jen za účelem získání masa.

Ve starověkém Egyptě byl vepř užíván k mlácení obilí. Snopy obilí byly rozloženy na vymezeném místě a vepři po něm šlapali ostrými kopýtky. Byli pokládáni za cenný majetek. Na žulovém sarkofágu z Taho (kolem roku 600 před Kristem) v muzeu v Louvru je vyryt člun s domestikovaným vepřem na palubě, strážným dvěma vzpřímenými opicemi s jakýmsi býkovci v rukách. Je zřejmé, že stráží cenný náklad. V některých kulturách byli vepři používáni k setí, protože díry po jejich kopýtkách v měkké půdě měly ideální hloubku pro semena. Stále ještě existují vepři, kteří jsou schopni plnit úkoly, jež jsou normálně vyhrazeny psům. Odborník na domestikaci F. E. Zeuner zmiňuje příběh z roku 1807 o loveckém praseti jménem Slut:

„Podám o tomto pozoruhodném zvířeti stručný příběh, jehož věrohodnost mohou potvrdit stovky žijících svědků. Slut byla chována v New Forest a vycvičena Richardem a Edwardem Toomerovými, aby hledala, stavěla a přinášela zvěř jako nejlepší stopař. Měla lepší čich než všichni jejich psi a nikdo v celé Anglii neměl na stopování nikoho lepšího. Slut stavěla tetřívky, černou zvěř, bažanty, bekasíny a divoké králíky, ale nebylo známo, že by kdy uspěla se zajícem. Když jí zavolali, že se jde na lov, přiběhla rychle z lesa celá vzrušená, stejně jako psi, když jim ukážete pušku.“

Intelligence sama o sobě ještě neznamená hodnotu; jinými slovy, z etického hlediska by nemělo záležet na tom, jak inteligentní určitý druh nebo dokonce určitý jedinec je – koneckonců nezastřelíme někoho, kdo neprospívá ve škole stejně dobře jako jeho vrstevníci. V roce 1898 srovnal profesor fyziologie Wesley Mills z Montrealu vepře se psem velmi příznivě: „Čím by byl pes dnes, kdyby byl býval po staletí ceněn jen pro své maso a chován výhradně pro potravu? O vepřích se tvrdí, že jsou nečistí, hloupí a tvrdohlaví. Proč bychom však měli hanět zvíře, obtížené masem a tukem a trpící v létě horkem, že se vrhne do louže s blátem? Je tím vinen převážně člověk, který všechnu tu špínu na vepře uvrhl.“

Eurasijská divoká prasata, předci zdomácnělého vepře, utíkají před dravcem ve vějířovité formaci, pak zpomalí a obklíčí zvíře, které je zprvu pronásledovalo. Dostat se do obklíčení rozzlobených, silných divokých prasat je nebezpečné. Když je začali lovit lidé, stala se z divokých prasat noční zvířata, pravděpodobně díky záměrné adaptaci. Zřejmě pochopila, že jsou ve dne snadnou kořistí, ale v noci je obtížnější je ulovit. Nepochybně jsou to vynalézavá, chytrá zvířata. Jak odlišné jsou jejich životy dnes a do jaké míry byla jejich přirozenost změněna!

- - -

Na mnoha amerických továrních farmách jsou vepřům běžně podávány uklidňující léky a jsou drženi v obrovských vepřínech dvacet tři hodin z celého dne ve tmě nebo v polotmě, aby mohli jen jíst a spát. Jsou připraveni o všechny životní radosti. Vykrmí, že se téměř nedokážou pohybovat, s uříznutými ocásky a odstraněnými zuby, pobyt na studené betonové podlaze připraveni o svůj přirozený instinkt zkoumat své okolí, jejich touha po pořádku zničena držením v malých kotcích a jejich čistotné návyky potlačeny tím, že jsou nuceni močit a kálet v místě, kde spí, – což by žádné prase ve volné přírodě nikdy neudělalo – tato zvířata byla naprosto proměněna. Jsou tak těžká, že mnohá z nich se sotva dokážou udržet na nohách. Selata jsou odstavována od matek ve stáří pouhých tří týdnů a umístována do ohrad, kterým se říká „jesle“, přestože tam

žijí za kovovými mřížemi na betonové podlaze. Pak se postupně přemístí do „výkrmen“ a zhruba ve stáří šesti měsíců, kdy dosáhnou „jateční váhy“ kolem 120 kg, jsou odvezena na porážku. Vinou velkého stísnění prodělávají různé nemoci – běžné jsou artritida, protože se nemohou pohybovat, infekce salmonely (vyskytující se na jedné třetině až polovině farem), epidemická gastroenteritida a prasečí parvoviroza, která je nejběžnější infekční příčinou poruch reprodukce. Matky na tom nejsou o nic lépe. Tísňí se v malých kotcích nebo kovových klecích širokých 60 cm a po čtyřech měsících jsou přemísťovány do klecí pro vrh selat, kde je místo sotva na to, aby mohly pohodlně stát nebo si lehnout. Aby se ušetřilo na výdajích, je jim odepřena podestýlka ze slámy. Neschopné chodit či se jen pohybovat, přibírají rychle na váze a trpí různými deformacemi nohou. Stávají se „neurotickými“, jak tomu říkají chovatelé. Hryžou do tyčí klecí vsedě jako psi, vypadají jako omámené a vykazují příznaky smutku, jako by truchlily pro své mladé. Pak nastane čas odvozu na jatka. Jsou vysoce předrážděné a mnohé z nich trpí syndromem prasečího stresu, známého též jako „maligní hypertermie“, nebezpečného zvýšení teploty těla, které má smrtelné následky. Jeden odborník v tomto průmyslovém odvětví říká: „Jsou to zvířata, která se začnou třást a umírají na infarkt.“

Vepř z továrních farem již není ono zvidavé, společenské a soběstačné zvíře; byly mu odejmuty všechny jeho přirozené vlastnosti. Jako by mu bylo záměrně zkaženo, potlačeno nebo zničeno vše, co byl jako jedinec stvořen konat. Jeho život byl znetvořen, překroucen a zdeformován k nepoznání. Není mu dopřáno prožít ani tu nejmenší část života v přirozeném prostředí okolního světa. Nikdy nespátří slunce.

Pokládáme za samozřejmé, že si lidé zasluhují žít svobodně. Tradičně to znamená svobodu před útlakem, ale nyní to ve stále větší míře znamená mít svobodu stát se čímkoliv, po čem toužíme. Jedná se o nový druh svobody, o kterém lze říci, že lidé chtějí být tím, čím byli určeni být, a tak naplnit všechny své tužby. Zvířata, která se vyvinula tak, aby trávila většinu času v přírodě a mohla se pohybovat, zkoumat a vnímat okolní svět, nemohou žít přirozeným

životem, když jim jsou tyto možnosti upírány. Poskytnout zvířatům tyto výsady se zdá mnoha lidem absurdní, nebo dokonce zvrácené. Ale měli bychom si pamatovat, že ještě před sto padesáti lety, kdy svět plný všelijakých říší vypadal zcela jinak, byla poroba lidí pravidlem, nikoliv výjimkou. „Pánům“ by přišlo směšné, že by si též někdo jiný zasloužil svobodu, které se těšili oni sami. Dnes se díváme na toto období s úděsem.

V dřívějších dobách pouštěli rolníci na noc vepře do lesa, aby se tam nasýtily. Byl to nejjednodušší způsob, jak je vykrmit. Nedělali to z laskavosti, ale vepři tak žili mnohem přirozeněji než většina vepřů nyní. Jsou lidé, kteří dnes chovají vepře v tak hrozných podmínkách, méně soucitní než dřívější rolníci? Řekl bych, že dnešní farmáři se nezajímají o potřeby a skutečnou povahu těchto zvířat právě proto, že opravdové poznání by hrozně zatížilo jejich svědomí. Záměrná nevědomost tohoto druhu je však viny nezbaví; že moderní farmář jen zřídka pomyslí na vepře jako na zvíře se svou přirozeností a potřebami, je spíše dáno nedostatkem soucitu než neschopností přemýšlet.

V románu *Neblahý Juda* píše Thomas Hardy o obviňujícím pohledu vepře, který byl hrůzným způsobem poražen:

„Nářek umírajícího zvířete nabyl svého třetího a posledního tónu, výkřiku agonie; jeho zakalené oči se obrátily na Arabellu s výmluvnou výčitkou tvora, který až teď na konci poznal zrádnost těch, o kterých se domníval, že jsou jeho jediní přátelé.“

Téměř každé hospodářské zvíře, dostane-li příležitost, se vrátí k životu svých volně žijících předků a převezme jejich charakteristické vlastnosti. Vepř není výjimkou. Dostane-li jen malou šanci, začne ve volné přírodě žít jako divoká prasata. Darwin v kapitole o „návratu do původního stavu“ ve svém díle *Proměnlivost živočichů a rostlin vlivem domestikace*, napsal, že „prasata žila volně na ostrovech v Karibském moři, v Jižní Americe a na Falklandech, a všude tam získala tmavou barvu, husté štětiny a velké kly divokého kance a mláďata podélné pruhy na srsti“. O něco dříve ve stejné

knize vysvětlil, že „kly a husté štětiny se znovu objeví u divočelých prasat, která již nejsou chráněna před počasím“. To jasně ukazuje, jak blízko mají divoká prasata k domestikovaným vepřům chovaným jako stroje na šunku.

Richard Guy ze společnosti Real Meat Company v anglickém Wiltshiru mi vysvětlil, že maso, jež produkují, je tím, čemu on říká „laskavé maso“. Snaží se zvířatům, než je zabije, poskytnout co možná nejlepší život. „Laskavá smrt“ (což eutanazie mimochodem znamená) je pojem podivný a matoucí. Je jisté, že všechno to zabíjení není v žádném případě nařízené či nevyhnutelné. Jinými slovy, není nutné. Není o tom pochyby. Vše, co je třeba udělat, je říct a myslet to doopravdy: všechno to zabíjení není nutné. Jíst maso *nemusím*.

Takhle však přemýšlí jen málo lidí. Co ale lidé, kteří maso jedí, avšak cítí se nepříjemně při vědomí, jak strastiplný život zvířata prožívají? Matthew Scully ve své nedávno vydané knize *Dominion* uvádí, že Robert F. Kennedy jun., syn zavražděného senátora, doznal, že je možné jíst maso, pokud byl zvířeti umožněn dobrý život. Scully pokládá tento postoj za přijatelný, nebo přinejmenším za lepší než naprostou lhostejnost.

Richard Guy a já se o to přeme, aniž by jeden z nás chtěl změnit svůj názor nebo přesvědčit toho druhého. Musel jsem přiznat, že se o „své“ krávy (používám uvozovky, protože představa, že někdo vlastní krávu, mne dráždí – nechápu totiž, jak by někdo mohl vlastnit živou bytost, ať již zvíře nebo člověka) stará vzorně. Mohou se volně pást, necpe je antibiotiky a mají se mnohem lépe, než by intenzivně chovaná hospodářská zvířata kdy mohla žít.

Učinila na mě rovněž dojem naprostá otevřenost jeho společnosti. Nemají co skrývat a každý je vítán na jatkách, která používají, nebo na kterékoliv jejich farmě. Využil jsem Guyovy nabídky a požádal ho o návštěvu jedné z jeho výkrmny vepřů.

Jel jsem tam s Joyce D'Silvaovou, vedoucí Compassion in World Farming, evropské organizace, která vede úspěšné kampaně za lepší zacházení s hospodářskými zvířaty. Farmu, kterou jsme navštívili, vedl muž, který se k vepřům, o které pečoval, nechoval krutě. Deně jim dával čerstvou slámu. Nedržel je v úděsných podmínkách.

Byli však natlačeni v malých a přeplněných kotcích. Můj první a trvalý dojem byl: tohle přece není žádný život! Když jsem řekl farmáři svůj názor, odpověděl: „Ovšem, že ne, a jak by taky mohl být?“ Jeho jediný zájem o blaho těchto zvířat byl čistě praktický; zvířata musí být zdravá, aby na nich vydělal. Jsou zde nikoliv pro jejich vlastní dobro, ale jen pro dobro jeho. Vepři, řekl mi, pro něho pracují. Jsou to jeho zaměstnanci. Nebylo možné zjistit, jaký na to měli názor vepři, ale jsem si zcela jist, že by s ním nesouhlasili; neměli v této záležitosti stejně na vybranou. Zeptal jsem se farmáře, zda má vepře rád. Otázka ho zarazila. „Nikdy jsem o tom takto nepřemýšlel,“ odpověděl. „Jsou pro mě jen prostředkem k určitému cíli.“ Tím cílem jsou samozřejmě peníze. „Chci, aby byli zdraví,“ dodal.

„A nechcete, aby byli šťastní?“ zeptal jsem se ho.

Zaváhal. Bylo zřejmé, že tento farmář se nikdy ani nezamyslel nad tím, co by mohlo udělat vepře šťastným. Nemyslím, že by jeho zvířata vůbec mohla být šťastná. Žila ve stísněných podmínkách, nedostala se nikdy ven a dokonce ani ven neviděla. Nemohla se přátelit, volně se pohybovat, chránit své mladé, vidět světlo měsíce, stavět pelechy. Stručně řečeno, nežila životem, který byl pro ně vývojem zamýšlen. Jak by tedy mohla být šťastná? Kdybyste jim dali ty nejlepší podmínky ke šťastnému životu, hektary kopců a údolí a močály, ve kterých by se mohla válet, jak byste pak mohli ukončit tuto idylku cestou na jatka? Jakmile byste jednou začali myslet na *jejich* štěstí, a nikoliv na štěstí vlastní, pak by vám hned bylo jasné, že zabít je pro potravu je s jejich štěstím neslučitelné.

Jsou zajisté lidé, kterým leží na mysli otázka, co by se stalo se zvířaty, kdybychom je přestali chovat na porážku. Zřejmě se tito lidé obávají, že by vepři mohli vyhnout. Zdá se mi dost pokrytecké, když si lidé, kteří na smrti vepřů vydělávají, dělají starost o to, co by se s těmito zvířaty stalo, kdybychom je již na maso nechťeli. Nepochybně by se proměnila v divoká prasata a nakonec by sladila svůj počet se svým prostředím, přesně tak, jak to dělají ostatní divoká zvířata, když jim to lidé dovolí. Život, jaký na velkofarmách vepři mají, nemůže nikomu připadat jako šťastný život.

Někteří lidé tvrdí, že musíme vepře chovat v těchto podmínkách,

protože kdybychom neměli z jejich chovu žádný zisk a nejedli bychom je, vyhynuli by. Roger Scruton, britský filozof a obhájce honů na lišku, dokonce zašel tak daleko, že prohlásil: „Zjistil jsem, že mě moje láska ke zvířatům nutí k tomu, abych je pojídal. Většina zvířat, která se pasou na našich loukách, tam jsou proto, že je jíme... zdá se mi tedy, že je to nejenom dovolené, ale i naprosto správné, abychom jedli zvířata, jejichž blahobyt závisí na tom, že je pojídáme.“ Tento argument se značně podobá tomu, který používají velké společnosti, jež zaměstnávají v chudých zemích děti. Tvrdí, že kdyby je nevykořisťovaly, nenašly by děti vůbec žádnou práci. Může to být pravda, ale vykořisťování to neospravedlňuje. Tím základním je v obou případech pohnutka. Zaměstnavatelé chtějí maximální zisky za minimální náklady, a totéž lze říci o víceméně všech farmářích. Někteří se jistě chovají humánněji než ostatní, všichni jsou však závislí na podmínkách trhu. Ti, kteří trvají na tom, aby vepři byli chováni venku a měli tak alespoň zdání šťastnějšího a přirozeného života, jsou brzy vytlačeni těmi, kteří ohled na blaho zvířat nemají. Prostě nedokážou soutěžit s někým, kdo v honbě za ziskem nemá žádné morální zábrany. Hlavní problém je tedy v tom, že farmáři myslí především na sebe. Zvířata jsou v nejlepším případě až na druhém místě. Pokud jsou šťastná při vynaložení minimálních nákladů, vše je v pořádku. Když nejsou, pak se nedá nic dělat. A takový způsob myšlení je nám předkládán coby humánní zacházení.

Stál jsem u vytržení s Joyce de Silvaovou u kotců, v nichž právě prasnice vrhla selata. Je v tom cosi úžasného pozorovat patnáct centimetrů dlouhá kroutící se selátka, která se protlačují k matkám a chtivě sají. Jak mohou lidé, podivili jsme se nahlas, pojídat tahle roztomilá zvířata? Farmář prohlásil, že se na malá selátka každý rád podívá, ale lidé je mají rádi i na pekáči. Měl pravdu a profesor Roger Scruton to též potvrdil: „Mladá zvířata byla porážena bez výčitek svědomí od počátků dějin.“ A právě zde je problém, že se tak děje bez „výčitek svědomí“. Není třeba připomínat, že Scrutonův argument je nebezpečný, protože by mohl ospravedlnit i zabíjení novo-rozeňat, rasismus, zneužívání dětí, otroctví a mnohé další zvyklosti,

které sahají hluboko do minulosti a které by většina lidí ráda vymýtila, navzdory jejich úctyhodnému stáří.

Odcházel jsem z vepřína s přesvědčením, že pro tato zvířata existuje jen jediné místo, které by jim poskytlo podmínky co nejbližší jejich přirozeným potřebám – a to je útulek pro zvířata, v němž by mohla prožít zbytek svého života beze strachu, že budou zabita pro potravu.

Nedávno jsem měl příležitost projít se po rozsáhlém pozemku, který se stal domovem pro dříve zneužitá vepře všech možných druhů – divoká prasata, vietnamská prasata a vepře zachráněné na poslední chvíli před porážkou. V tomto útulku v Západní Virginii, známém pod jménem „Pigs“, jsem viděl mnoho pelechů, které si tam tato zvířata zbudovala. Když v divočině nastane doba vrhu selat, prasnice si často budují ochranné pelechy či hnízda, často až metr vysoká. Vystelou je trávou a často se jim podaří vytvořit z klacíků i střechu – postaví si tak jakýsi bezpečný a pohodlný dům. Na moderních prasečích farmách, kde je matka nucena vrhnout selata na betonovou podlahu, často selátka při otáčení rozmačká. V divočině se to nikdy nestane, protože mládě jednoduše vystláním propadne a najde si zpátky cestu k cecíku. Po narození jsou selátka divokých prasat pruhovaná, aby byla lépe maskována, protože pruhy na srsti připomínají střídání světla a stínů lesa. Hned po vrhu jsou selata v jednom ohledu předčasně vyspělá: do pěti minut jsou již schopná se pohybovat a dokonce i spolu zápolit. Ve všech ostatních ohledech však jsou závislá na pelechu, kde zůstávají nejméně deset dní, protože jsou náchylná k podchlazení a rovněž mohou rychle zemřít hladem. Ostré řezáky a špičáky, s kterými se selátka rodí, jsou vhodně pojmenované jako jehlové zuby. Všeobecně se předpokládá, že jak zuby, tak pohybové schopnosti používají k tomu, aby se dostala k nežádoucnějším cecíkům prasnice, které jsou umístěny blízko její hlavy, protože zde se vyhnou nebezpečí, že by je matka mohla zadníma nohama odkopnout. Do čtyřiceti osmi hodin po vrhu vznikne u cecíků „pořadí“ a od té doby každé sele pije jen z jednoho matčina cecíku. Zdá se, že se jedná o jakousi formu hierarchie; alespoň takto byl tento jev vždy interpretován. Pokud je to selatům umožněno, sají jedenáct až třináct týdnů a někdy i déle. Na továrních farmách

jsou však obvykle odstavována již po třech nebo čtyřech týdnech a od té doby již nikdy svoji matku nespatří. Je tomu tak proto, aby mohla být matka po odstavení selat vrácena do chovného cyklu a o týden či dva později být znovu březí. Záměrem je opět zisk, nikdy dobro matky a jejích mláďat.

Selátka z jednoho vrhu mohou mít různé otce, protože domácí prasnice má relativně dlouhé období samičí říje od dvou do tří dní a páří se ochotně s více samci, takže v jednom vrhu mohou být selata od různých otců. Na rozdíl od jiných kopytníků samci nevytvářejí harémy a ani po spáření nebrání jiným samcům v přístupu k samici. Nikdy jsem neslyšel, že by samci zabíjeli selátka; snad je tomu tak proto, že si nemohou být jisti, která z nich jsou jejich potomci, a proto nechtějí riskovat.

Kdykoliv jsem do útulku vešel, zvířata chodila za mnou. Je to zvláštní a velká radost procházet se v tomto přirozeném prostředí v doprovodu jeho skutečných vlastníků. Poskytovalo mi to potěšení těžko srovnatelné s jiným a zdálo se, že to těšilo i zvířata. Co jim asi probíhalo v myslích, když šla se mnou? O divokých prasatech se všeobecně ví, že jsou před lidmi ostražitá; mají k tomu dobrý důvod, protože v některých částech světa již byla lovem téměř vyhubena a skoro všude jinde se jich obávají a opovrhují jimi. Zde jsem však kráčel společně s domácími, vietnamskými a divokými vepři. Jedno z divokých prasat se mnou trávilo celý čas, po který jsem se procházel po obrovském pozemku, který zde mají zvířata k dispozici, a kráčelo vedle mé nohy. Co ho vábilo, aby se ke mně tisklo? Byl jsem pro něho čistě jen novou tváří? Tento tvor měl mnoho důvodů k tomu, aby nenáviděl a bál se člověka, a přesto to neudělal. Zdálo se, že chce, abych ho podrbal na břichu. A opravdu, téměř tři sta kilogramů těžký kanec se převálil na záda a tvářil se blaženě, když jsem ho opatrně hladil na břichu. Řekl jsem „opatrně“, protože měl dlouhé a ostré kly a vím, že dokonce i sloni mají respekt před bojovností dospělých divokých kanců. Tenhle však neměl jiný úmysl než dostat svou dávku drbání na břicho.

Vepři, řekla mi Kim Sturlaová, jsou nesmírně citliví na dotek a milují pohlázení víc než co jiného. Hned jak se jich dotknete, zavřou oči a čekají na masáž. Pociťují při tom velkou rozkoš. Napadlo mě, že

kdyby každý, kdo jí slaninu, mohl zažít mírumilovnost a vzájemnou důvěru tohoto setkání a pozorovat majestátnost těchto zvířat v jejich vlastním prostředí, průmysl vepřového masa by zmizel ze světa.

V útulku „Pigs“ mě překvapilo, jak jsou prasata zvědavá. Přijel jsem je tam pozorovat a poznat jejich zvyky, ale vepři projeví stejný zájem o mě a moje zvyky. Chodili za mnou, přistupovali ke mně beze strachu, očíhávali mě a často do mě šťouchli rypákem, aby zjistili, jak budu reagovat. Bylo zřejmé, že ve mně neviděli žádné nebezpečí a ani trochu se mě nebáli. Často se ke mně ze zadu přiblížili a šťouchli do mě rypákem, aby mě upozornili, že chtějí podrbat na zádech nebo na břichu. Vzhledem k tomu, že s každým z těchto vepřů se v minulosti tím či oním způsobem hrubě zacházelo, svědčilo toto chování o jejich pozoruhodné schopnosti odpouštět a zapomínat. Tím mi takhle zvířata připomínala chování psů. Jen málokdy nedokáže pes odpustit. Pamatovat si je lidské, ale promíjet je vlastnost vepřů a psů.

Nicméně i vepři jsou proslulí svou dobrou pamětí. Spisovatelka Sy Montgomeryová mi vyprávěla o svém vepři jménem Chris. Rok poté, co byl poprvé očkovan, se veterinář objevil znovu a Chris, jakmile ho spatřil, začal ze všech sil kvičet. Rovněž poznal a přivítal přátelským chrochtáním sousedku, mladou dívku, která ho přišla po více než roce znovu navštívit, přičemž jistě vydávala jiný pach než při první návštěvě. Lidé, kteří s vepři pracují, o těchto rozpoznávacích schopnostech vědí. Stanley Curtis, profesor zoologie na Pensylvánské státní univerzitě, který tvrdí, že účelem jeho výzkumu je „navázat s vepři rozhovor a dozvědět se, co cítí“, hovoří o tom, že tato zvířata poznají lidi i po třech letech. Protože víme, že divoká prasata jsou schopná rozpomenout se na bývalé zážitky, nebylo by rozumné předpokládat, že si pamatují i emoce, které v té době pociťovala? A pokud si dokážou pamatovat, mohla by být schopná i předjímat. Dokážou si představit svoji budoucnost? Mají-li nějakou představu svého konce, musí to být pro ně úděsné.

Jejich schopnost prožívat radost je rovněž pozoruhodná. Sy Montgomeryová mi vyprávěla, že „to, co přitahuje lidi k jejímu Chrisovi, je možnost stát se svědky jeho nefalšované radosti – když žere, spí venku na slunci nebo chrochtá blahem při hlazení. Chris

projevuje onu báječnou, ryzí, hltavou radost. Když je šťastný, dokáže do posledního vychutnat citové radosti života. Naprosto je pohřížen sám do sebe při jídle. Projevuje přitom takovou soustředěnost, jakou byste mohli vidět v obličejí nějakého umělce při práci. Když se sluní, zavře oči a plně se odevzdá této rozkoši. A když ho hladíte, vydává láskyplné, od srdce jdoucí chrochtání.“ Vepři zřejmě vydávají infrazvuky, které lidi neslyší a které jim podobně jako slonům umožňují vzájemnou komunikaci, aniž by na sebe upozornili dravce.

Louise van der Merweová, zakladatelka jihoafrického časopisu *Animal Voice*, se stala svědkem, jak dospělé prase skákalo radostí:

„Pouštíme prasata každý den na deset minut ven, aby byla zdravá,“ řekl mi farmář.

„Skutečně?“ Rozjasnil se mi obličej. „A líbí se jim to?“

Farmář požádal jednoho z dělníků, který pracoval poblíž, aby pustil jednoho vepře ven. Z dveří vepřína se vynořilo mohutné tělo vepře a zvíře se rozběhlo na svých krátkých nohách po úzké betonové cestičce vedoucí k pruhu písku, táhnoucím se podél zadní stěny vepřína. Jakmile se dostalo na písek, bylo na něm vidět velké rozrušení, začalo pobíhat sem a tam a vzpínalo se jako divoký kůň. Na okamžik se zastavilo, aby zarylo rypák co nejhluběji do písku, a pak začalo znovu skotačit a poskakovat. Vyjadřovalo své přirozené, normální chování a jednalo tak, jak se chovali vepři po miliony let, než je lidé připravili o jejich přirozená práva.

Slyšel jsem od mnoha lidí, kteří pracují v útulcích pro zvířata, že jsou denně svědky mnohých citových projevů vepřů: spokojenosti, štěstí, lásky, žalu, strachu, hněvu, lítosti. Někteří z nich jsou přesvědčeni, že i vepři, stejně jako sloni, mají představu o smrti a prožívají city, které se k smrti vztahují. Slyšel jsem o vepři, který ve věku tří let umíral na otravu solí. Aby se zmírnilo jeho utrpení, dostal do svalu injekci anestetika a pak smrtící roztok do žíly. Žil v ohradě s patnácti jinými prasaty. Když zemřel, byl odtažen na oplocené místo k zakopání. Jeho patnáct druhů ho doprovázelo k plotu a tam se seřadilo a dívalo se, jak jejich druha spouštějí do hrobu. Vydávali zvuk, který bylo možné popsat jenom jako zvláštní sténání. Těm, kteří to slyšeli, to znělo, jako by se s ním loučili.

Vepř, o kterém píšu v úvodu, nebyl zřejmě jediným, který zpíval při úplňku na měsíc. Zdá se, že se těmto tvorům líbí měsíční světlo. Od přírody jsou to koneckonců noční tvorové. Několik lidí, kteří žijí v blízkosti těchto tvorů, mi vyprávělo, že je v noci probouzely zvláštní zvuky. A opravdu, z okna spatřili jednoho z nich, jak se dívá na měsíc a vydává truchlivé zvuky podobné zpěvu. Opravdu zpívají? Možná, že tyto smutné zvuky jsou žalozpěvem nad jejich pozemským osudem.

Stále znovu a znovu slychávám příběhy o pozoruhodné emocionální citlivosti vepřů. Gene Bouston z Farm Sanctuary, útulku pro postižená hospodářská zvířata poblíž kalifornského Sacramenta, mi vyprávěl o přátelství Hope a Johnnyho; je to příběh, který ukazuje věrnost vepřů a jejich citová pouta. Hope byla zachráněna z jatek s vážně poraněnou nohou. Nohu již nešlo vyléčit, a tak se musela naučit žít s omezeným pohybem. Dokázala jen kulhat po vepřině na třech nohou, ale normálně chodit nemohla. Johnny, který byl mnohem mladší než Hope, se s ní spřátelil. V noci vždy spal v její těsné blízkosti a během studených nocí ji zahříval. Ráno, když Bouston nosil Hope misky s krméním a vodou, zůstával Johnny s ní a staral se o to, aby jí ostatní neobtěžovali a nebrali jí jídlo. Ve dne s ní trávil většinu času uvnitř ve stodole. Když Hope zemřela stářím, byl Johnny stále ještě mladý a zdravý. Možná, že o smrti nic nevěděl. Smrt jeho nejlepšího přítele ho však tak ranila, že náhle a neočekávaně během několika týdnů zemřel, možná se zlomeným srdcem.

Na světě existují kultury, které vepře uctívají. Na Papui-Nové Guineji mají vesničané k vepřům zvláštní vztahy. Vepři, říkají Engové ze západní vysočiny, jsou našimi srdci. Horalové z oblasti Nondugl z centrálního pohoří Waghi na stejném ostrově tvrdí, že vepři jsou tak důležití pro jejich společenský a náboženský život, že by je neprodali za žádné peníze. Selata Siuajů z Bougainvilleho velké planiny na stejném ostrově dostávají tutéž potravu, jakou mají jejich majitelé, jsou křtěna a každé z nich dostává rituální jméno. Když onemocní, dostávají zvláštní kouzelné léky a ženy jim předžvýkávají hlízy. Zatímco muži vepře „vlastní“, pečují o ně ženy, které s nimi sdílejí prostory, kde spí, a dokonce osiřelá selátka kojí.

Lidé, kteří s vepři žijí, o nich často hovoří podobně, jako my ostatní hovoříme o psech – jsou inteligentní, věrní a především přítulní. Každé z nich, říkají mi neustále lidé, kteří je znají, má svou vlastní individualitu. Nedávno pomohl jeden útulek pro vepře zachránit život vietnamské prasnici z Kentucky, oběti předešlého týrání, která měla ochrnuté zadní nohy. Vepři se spřátelí s lidmi, se psy, s krocany i jinými zvířaty. Tato prasnice se rozhodla, že raději než s jinými vepři bude žít se slepicemi. Nepochybně její fyzická vada měla cosi společného s její volbou těchto mírumilovných tvorů oproti agresivnějším členům svého rodu; měla prostě ráda jejich společnost. Důležité na tom je, že na její volbě nebylo nic automatického či nevyhnutelného; to, co udělala, vyplynulo z její dřívější zkušenosti a osobitosti, stejně jako by tomu bylo u člověka.

Schopnost či přímo nadání vepřů pro uzavření přátelství s jinými druhy zvířat se neomezuje jen na vepře domácí. Tuto vlastnost mají i divoká prasata. Heinz Meynhardt píše ve své pozoruhodné knize *Mein Leben unter Wildschweinen*, která vyšla v roce 1986, o tom, jak byl přijat stádem divokých vepřů. Kdyby se byl Meynhardt díval na tyto tvory jenom jako na lovnou zvěř, nikdy by nezískal podrobné znalosti o jejich společenských vztazích, výchově selat a jiných intimních stránkách jejich života. Že zvířata tak ostražitá vůči nebezpečí jako divoká prasata, která přežila staletí aktivního lovu, dovolila jednomu ze svých nepřátel vstoupit mezi ně, je záhadné a zahanbující.

Nějak se jim podařilo sladit svůj zájem a starost o své vlastní druhy se stejně silnou přichylností k nám, svým nejhorším nepřátelům. Smířili se tito tvorové s naší morální slabostí a odpustili nám v gestu slitování, kterého bychom my sami měli být schopni? Jsou to pozoruhodní tvorové, kteří si zaslouhují naši úctu a naši hlubokou omluvu. Je na čase, abychom v nich neviděli tvory určené k zabití pro naše jídlo, ale své vzdálené příbuzné, kteří k nám mají zvláštní a hluboký vztah a čekají pouze na pokyn, že jsme konečně připraveni žít s nimi jako rovní s rovnými, aby nám pak mohli odhalit celou škálu svých bohatých citů.

ZÁVĚR: NEJÍST SVÉ PŘÁTELE

Vtéto knize jsem se pokusil ukázat, že krávy, slepice, kozy, ovce, kachny, husy a vepři (jakož i všechna ostatní hospodářská zvířata) mají stejně složité a silné city jako jejich předkové, z nichž pocházejí. Pokud tyto city vždy nevidíme, může tomu tak být proto, že je prostě nejsme schopni vidět, nebo proto, že jsme tato zvířata přinutili žít v podmínkách, které jim jejich vrozené emoce nedovolují vyjádřit.

Při psaní jsem použil jednoduchou pomůcku: abych porozuměl nějakému zvířeti, tak jak je dnes známe, díval jsem se na jeho předky. Když jsem totiž psal knihu o psech, bylo mi hned na začátku jasné, že mám-li porozumět vnitřnímu životu psů, musím se toho co nejvíce dozvědět o životě vlků, protože psi z vlků pocházejí a chování obou je v podstatě stejné. Pochopení jednoho vede k hlubšímu porozumění druhého. Zdálo se mi to obzvláště nutné v případech, kdy vnitřní život zvířete, které chcete studovat, není na první pohled zřejmý, tak jak je tomu u hospodářských zvířat. Jeví se nám vzdálená a nepřístupná – částečně proto, že jsme se nikdy nepokusili je doopravdy poznat, a částečně proto, že s nimi nežijeme a nemáme je kolem sebe, jako třeba psy a kočky. Nestudujeme je, my je zabíjíme. Co je třeba udělat, aby si nás nějaké zvíře oblíbilo? Musíte se s ním především dobře seznámit. Čím více toho budeme o hospodářských zvířatech vědět, tím hlouběji pronikneme do jejich nitra. Čím méně o nich víme, tím méně důležité pro nás jejich životy budou. Je nemožné je znát a zároveň si jich nevážit a nestarat se o to, jak žijí. Je nemožné vědět o tom, že jejich předci byli schopni hlubokých a složitých citů, jako jsou stesk, soucit, láska, radost, zklamání a mnohé jiné, a přitom se neptat, zda jim život, jaký žijí, umožňuje tyto city projevit.

Mohli byste se zeptat, co má to vše co činit s vámi. Jíte-li tato zví-

řata, nosíte-li jejich kůže v podobě bot nebo opasků, pak vás jejich osud *musí* zajímat. Má s vámi něco společného, protože vy máte něco společného s nimi. Životy nás všech jsou nerozlučně spojeny se životem hospodářských zvířat, i když bychom byli raději, kdyby tomu tak nebylo. Jen bezcitní lidé mohou říci: „Je mi jedno, jak žijí, kolik toho vytrpí, nakolik jsou vytržena z normálního života, nic to pro mne neznamena, vůbec mě to nezajímá. Budu nadále jíst jejich maso a využívat je jakýmkoliv způsobem, aniž bych se sebeméně stal, o jaké tvory se tu jedná, co pociťují a jak žijí, hlavně když mi poskytují všechno, co potřebuji.“ Jen velmi málo lidí by takto dokázalo mluvit. Nedávný Zogbyho průzkum veřejného mínění prokázal, že naprostá většina Američanů má zájem o to, jak žijí zvířata, která jedí.

Proč je tedy skutečný život hospodářských zvířat po celá tisíciletí tak opomíjen lidmi, kteří je vykořisťují? Proč postrádáme i ty nezákladnější znalosti o těchto zvířatech? Kim Sturlaová mi myslím dala správnou odpověď: protože je v našem vlastním zájmu o nich *nic* nevědět; je snazší se distancovat od bytostí, které pojídáme, když o nich nevíme vůbec nic. Když však někdy položím lidem tuto otázku, dostane se mi překvapivých odpovědí: „Je to jejich vina. Nedovolují nám se s nimi sblížit. Psi nám odpovědí, kočky jsou přítulné, ale hospodářská zvířata si udržují odstup, nezdá se, že by nás měla moc ráda nebo že by se o nás příliš zajímala, tak proč bych se já měl zajímat o ně?“ Předpokládejme, že by hospodářská zvířata opravdu o nás neměla žádný zájem, že by k nám byla zcela lhostejná; znamená to, že jim máme oplatit stejnou měrou? Máme se zajímat jen o zvířata, která se k nám lísají? Jsme natolik marniví, že musíme být nejdřív zbožňováni, než vůbec o nějaké zvíře projevíme sebelepší zájem? Není navíc pravda, že by hospodářská zvířata byla lhostejná; jsou vyděšená. Téměř všechna tato zvířata si od nás udržují odstup, protože nám hluboce a *oprávněně* nedůvěřují.

Můžete se zeptat: co je na tom špatného mít k něčemu schopnost, ale nemít možnost ji využít? Proč by nás mělo znepokojoovat, že nějaká slepice je schopna prožívat radost, ale nikdy ji neokusí, protože ji držíme v kleci, kde jakýkoliv pocit radosti je vysoce nepravděpo-

dobný? Podobně definujeme většinu lidských tragédií: „Čeho mohl dosáhnout...“ „S jejím nadáním...“ Chceme tím říci, že lidé měli nějaký talent nebo schopnosti a něco jim zabránilo v tom, aby je mohli plně rozvinout. Někdy je to jejich vlastní vinou, jak tomu bývá v řeckých tragédiích. Jde-li o něco mimo naši moc, máme sklon hovořit o ráně osudu. Méně rádi však mluvíme o nějakém vnějším zásahu, kdy vrozené dary, povaha, talent a schopnosti zůstanou nevyužity nebo znehodnoceny, protože je někdo jiný znemožnil. To nás často přivádí do rozpaků. Jedním z možných důvodů může být pocit viny z toho, jak zacházíme s ostatními zvířaty, jejichž jediným hříchem je, že se od nás odlišují. My lidé se navzájem nepojídáme; nemůžeme ospravedlnit krutost vůči ostatním, kteří vypadají stejně jako my a zdají se být stejného složení. Ospravedlňujeme však to, jak zacházíme s ostatními živými tvory, a to zvláště s hospodářskými zvířaty, jako by nebyli ničím jiným než neživými předměty. Nejsou však jimi. To my jsme způsobili tragédii, že zbavujeme vepře možnosti, aby mohli svůj život plně a v radosti prožít. Sami se tak stáváme tragickými a žalostnými postavami, které bezstarostně žijí z utrpení ostatních tvorů.

V roce 2003 shrnul Peter Singer změny, ke kterým došlo od vydání jeho knihy *Animal Liberation* v roce 1975:

„Tyto skromné úspěchy jsou však zcela zastíněny obrovským vzrůstem počtu zvířat chovaných v amerických velkochovech v tak stísňených podmínkách, že nemohou ani natáhnout své údy či udělat jediný krok. To představuje zdaleka ten největší zdroj utrpení, které lidstvo na zvířata uvalilo, protože jejich množství je tak nezměrné. Počet pokusných zvířat se odhaduje na desítky milionů ročně, avšak v loňském roce bylo jen ve Spojených státech vypěstováno a zabito pro potravu deset *miliard* ptáků a savců. Ve srovnání s předloňským rokem došlo ke zvýšení asi o 400 milionů, což je více než celkový počet zvířat zabitých ve všech amerických městských stanicích a útulcích pro zvířata, ve výzkumu a v kožešnickém průmyslu dohromady. Prakticky všechna hospodářská zvířata chovaná ve velkochovech tráví celý svůj život uvnitř, a až do chvíle, kdy je odvezou na jatka, nikdy nepoznají čerstvý vzduch a neuvidí slunce ani trávu.“

Když dočtete moji knihu s přesvědčením, že moje tvrzení jsou správná, jmenovitě to, že hospodářská zvířata si uchovála hluboké citění svých předků a že jsou pozoruhodně podobná lidským bytostem v jejich schopnosti prožívat úzkost, nudu, smutek, osamělost nebo nezměrné štěstí, jaké bychom z toho měli vyvodit důsledky?

1. Neměli bychom jíst maso, ani maso slepic a ryb (které, jak ukázaly nedávné vědecké studie, vnímají bolest stejně silně jako savci).
2. Neměli bychom jíst vejce.
3. Neměli bychom pít mléko.
4. Neměli bychom jíst sýry, máslo, smetanu, jogurt nebo mléčnou čokoládu.
5. Neměli bychom používat produkty z kůže a vlny (stříhání je nepříjemné a často velmi bolestivé) ani peří.

Stát se vegetariánem bylo pro mne snadné. Tofu, ona báječná potravina, osmažená na cibuli a česneku a ochucená sójovou omáčkou, chutná lépe než jakékoliv maso. Občas mi lidé říkají, že když se jeden člověk stane vegetariánem, je to vzhledem k obrovskému množství zabíjených zvířat pouhou kapkou v moři. „Co to zvířatům pomůže, stanu-li se vegetariánem?“ zeptal se mě nedávno jeden přítel. Na to existuje dobrá odpověď. Viva – Vegetarian International Voice for Animals – tvrdí, že stanete-li se vegetariánem, uchráníte za svůj život 12 krav, 32 vepřů, 30 ovcí, 1800 slepic, 50 krocanů, 15 kachen, 12 hus, 7 králíků a půl tuny ryb před utrpením a smrtí!

Musím být upřímný: můj výzkum mne přivedl bez nejmenších pochybností k závěru, že máme-li zabránit nepředstavitelnému utrpení zvířat, musíme se stát nejen vegetariány, ale i vegany. Nebylo však pro mne snadné změnit se z vegetariána na vegana, tento přechod je u mne stále ještě ve vývoji. Před mnoha lety, když jsem byl ještě vegetariánem, jsem se setkal s velkým Cesarem Chavezem, který mi řekl: „Chcete-li zvířatům skutečně pomoci, aby netrpěla, první věcí, kterou musíte udělat, je vzdát se vajec a mléka, protože zvířata, která tyto potraviny poskytují, vedou ty nejnešťastnější živo-

ty. Bylo by lepší, kdybyste jedl maso, a přestal jíst vejce a mléčné výrobky.“ Byl jsem šokován, protože jsem měl v úmyslu nejíst maso, ale nikdy mě nenapadlo vzdát se vajec nebo mléčných výrobků. Když jsem se však nad tím zamyslel, uvědomil jsem si, že má pravdu; a nyní po řadě let vidím, že měl naprostou pravdu o krutém zacházení se zvířaty chovanými pro tyto výrobky.

Výhody veganské stravy jsou obrovské: pro naše zdraví, přírodu i samotná zvířata. (Je mi šedesát dva roků a nikdy jsem nebyl zdravější, než co jsem se stal poloveganem, ačkoliv cvičení a různé aktivity v přírodě tomu jistě též napomohly.) Přejít od teorie k praxi nebyl pro mne snadný. Před pěti lety jsem měl přednášku, kde jsem prohlásil, že se „stávám“ veganem. Na jedné z cest spojených s přednáškami o mé poslední knize jsem prohlásil totéž a cítil jsem se trapně, protože kdosi z posluchačů vyskočil s výčitkou, že jsem totéž řekl již před čtyřmi roky! Je to obtížné. Nejsnadněji ze všeho jsem se dokázal vzdát mléka, protože sójové mléko *chutná* lépe než mléko od krav. Dokonce jej začala vyrábět i firma General Mills (nyní je na trhu sójové mléko od dvaapadesáti výrobců, zatímco před několika lety byli jen dva). Vegetariánský sýr je sýr, který se dělá bez syřidla, produktu ze zvířecích žaludků, ale přitom stále ještě z mléka. Dá se nahradit sójovým sýrem, který sice nechutná tak dobře jako sýr z mléka (můj problém se sýry však nepředstavuje chuť, jsou to etické důvody), ale každým rokem se po této stránce zlepšuje. Dokonce i Pizza Hut (známá firma rychlého občerstvení) nyní nabízí nejméně jednu pizzu s mozzarellou ze sójového mléka, takže chuť se stává pro všechny stále přijatelnější. Proč by nám však měly osobní chutě diktovat to, co máme dělat, aniž bychom brali v úvahu, že kvůli nim musel někdo jiný trpět? Domnívám se, že za několik let bude sójový sýr chutnat lépe než sýry z kozího, kravského nebo ovčího mléka. Tavená mozzarella z mléka mi kdysi připadala báječná. Chutná však méně, když si uvědomíte, jak se dělá, a ještě méně, když víte, kolik toho musí krávy vytrpět, aby se tento sýr vyrobil. Proč by mělo mít moje potěšení přednost před utrpením jiných?

Hodně těžko jsem se vzdával vajíček, snad proto, že jsem je měl rád od dětství. Začal jsem tedy hledat vajíčka od volně pobíhajících

slepice. Musím vám však říci, že nic takového jako „volně pobíhající“ pravděpodobně vůbec neexistuje a že tento termín – nijak zákonem neregulovaný – se může týkat jak slepic, které mají u farmy skutečně volný výběh, tak slepic, které jsou uzavřeny ve slepičárně, ale nikdy se nedostanou ven. Jediná vajíčka od volně pobíhajících slepic se dají sehnat na farmách, sloužících jako útulky pro zvířata, ale těch v blízkosti větších měst mnoho není. Mnozí lidé o tom přemýšleli důkladněji než já, například Karen Davisová, která nejí ani vejce od slepic ze svého vlastního útulku, v němž je slepicím umožněn ten nejlepší život, jaký si jen umíte představit. Chce, aby se lidé vzdali myšlenky, že jejich chutě mají „právo“ být ukojeny a že zvířata – a slepice obzvláště – mají být k tomuto ukojení chutě používána. Musím s ní souhlasit.

Mnohem víc obdivuji lidi, či jim přímo závidím, kteří jsou schopni intelektuálního rozhodnutí a bez váhání hned příští den přestanou jíst *jakékoliv produkty odvozené od zvířat*. Já to zatím nedokážu, přestože věřím, že v době, kdy dokončím tuto knihu, již svůj dřívější slib splním. Musím však říci, že cokoliv člověk udělá pro to, aby snížil počet zabíjených zvířat, je dobré. Dříve jsem trochu pohrdavě pohlížel na lidi, kteří se vzdali masa jednou v týdnu. Teď to pokládám za něco dobrého, za začátek důležité změny. Mnozí potom udělají další krok, vzdají se třeba červeného masa. Upustit pak od kuřecího a rybího masa je již lehčí. (Jednoho rána se můžete probudit a zjistit, že poslední věcí, kterou byste chtěli mít v žaludku, je nějaké mrtvé zvíře.) I když konečné rozhodnutí stát se veganem je ještě měsíc či dokonce několik let před vámi, již sama touha vydat se tímto směrem je chvályhodná.

Lidé, kteří se stali vegetariány proto, že nechťejí ubližovat zvířatům, uvádějí různá vysvětlení: „Nejím nic, co přede mnou utíká,“ řekl mi jeden z nich. „Nejím nic, co má oči,“ dozvěděl jsem se od jiného. Jedna žena mi sdělila, že nejí nic, co mělo matku. A včera mi kdosi oznámil, že nehodlá jíst nic, co má krk a obrátle. Se všemi souhlasím a jen bych dodal: Nehodlám jíst nikoho, kdo má sny. (Víte, že sny mají i včely? Jistý vědec z Britského ústavu pro výživu, který zkoumal mozky včel, věří, že „včely sní o květinách.“) Základem

všeho je, že nechceme působit utrpení, a zvlášť ne zbytečné utrpení. Nechceme nikomu zkracovat život. Nechceme nést spoluzodpovědnost za to, že zvířata jsou nucena žít v naprosto nepřirozeném prostředí.

S největší pravděpodobností neexistuje nic takového jako „přírodní“ lidská strava. My lidé jsme zřejmě jedinými zvířaty, která mají opravdovou volbu, co jíst a přitom zůstat zdraví. (Odvolal bych se zde na autoritu profesora Stephena J. Goulda, s kterým jsem hovořil asi před třemi roky na Harvardově univerzitě. Řekl mi, že struktura našeho chrupu naznačuje, že nejsme masožravci. Všežravci, to ano, ale nikoliv zvířata, která se vyvinula tak, aby se živila převážně masem – a musím říci, že se k jeho názoru přiklání stále více vědců.) Tak tedy, kam až máte jít? Řekl bych: jděte tak daleko, kam až dokážete, aniž byste ztratili smysl pro humor a rozumnou duševní rovnováhu. Lidé, kteří jedí jen syrové potraviny, zacházejí podle mne příliš daleko, alespoň z hlediska lidského zdraví. A lidé, kteří jedí pouze ovoce, jak to činili po kratší dobu moji rodiče, jsou spíše jen půvabnou výjimkou.

Ale vegetariáni a vegani již nejsou tak vzácní, jako byli v době, kdy jsem vyrůstal v Kalifornii a byl ve škole často jediným vegetariánem. Nyní je v Americe nejméně 2,5 % vegetariánů a zhruba 1 % jsou vegani. To se nemusí zdát mnoho, ale spočítejte si, že je to téměř pět milionů vegetariánů a přes půl druhého milionu veganů. Ve věkové skupině od dvaceti pěti do třiceti čtyř let se však počet vegetariánů blíží 10 %. Zvýšení za posledních deset let je obrovské a potravinářský průmysl tomu věnuje značnou pozornost.

Nehodlám opakovat všechny důvody, proč se stát vegetariánem, protože si je můžete přečíst v mnoha dobrých knihách, které jsou dnes k dispozici. Nemohu si však odpustit, abych se nezmínil o klasické knize Frances Moore Lappéové *Diet for a Small Planet*, která již před více než třiceti lety popsala, jakou „obrácenou továrnou na bílkoviny“ je chov dobytka pro hovězí maso, prokázala, že množství bílkovin, kterým se namísto lidí krmí americký dobytek, se téměř vyrovná celkovému množství bílkovin, kterého se na celém světě nedostává. Řeceno jinými slovy, kdyby Američané neměli neukoji-

telnou chuť na hovězí maso, mohl by být hlad na celém světě vymýcen. Dnes to platí o to více. Alan Durning, badatel Worldwatch Institute, se domnívá, že téměř 40 % světové produkce obilí a 70 % amerického obilí se spotřebuje na krmení hospodářských zvířat. Dle odhadu organizace Oxfam se v rozvojovém světě více než 14,5 milionů hektarů nejlepší půdy využívá na výrobu krmiva pro hospodářská zvířata v Evropě. (Pozn. překladatele: Při těchto úvahách je třeba mít na paměti, že k výrobě 1 kg bílkovin v mase je třeba až 15 kg rostlinných bílkovin obsažených v krmivu pro hospodářská zvířata. Neuvěřitelná ztrátová bilance.)

Znamená to, že bychom se měli vzdát továrního farmaření? Samozřejmě. A co rodinná hospodářství? Samozřejmě též, pokud by se neomezila na pěstování plodin. Neznamená to však, že vyhynou hospodářská zvířata? Již jsme se s tímto argumentem v této knize setkali. Musím se však zeptat: Mají lidé, kteří kladou tuto otázku, opravdu obavy, že tato zvířata vyhynou, nebo je to jen záminka k ukončení debaty? Předpokládejme pouze hypoteticky, že někdo má skutečné obavy o vyhynutí hospodářských zvířat. „Jsou tady jen proto,“ řekne, „že je využíváme.“ Vyhynuly by však slepice doopravdy? Ne, navrátily by se do svého původního, divokého stavu a jejich počet by se zreguloval tak, jaký byl předtím, to znamená podle ekologických zákonů. Totéž platí pro vepře, kozy a ovce. Bude jich pravděpodobně méně, ale co na tom? Můžeme skutečně říci, že slepice, která je odsouzena ke krátkému, několikaměsíčnímu bídnému životu, je na tom lépe, než kdyby se bývala nenarodila vůbec? Z pohledu koho?

Předpokládejme, že někdo řekne: mám rád hospodaření a nehodlám se ho vzdát. Proč ne, odpovím mu, ale pěstujte zeleninu a nechovejte zvířata. Stále více a více lidí bude v budoucnosti zeleninu chtít a potřebovat. Proč tedy působit utrpení zvířatům? Dejme tomu, že si nějaký farmář přečte moji knihu, ale nezmění svůj názor a řekne: „Budu nadále chovat zvířata. Nehodlám na tom nic měnit. Ale rád bych se dozvěděl, jak je mohu lépe chovat. Můžete mi poradit?“ Ne, to nemohu. Mojí radou je přestat je zabíjet. Je nesmyslné, abychom se chtěli o zvířata starat soucitněji, žít s nimi a poznávat je

jako jedince, a pak je prostě zabili jako svoji potravu. Pokaždé, když o tom přemýšlím, jako bych dostal závrať. Zdá se mi to tak hluboce špatné, neskonale hanebné víc než cokoli jiného. Jak je možné o zvíře pečovat, myslet na to, co potřebuje, přemýšlet o jeho vnitřním životě a bohatství citů, a pak zničit život tohoto zvířete, citícího tvora, který se od nás tak málo liší? Spisovatel Jim Mason mi též připomněl, abych pomyslel na to, jaký to má důsledek pro nás. Zabíjíme-li tak snadno zvířata, co nám zabrání, abychom si neubližovali navzájem?

Chceme-li však žít s hospodářskými zvířaty a chovat je v útulcích, které jsem dříve popsal, bezesporu poznáme, co chtějí a co potřebují. Pak bych doporučoval jejich životní prostředí obohatit v co největší míře. Cílem je, aby se zvířata cítila co možná jako doma, kde „domov“ znamená životní prostředí jejich předků, v němž by mohla plně využít všech svých citových schopností. Tento ideál však nebudeme moci nikdy plně uskutečnit, protože ve skutečnosti neznáme rozsah jejich schopností (stejně jako ho neznáme u lidí). Naneštěstí je nemůžeme proměnit v jejich předky, i když některá z nich by bylo možné vypustit do „divočiny“. (Lidé nyní rádi říkají, že nevědí, co „divočina“ znamená, ale mám tím na mysli prostor neuzavřený ploty ani jinými umělými překážkami. Některá omezení samozřejmě existují i v přírodě, tahle se však značně liší od omezení života na hospodářském dvoře.)

Rád bych však zašel ještě dál, než jsem to doposud učinil: například pro vepře by bylo ideální, kdyby žil s vámi i s ostatními vepři. Musí mít zajímavý život. Měli byste s ním zacházet víceméně stejně, jako zacházíte se psem nebo kočkou. Máte-li kozu, nenechávejte ji nikdy samotnou. Kozy dychtí po společnosti jiných koz. Potřebují balvany, po kterých by mohly lézt. Jsou velmi zábavné a potřebují i čas na hraní, neboť z nějakého důvodu styk s námi jim přináší potěšení. Máte-li slepice, chovejte je v bezpečí, například na dvoře. Buďte jim nablízku, pak se nebudou cítit ohrožené. Slepice mají rády kohouty a chtějí ze svých vajec vysedět kuřata. Nechtějí být od nich oddělené, dokud na to nebudou kuřata připravená. A nezapomeňte na velké stromy, na kterých by mohly v noci hřadovat.

Chcete-li chovat krávy, pamatujte na to, že potřebují kolem sebe jiné krávy. A nikdy nesmí být odděleny od svých telat. Mnoho lidí, co má bohaté zkušenosti s krávami, mi napsalo, že rády poslouchají hudbu a rády vás doprovázejí, když jim zpíváte. Existují horší způsoby, jak trávit čas. Ovce potřebují stádo a nestojí o všetečné psy, kteří by jim řídili život. Nějakou dobu to potrvá, než vám začnou důvěřovat. Můžete pomoci matkám, když budete jehňatům doplňovat mateřské mléko mlékem z láhve. Krocani a krůty jsou rádi v blízkosti svých divokých bratranců a mají rádi, když se jich dotýkáte. Obzvláště krocani jsou rádi obdivováni pro jejich krásné barvy na krku a hlavě. Kachny a husy potřebují opravdový rybník a svobodu, aby mohly létat (je zločin jim přistříhovat křídla, či přesněji zbavit je peří na jednom křídle, aby nemohly létat). Možná že odlétnou a možná že zůstanou, ale bude to alespoň jejich volba. Musíte-li zasahovat do přírody, pak dávejte pozor, aby kačeři neubližovali kachnám. Zdá se, že všechna zvířata mají ráda, když je hladíte. Dotyky jsou příjemné všem citícím tvorům, dokonce i plazům!

Většina z nás samozřejmě nehodlá mít na dvoře hospodářská zvířata. Jak tedy můžete pomoci zvířatům, pokud vás přesvědčí to, co jsem v této knize napsal, kromě toho, že se stanete vegetariánem nebo veganem?

Kromě studia četných knih o právech zvířat a jejich osudu ve velkochovech, v kožešnickém průmyslu a při lovení, o vegetariánství a dopadu požívání živočišných produktů na utrpení zvířat, lidské zdraví a životní prostředí, se snažte být informováni. Odebírejte časopisy vydávané četnými organizacemi nebo sledujte jejich webové stránky, např. www.farmedanimal.net, www.peta.org (People for Ethical Treatment of Animals), www.ciwf.co.uk (Compassion in World Farming), www.farmsanctuary.org (Farm Sanctuary), www.animalplace.org (Animal Place), www.compassionoverkilling.net (Compassion over Killing), www.mercyforanimals.org (Mercy for Animals) a www.upc-online.org (United Poultry Concerns).

A konečně, všichni si musíme vytvořit jasný politický postoj k naší stravě. Neměli bychom důvěřovat informacím masného prů-

myslu. Ten nabízí výrobky, které chce prodat, chrání své zájmy a správně rady, kterým chce zajistit zisky. Tyto informace nejsou nezávislé a vždy zkoumejte, jakým zájmům slouží. Začíná to již názvem: neslyšíme o vepřích, ale o hamburgerech, ne o masu z krávy, ale o hovězím, což jsou slova zatemňující původ těchto potravin. Totéž platí o balení produktů ve velkoobchodech, na nichž jen stěží poznáte jejich původ. To vše se dělá záměrně, abyste si snad při výběru potravin nespojili utrpení zvířete s výběrem svého jídla. Výzkum zabývající se hospodářskými zvířaty je obvykle dotován masným průmyslem. Výzkum chování zvířat na fakultách veterinářských škol je rovněž často štědrě podporován tímto průmyslem. Budete-li se tam zabývat výzkumem nebo tam přijdete jako postgraduální student, nemohou vám přímo nic zakazovat, ale bude vám zřejmé, že není v zájmu vaší kariéry přicházet s vlastními nezávislými názory, které by ohrožovaly produkty jejich finančního dobrodince. Můžete za těchto okolností očekávat, že výzkum bude objektivní?

Nakonec bych rád něco napsal o lichvářských obřích společnostech zemědělského hospodářství. Jména většiny z nich nikdo nezná, ovládají však světové dodávky potravin, a proto nesou plnou zodpovědnost za každoroční utrpení miliard a miliard zvířat. Cargill je největší americkou soukromou společností. Archer Daniels Midland (ADM), „supermarket světa,“ je společností, která dostává ve Spojených státech největší federální subvence a daňová zvýhodnění. Tyson Foods a IBP, Inc. jsou největšími světovými producenty drůbežního masa a největšími americkými společnostmi zpracovávajícími maso. ConAgra, která se chlubí, že kontroluje vše od „půdy až po stůl“, je druhým největším americkým výrobcem poživatin (první je Philip Morris – ano, výrobce cigaret). Smithfield Foods je největším světovým producentem vepřového masa. Nedávno tato společnost koupila konkurenční IBP, druhého největšího světového producenta vepřového masa. Cargill a Monsanto vytvořily společný podnik, který vyrábí umělá hnojiva a osivo, chová dobytek, vepře, krocany, slepice a kuřata a vlastní rovněž jatka. Tyto čtyři firmy kontrolují

82 % produkce hovězího masa, jakož i 75 % celkové produkce vepřového, jehněčího a kuřecího masa. Záleží na tom? Samozřejmě ano: každý farmář, který se zapojí, je naprosto závislý na hrstce těchto mamutích agrokombinátů. Tyto obří společnosti se často vzdávají subdodavatelů, zavírají továrny a propouštějí dělníky, protože zisky (nenasytnost) diktují společnostem tato nehumánní opatření. Zacházejí-li tyto společnosti takto s lidmi, kteří pro ně pracují, představte si, co jsou schopny dělat zvířatům. Toto nehumánní chování se jako nakažlivá choroba nevyhne ničemu. Stejně jako nezávislá knihkupectví a hokynářství ve vašem sousedství začíná se i stará rodinná farma stávat ohroženým druhem. Nejsou to již žádní farmáři, ale „nevolníci“, jak dnes sami sebe nazývají. Podstatná je skutečnost, že tyto obří společnosti se zajímají jen o zisk svůj a svých akcionářů, zatímco lidé a zvířata jim jsou lhostejní. A.V. Krebs, který nazval těchto osm společností „lichváři“, uvádí, že tyto společnosti nakonec rodinné farmy zcela zničí, způsobí nenapravitelné škody našemu životnímu prostředí a přivedou dělníky na velkofarmách do ekonomického otroctví, přičemž jejich chování zároveň vzbuzuje obavy o to, zda jsou jejich výrobky vůbec zdravé a bezpečné.

William Weida, ekonom z Colorado College, poradce skupin, které nesouhlasí s konceptem velkovýkrmů vepřů, varuje:

„Udržují výnosnost tím, že přesouvají náklady na obec. Nepostarají se o řádné výkalové laguny. Vyhýbají se nákladům na zpracování zvířecího odpadu a přenášejí je na okolní obyvatelstvo ve formě zdravotních a sociálních problémů a znečištění životního prostředí – zápachem, chemikáliemi a choroboplodnými zárodky ve vzduchu nebo ve vodě. Neplatí dělníkům více, než je nezbytně nutné. Využívají všech možných subvencí. Jejich největším problémem je však to, že vepři jsou tolik podobní lidem a jsou náchylní k chorobám. To znamená, že životnost těchto projektů je zhruba pouhých dvanáct let, protože vepřiny jsou tak zamořené, že je nelze déle používat. Příliš mnoho vepřů pojde. Pak všeho zanechají, odejdou a nechají obec, aby si se vzniklou škodou poradila sama.“

Richard Levins, zemědělský ekonom z Univerzity Minnesota, zastává názor, že se farmaření ve stále větší míře podobá linkám na rychlé občerstvení. „Brzy se již nedostane ven ani dobytek,“ varuje. Podle Williama Heffernana z Univerzity Missouri „více než 90 % krocanů chovaných na celém světě pochází ze tří chovů. Systém je zralý pro vznik nového typu ptačího viru, proti němuž tyto ptáci nemají žádnou obranu. Podobné obavy existují u vepřů, slepic a dojnic.“

Z této lhostejnosti ke zvířatům, k lidskému zdraví a životnímu prostředí nemá prospěch nikdo jiný než samy mamuté společnosti. Hospodářská zvířata jsou tu s námi již deset tisíc let. Vzali jsme jim skoro všechnu moc nad rozhodováním o jejich vlastním osudu. Dlužíme jim přinejmenším to, že se postaráme, abychom svou krátkozrakou hrabivostí a lhostejností k utrpení lidí i zvířat nezničili tuto planetu, na níž naše životy závisejí. Jsme zavázáni povinností k sobě samým, zvířatům, která jsme zdomácněli a zotročili, a budoucím generacím, že změním své názory a své chování. Jak bychom vůbec mohli v noci spát při vědomí, že náš bližní, člověk nebo zvíře, nevýslovně trpí, aniž bychom učinili vše, co je v našich silách, abychom jeho utrpení zmírnili! Cena za takový klidný spánek není vysoká, zatímco odplata za naši lhostejnost může být katastrofální. Buďme moudří, spravedliví a soucitní. Nic jiného nepomůže.

Mathew Scully
Mark H. Bernstein
Jeffrey Moussaieff Masson

JEJICH JEST KRÁLOVSTVÍ

**Výbor z knih o etickém chování
vůči zvířatům a jejich osudu**

Uspořádal, předmluvou opatřil a překlad revidoval Jan Čejka.

Přeložil Viktor Faktor.

Odpovědná redaktorka Alena Sojková.

Obálku navrhl s použitím kresby Johna Augusta Swansona
Pravoslav Nesrovnal.

Graficky upravil a vysadil Pravoslav Nesrovnal.

Vytiskl Finidr s.r.o., Český Těšín.

Vydal Práh, P. O. Box 46, 158 00 Praha 5, www.prah.cz
v roce 2005 jako svou 206. publikaci.

Vydání první.